

ΑΚΤΙΝΕΣ

ΕΠΙΣΤΗΜΗ-ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ-ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ ΖΗΤΗΜΑΤΑ-ΓΡΑΜΜΑΤΑ-ΤΕΧΝΗ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΙΔΕΩΔΗ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΟΣ	65
Η ΑΛΛΟΤΡΙΩΣΙΣ ΤΟΥ ΣΗΜΕΡΙΝΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ (Jean de Fabreques)	70
Η ΚΙΝΗΣΙΣ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ ΕΠΙ ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑΣ (Β. Χαραλαμποπούλου)	73
Κ. ΠΑΛΑΜΑΣ καὶ Ι. ΣΚΑΛΤΣΟΥΝΗΣ (Ε. Ν. Μόσχου)	78
Ο ΔΙΔΑΣΚΩΝ ΚΑΙ Η ΣΧΟΛΙΚΗ ΟΜΑΣ (Α.Α.Α.)	88
ΒΡΑΪΛΛΑΣ ΑΡΜΕΝΗΣ	91

ΕΤΟΣ 37ον

ΜΑΡΤΙΟΣ 1974

ΑΡΙΘ. 349

ΔΡΑΧ. 10

ΜΟΛΙΣ ΕΚΥΚΛΟΦΟΡΗΣΕ

ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΚΩΤΣΑΚΗ

Καθηγητοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν

ΤΟ ΑΣΤΡΟΝΟΜΙΚΟΝ ΣΥΜΠΑΝ

ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ Ἡ ΤΥΧΗ ;

Τὸ μεγαλοπρεπὲς καὶ τεράστιον εἰς διαστάσεις Σύμπαν τῶν ἀστέρων καὶ γαλαξιδῶν εἶναι δημιούργημα τῆς τύχης ἢ πανσόφου Δημιουργοῦ; Ἀπάντησιν εἰς τὸ μεγάλο τοῦτο ἐρώτημα δίδει ἡ ἐπιστήμη καὶ οἱ σύγχρονοι σοφοί. Εἶναι ἐνδιαφέρουσα καὶ θεμελιώδης διὰ κάθε ἄνθρωπον.

Τιμᾶται δρχ. 60

Πωλεῖται εἰς τὰ Βιβλιοπωλεῖα «ΖΩΗΣ».

ΕΚΔΟΣΕΙΣ «Π ΔΑΜΑΣΚΟΣ»

ΓΑΛΑΤΕΙΑΣ ΣΟΥΡΕΛΗ

«ΤΑ ΔΩΔΕΚΑ ΦΕΓΓΑΡΙΑ»

Ἐνα μοναδικὸ παιδικὸ μυθιστόρημα.

Κεντρικὴ πώλησις: Καρύτση 14, Ἀθῆναι 124.

ΑΚΤΙΝΕΣ

Έτος 37ον

ΜΑΡΤΙΟΣ 1974

Άριθ. 349

ΙΔΕΩΔΗ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΟΣ

«Γίνεσαι Τούρκος, Διάκο μου, τήν πίστη σου ν' αλλάξης,
νά προσκυνᾷς εἰς τὸ τζαμί, τήν ἐκκλησιά ν' ἀφήσης;
Κι ἐκεῖνος τ' ἀποκριθῆκε καὶ μὲ θυμὸ τοῦ λέει:
Πᾶτε κι ἐσεῖς κι ἡ πίστη σας, μOURTÁTEC, νά χαθῆτε'
ἐγὼ Γραικὸς γεννήθηκα, Γραικὸς θέλ' ἀποθάνω».

Εἰς τὴν γενναίαν αὐτὴν ἀπάντησιν τοῦ Ἀθανασίου Διακού ὁ ποιητὴς βλέπει τὸν καθαρόαιμον Ἕλληνα, εἰς τὰς φλέβας τοῦ ὁποῦ ρέει τὸ αἷμα τῆς χριστιανικῆς μαρτυρίας. Καὶ δὲν ἦτο δυνατόν νά συμβῆ ἄλλοιῶς, διότι αὐτὰ εἶναι τὰ ἰδεώδη, ποῦ ἐμπνέουν κάθε ἑλληνικὴν καρδίαν ἐδῶ καὶ τρεῖς χιλιάδες χρόνια καὶ ἀποτελοῦν δι' ἡμᾶς τοὺς Ἕλληνας τὸν πολιτικὸν ἀστέρα τοῦ ἔθνικοῦ μας προσανατολισμοῦ. Θὰ ἐννοήσωμεν τοῦτο καλύτερον, ἐὰν ρίψωμεν ἐν βλέμμα εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ Ἔθνους μας, ἀπὸ τὴν ὀμηρικὴν ἐποχὴν μέχρι σήμερον. Βεβαίως αἱ ρίζαι τῶν πρωταρχικῶν ἑλληνικῶν ἰδεωδῶν ἀνάγονται βαθύτερον. Πάντως, ἀπὸ ὅπου καὶ ἂν ἐκκινήσῃ κανεῖς, θὰ εὕρῃ ὅτι τὸ ἑλληνικὸν στοιχεῖον ἠλεκτρίζεται κατὰ κανόνα ἀπὸ δύο ἰδέας, τὴν «Πατρίδα» καὶ τὴν «Θρησκείαν».

✧ ✧ ✧

1. Εἰς τὴν Ἰλιάδα τοῦ Ὀμήρου συναντῶμεν κάπου τὸν Πηλέα, ὁ ὁποῖος διδάσκει εἰς τὸν Ἀχιλλέα τὸ «αἰὲν ἀριστεῦειν καὶ ὑπείροχον ἔμμεναι ἄλ-

λων». Μὲ τὸ αὐτὸ πνεῦμα βλέπομεν εἰς τὴν ἀρχαίαν Σπάρτην τὴν Σπαρτιάτισσαν μητέρα νά δίδῃ τὴν ἀσπίδα εἰς τὸν υἱὸν της, ποῦ πηγαίνει εἰς τὸν πόλεμον, καὶ νά λέῃ τὸ «ἦ τὰν ἦ ἐπὶ τὰς». Ὅμοιως εἰς τοὺς πολέμους τῶν Περσῶν κατὰ τῆς Πατρίδος μας θαυμάζομεν τὸν Ἕλληνα Δημόρατον εἰς μίαν θαρραλέαν ἀπάντησιν, ποῦ ἔδωσεν εἰς τὸν Πέρσην βασιλέα, ὅταν ἠρωτήθη ὑπ' αὐτοῦ ἐὰν θὰ τολμήσουν οἱ Ἕλληνες νά ἐμποδίσουν τὴν περσικὴν προέλασιν πρὸς νότον: «Οἱ Ἕλληνες, εἶπε, ἔχουν ἀπὸ τὰ παλαιὰ χρόνια τὴν ὑλικὴν στέρησιν σύντροφον ἀχώριστον, γεννημένην ἀνάμεσά των' ὅμως μὲ τὴν ἀρετὴν δὲν ἔχουν καμμίαν φυσικὴν συγγένειαν, ἀλλὰ τὴν κάμνουν ἰδικὴν των μὲ τὴν εὐφυίαν των καὶ τὴν δύναμιν τοῦ νόμου. Ἔτσι μὲ τὴν βοήθειαν τῆς ἀρετῆς οἱ Ἕλληνες νικοῦν πάντοτε καὶ τὴν ἔνδειαν καὶ τὸν δεσποτισμὸν». Καί, διὰ νά παραλείψωμε πλῆθος ἄλλο παρομοίων περιπτώσεων, ἐρχόμεθα εἰς τὸν Πλάτωνα, ὅπου εὕρισκομε τὸ γνωστὸν «μητρός τε καὶ πατρός καὶ τῶν ἄλλων προγόνων ἀπάντων τιμιώτερόν ἐστιν ἢ πατρὶς καὶ σεμνότερον καὶ ἀγιώ-

τερον και εν μειζονι μοιρα και παρα θεοις και παρ' ανθρωποις τοις νουν εχουσι». Ουτω η πατρις δια τον "Ελ- ληνα ειναι υπερανω όλων.

2. Αλλα και η θρησκεια τοποθετει- ται υψηλα. Απο την εποχην μαλιστα που την θεσιν της ειδωλολατρειας ε- πηρεν ο Χριστιανισμος, η θρησκεια, λογω της νεας υφης της και του σω- τηριωδους ρολου της, καταλαμβανει την πρωτην θεσιν. Ο Χριστιανισμος αυτος καθ' εαυτον ειναι το μοναδικον ιδεωδες, το περικλειον εν εαυτω όλα τα άλλα ιδεωδη. Θα αντιληφθωμεν τουτο σαφεστερον, εαν λαβωμεν καθ' αρχην υπ' οψη μας ποιος ειναι ο ι- δρυτης του. «Ίδου ευαγγελιζομαι υ- μιν χαραν μεγαλην, ητις εσται παντι τω λαω, οτι ετεχθη υμιν σημερον σω- τηρ», ειπεν ο αγγελος εις τους ποιμε- νας, δια να τους αναγγειλη το χαρ- μοςυνον γεγονος της ελευσεως του θειου Λυτρωτου. «Εγω ειμι το φως του κοσμου' ο ακολουθων εμοι ου μη περιπατηση εν τη σκοτια, αλλ' εξει το φως της ζωης», διηγειλεν ολιγον θραδυτερον ανα τους αιθερας της Πα- λαιοστινης ο Μεγας Διδασκαλος. Πολ- λους αιωνας μετεπειτα οι μεγαλοι φι- λосоφοι θα αποκαλεσουν τον Θεον «υπερβατικον ιδεωδες». "Αλλωστε και ο Χριστος, οταν ητο εις την γην, προε- τρεπε τους ακροατας του να εξομοιω- θουεν προς τον ουρανιο Πατερα. «"Ε- σεσθε ουν υμεις τελειοι, ελεγε, ωσπερ ο πατηρ υμων ο ουρανιος τελειος εστιν». Και ο Αποστολος των Εθνων εγραφε εις τους Φιλιπησιους: «Η- μων το πολιτευμα εν ουρανοις υπαρ- χει». Και συνεβουλευε τους Κολασσα- εις να επιζητουεν τα ουρανια: «Τα ανω ζητειτε, ου ο Χριστος εστιν εν δεξιω του Θεου καθημενος, τα ανω φρονειτε, μη τα επι της γης». Το απο- λυτον ιδεωδες λοιπον το ευρισκομεν εις το προσωπον του Θεου και εις τα περι τον Θεον, δηλαδη εις την θρη- σκειαν μας.

3. Αλλ' η χριστιανικη θρησκεια, ο- πως ειναι γνωστον, ενηγκαλισθη το ελληνικον στοιχειον απο την πρωτην

στιγην. Ουτω απο το ενα μέρος μεν ελαβε παρ' αυτου ο,τι της ητο χρησι- μον δια την καλυτεραν επιτελειαν του σκοπου της, απο το άλλο δε προσεφε- ρεν ο,τι εχρειαζετο δια την αναζωο- γονησιν και αναζωπυρησιν του εθني- κου μας μεγαλειου. Ο ιστορικος μας Κωνσταντινος Παπαρρηγοπουλος γρα- φει οτι «ανευ του Χριστιανισμου το ελληνικον "Εθνος δεν ηθελεν επιπλευ- σει εν τω κατακλυσμω, εν ω κατεπον- τωθη απας ο λοιπος της ανθρωποτητος κοσμος» (Ίστορια του "Ελληνικου "Ε- θνου, τομ. 2ος, σελ. 5). Αναλογως, οπως υπογραμμιζει ο ιδιος ιστορικος, επραξε και ο "Ελληνισμος: «Εννο- ησεν εκ πρωτης αφετηριας, λεγει, οτι το κηρυγμα του Ευαγγελιου παρου- σιαζει νεαν τινα και μεγαλην εν τω κοσμω δυναμιν, εις ην ουδ' η παντο- κρατορια της Ρωμης δεν επεπρωτο να ανθεξη. "Οθεν συνεμαχησεν αμε- σως μετα του Χριστιανισμου, εξεπαί- δευσεν αυτον δια της ελληνικης παι- δειας, ωργανωσε και διωκησε δια των ιδιων αστικων θεσμων και εταυτισε μετ' αυτου την ιδιαν αυτου τυχην» (Ίστορια του "Ελληνικου "Εθνου, τομ. 2ος, σελ. 704). Τουτο βεβαιως συνεβη, διοτι η φιλοσοφια του "Ελλη- νισμου και η φιλοσοφια του Χριστια- νισμου, λογω της υψηλης των πνευμα- τικης σταθμης, ηγγιζαν πολυ τα ορια της συγγενειας, πραγματα το οποιον ολιγον καθ' ολιγον παρεμερισε τας διαφορας, εμηδενισε τας αποστασεις και ηνωσεν αδιασπαστως τον ελληνι- κων με τον χριστιανικων κοσμον. Δι' αυτο ακριβως ο Μαρτυς και ο Απολο- γητης Ίουστινος σημειωνει χαρακτη- ριστικως τα ακολουθα: «Ουκ αλλο- τρια εισι τα Πλατωνως διδαγματα του Χριστου, αλλ' ουκ εστιν παντη ομοια, ωσπερ ουδε τα των άλλων στωικων τε και ποιητων και συγγραφεων' εκ- αστος γαρ τις απο μερους του σπερμα- τικου λογου το συγγενες ορων, καλωσ εφθεγγεατο. "Οσα ουν παρα πασι κα- λως ειρηται, ημων των Χριστιανων εστιν». Τοιουτοτροπως επετευχθη η θαυμασιωτερα των ιδεωδων συζευξις,

της Ἑλλάδος καὶ τοῦ Χριστιανισμοῦ. Οἱ μεγάλοι τῆς Ἐκκλησίας Πατέρες, καὶ ἰδίως ὁ Ἅγιος Ἀθανάσιος, ὁ Μέγας Βασίλειος, ὁ Γρηγόριος ὁ Θεολόγος καὶ ὁ Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος, ἀποδεικνύουν μὲ τὴν ζωὴν των καὶ τὰ ἔργα των «τοῦ λόγου τὸ ἀσφαλές».

4. Ἄς παρακολουθήσωμεν τὴν ἐξέλιξιν τῆς ἱστορίας. Ὅλοι μας, μικροὶ καὶ μεγάλοι, γνωρίζομεν τὸ ὄραμα τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου. Ἐνῶ οὗτος ὠδήγει τὸν στρατὸν του ἐναντίον τοῦ Μαξεντίου, εἶδεν αἴφνης περὶ τὴν μεσημβρίαν ἄνωθεν τοῦ ἡλίου φωτίζον στανυρὸν μετὰ τῆς ἐπιγραφῆς «ἐν τούτῳ νίκας». Ἐξ αὐτοῦ ὁ εὐσεβὴς ἐκεῖνος ἀνὴρ ἔλαβεν ἀφορμὴν καὶ κατεσκεύασε κατ' ἀπομίμησιν τὴν πρώτην χριστιανικὴν σημαίαν, ἣτις μετὰ τῶν ἄλλων ἔφερε χρυσοῦν στέφανον καὶ τὸ μονόγραμμα τοῦ Χριστοῦ δι' ἑλληνικῶν χαρακτήρων. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἐνεθουσίασε τοὺς στρατιώτας του, οἵτινες κατὰ τὸ πλεῖστον ἦσαν Χριστιανοὶ καὶ ὤρμησαν ἀκάθεκτοι ἐναντίον τῶν στρατιωτῶν τοῦ ἀντιπάλου του, οἱ ὁποῖοι κυρίως καὶ κατ' ἐξοχὴν ἦσαν εἰδωλολάτραι. Τὰ ἀποτελέσματα τοῦ πολέμου αὐτοῦ εἶναι γνωστά. Καίτοι ὁ στρατὸς τοῦ Μαξεντίου ἦτο διπλάσιος, ἐν τούτοις ἠττήθη κατὰ κράτος. Ἐκτοτε ὁ Μέγας Κωνσταντίνος ἔφερεν εἰς τὴν κεφαλὴν του κράνος, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἦτο χαραγμένον τὸ μονόγραμμα τοῦ Χριστοῦ ἑλληνιστί. Μετ' ὀλίγον δέ, ὅταν ἔγινε μονοκράτωρ, ἐφρόντισε διὰ τὴν δημιουργίαν καταλλήλων προϋποθέσεων, αἵτινες ἐπέσπευσαν τὸν ἐκχριστιανισμόν, ἀλλὰ καὶ τὸν ἐξελληνισμόν, τῆς ἀπεράντου ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας.

5. Καὶ τώρα ἐν ἄλλῃ εἰς τὰς δέλτους τῆς βυζαντινῆς ἱστορίας, διὰ νὰ ἴδωμεν τὸν λαοφιλεῖ αὐτοκράτορα τοῦ Βυζαντίου Ἡράκλειον. Εὕρισκόμεθα εἰς τὸ ἔτος 622. Ἡ ἑλληνικὴ βυζαντινὴ αὐτοκρατορία ἠπειλεῖτο ἀπὸ τοὺς Σλάβους, Ἀθάρους καὶ Πέρσας. Οἱ Πέρσαι εἶχον διέλθει τὰ ἀνατολικά σύνορα, εἶχον λεηλατήσει τὰς ἐπαρχίας τῆς Ἀνατολῆς καὶ εἶχον φθάσει

πλησίον τῆς Χαλκηδόνος. Ὁ αὐτοκράτωρ ἔπρεπε νὰ ἀντιδράσῃ τὸ ταχύτερον. Οἱ ἐχθροὶ ὅμως ἦσαν πολλοί, ὁ στρατὸς ὀλίγος καὶ τὰ οἰκονομικὰ τοῦ κράτους ἐλάχιστα. Παρὰ ταῦτα ὁ Ἡράκλειος δὲν ἐπτοήθη, ἀλλ' ἀνέλαβε μὲ πίστιν καὶ θάρρος τὸν ἀγῶνα. Κατ' ἀρχὴν συνήψεν ἀνακωχὴν μὲ τοὺς Σλάβους καὶ τοὺς Ἀθάρους καὶ ἔπειτα ἀνέλαβεν ἐκστρατείαν ἐναντίον τῶν ἐπιδρομέων. Ἄς σημειωθῆ ὅτι οὗτος ἦτο ἀφαντάστως πιστὸς ἄνθρωπος. Δι' αὐτό, πρὶν ἢ ἀναχωρήσῃ ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἐπήγεν εἰς τὸν ναὸν τῆς Ἁγίας Σοφίας, ἐγονάτισε πρὸ τῆς εἰκόνης τοῦ Χριστοῦ καὶ προσηυχήθη θερμῶς. «Δέσποτα Θεὲ καὶ Κύριε Ἰησοῦ Χριστέ, παρεκάλεσε, μὴ παραδῶς ἡμᾶς εἰς ὄνειδος τοῖς ἐχθροῖς σου διὰ τὰς ἀμαρτίας ἡμῶν, ἀλλ' ἐπιθέψας ἐλέησον καὶ τὴν κατὰ τῶν ἐχθρῶν σου νίκην δός ἡμῖν, ὅπως μὴ καυχῶνται οἱ ἀλάστορες κατὰ τῆς σῆς κληρονομίας ἐπαυρόμενοι». Ὑστερον ἀπηυθύνθη πρὸς τὸν Πατριάρχην Σέργιον καὶ τοῦ εἶπεν: «Εἰς χεῖρας τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς Θεομήτορος ἀφήμι τὴν πόλιν ταύτην καὶ τὸν υἱόν μου». Ἐν συνεχείᾳ ἔλαβεν εἰς τὰ χεῖρα του τὴν εἰκόνα τοῦ Σωτῆρος καί, ἀφοῦ ἐτέθη ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ στρατοῦ, ἀνεχώρησε διὰ τὸ μέτωπον, ὅπου ἐπολέμησε γενναῖα ἐναντίον τῶν Περσῶν. Καὶ ἡ νίκη ἦτο μὲ τὸ μέρος του. Παντοῦ ἀπωθοῦσε καὶ ἔτρεπεν εἰς φυγὴν τοὺς ἐχθρούς. Τὸ αὐτὸ συνέβη καὶ μετὰ, κατὰ τὴν δευτέραν ἐκστρατείαν, ἀπὸ τὸ 623 ἕως τὸ 626. Ὁ Ἡράκλειος κατήγαγε περιφανεῖς νίκας. Ἀλλὰ πῶς ἦτο δυνατόν νὰ μὴ νικήσῃ τοὺς βαρβάρους, τὴν στιγμὴν κατὰ τὴν ὁποίαν ἐφλέγετο ἀπὸ τὰ ἰδεώδη τῆς πίστεως καὶ τῆς φιλοπατρίας; Ἴδου τὸ πιστεύω τοῦ ἀγῶνος, τὸν ὁποῖον εἶχεν ἀναλάβει: «Ἄνδρες ἀδελφοί μου, ἔλεγεν εἰς τοὺς στρατιώτας του παρὰ τὴν Γάζαν πρὶν ἢ ἐπιτεθῆ κατὰ τοῦ Χοσρόη, λάθωμεν εἰς νοῦν τὸν τοῦ Θεοῦ φόβον καὶ ἀγωνιζώμεθα τὴν τοῦ Θεοῦ ὕβριν ἐκδικήσαι. Στῶμεν γενναίως κατ' ἐχθρῶν τῶν πολλὰ δεινὰ Χριστιανοῖς ἐργασα-

μένων. Λάθωμεν πίστιν τῶν φόνων φονεύτριαν. Ἀναλογισώμεθα ὅτι ἔνδον ἔσμεν τῆς τῶν Περσῶν γῆς καὶ μεγάλον κίνδυνον ἢ φυγὴ φέρει. Ἐκδικήσωμεν τὰς φθοράς τῶν παρθένων τὰ τετμημένα μέλη τῶν στρατιωτῶν ὀρῶντες, πονήσωμεν τὰς καρδίας. Οὐκ ἔστιν κίνδυνος ἄμισθος, ἀλλὰ τῆς αἰωνίου δόξης πρόξενος. Στῶμεν ἀνδρείως καὶ Κύριος ὁ Θεὸς συνεργήσει ἡμᾶς καὶ ὀλέσει τοὺς ἐχθροὺς ἡμῶν» (Κ. Παπαρρηγοπούλου, Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους, τόμ. 3ος, σελ. 232-233). Ἐν τῷ μεταξὺ οἱ Σλάβοι καὶ οἱ Ἀβάροι ἠθέτησαν τὴν συμφωνίαν ποὺ εἶχον κάμει καὶ, ἐπωφεληθέντες ἐκ τῆς ἀπουσίας τοῦ Αὐτοκράτορος, ἐπολιόρκησαν τὴν Πρωτεύουσαν. Ἄλλ' ὁ Πατριάρχης Σέργιος καὶ ὁ Πρωθυπουργὸς Βῶνος ἀντέδρασαν ἀμέσως. Ἐχοντες εἰς τὰ χέρια τῶν τὴν εἰκόνα τῆς Παναγίας, ἐνεθάρρυναν τοὺς ὀλίγους στρατιώτας, ποὺ ὑπερησπίζοντο τὴν Πόλιν, διὰ τὰ κρατήσουν τὰς θέσεις τῶν ἐπὶ τῶν ἐπάλξεων, μέχρις ὅτου ἠναγκάσθησαν οἱ ἐχθροὶ ἐξ ἐνσκηψάσης θεομηνίας νὰ λύσουν τὴν πολιορκίαν καὶ νὰ ἀπέλθουν. Λέγεται ὅτι τότε ἠκούσθη διὰ πρώτην φοράν τὸ ἐξαιρετικὸν κοντάκιον «Τῆ Ὑπερμάχῳ Στρατηγῷ τὰ νικητήρια» καὶ ἀπὸ τότε καθιερώθη ὁ Ἀκάθιστος Ὑμνος, τὸ ἀριστούργημα αὐτὸ τῆς χριστιανικῆς λογοτεχνίας, μὲ τὰ πολυάριθμα «χαίρε» πρὸς τὴν Θεοτόκον. «Χαίρε, δι' ἧς ἐγείρονται τρόπαια' χαίρε δι' ἧς ἐχθροὶ καταπίπτουσι». Ἄλλ' ὁ πόλεμος κατὰ τῶν Περσῶν δὲν ἐτελείωσεν εἰ μὴ τὸ 628, ὅταν ὁ αὐτοκράτωρ Ἡράκλειος ἐπανέκτησεν ὅλας τὰς ἀνατολικὰς ἑλληνικὰς ἐπαρχίας καὶ ἔλαβεν ὀπίσω τὸν Τίμιον Σταυρόν, τὸ ἱερώτατον δηλαδὴ κειμήλιον τῆς Χριστιανοσύνης, τὸ ὁποῖον εἶχον ἀφαρπάξει ἀπὸ τοὺς Ἁγίους Τόπους οἱ βάρβαροι. Τοιοῦτοτρόπως ἀπεδείχθη διὰ μίαν ἀκόμη φοράν ὅτι εἰς τοὺς ἀγῶνας ἐναντίον τῶν ἐχθρῶν τῆς βυζαντινῆς ἑλληνικῆς αυτοκρατορίας ὁδηγὸς ἀλάθητος ἦσαν τὰ αἰώνια ἰδανικά τῆς φυλῆς μας, ἥτοι ἡ Θρησκεία καὶ ἡ Πατρίδα.

6. Ἐκύλησαν ὁμως οἱ αἰῶνες καὶ ἦλθον ἔτη δίσεκτα διὰ τὴν Πατρίδα μας. Τὸ 1453 οἱ Τοῦρκοι κατέλαβον τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ ἐτοποθέτησαν εἰς τὸν τροῦλλον τῆς Ἁγίας Σοφίας ἀντὶ τοῦ Σταυροῦ τὴν ἡμισέληνον. Ἐκτοτε καὶ ἐπὶ τετρακόσια ὀλόκληρα χρόνια μαύρη σκλαβιά ἐσκέπαζε τὴν Ἑλλάδα μας. Ἐν τούτοις ὁ σπινθὴρ τῆς φιλοπατρίας καὶ τῆς πίστεως δὲν ἐξέλιπεν ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴν ψυχὴν. Εἰς τὴν Πόλιν ὁ Πατριάρχης εἰς τὸ Κρυφὸ Σχολεῖο «ὁ παπᾶς, ὁ δάσκαλος» εἰς τὰ ὄρη «οἱ Ἀρματωλοὶ καὶ Κλέφτες».

«Λάλησε, κοῦκε, λάλησε'
λάλα, καὺμέν' ἀηδόνι,
λαλάτε στ' ἀκροπέλαγος,
ποὺ πλέουν τὰ καράβια
ρωτᾶτε γιὰ τὸ Νικολό,
τὸ Νικολὸ Τζιοβάρια,
ποῦτον στὸ Λοῦρ' ἀρματωλός,
στὸ Καρπενήσι κλέφτης'
εἶχε φλάμπουρο κόκκινο,
κόκκινο καὶ γαλαζιο'
εἶχε Σταυρό, εἶχε Χριστό,
εἶχε καὶ Παναγία».

Δι' αὐτὸ τῷ 1821, «ὅτε ἦλθε τὸ πλήρωμα τοῦ χρόνου», ἦναψεν ὁ σπινθὴρ εἰς τὴν καρδίαν καὶ ἠνδρώθη τὸ πῦρ καὶ ἐξεχύθησαν ἀπὸ τὰ ὄρη καὶ τὰς θαλάσσας οἱ Μαυρομιχαλαῖοι καὶ οἱ Κολοκοτρωναῖοι καὶ οἱ Μποτσαραῖοι καὶ οἱ Παπαφλέσσα καὶ οἱ Μιαούληδες καὶ οἱ Κανάρηδες καὶ οἱ Σαχτούρηδες «γιὰ τοῦ Χριστοῦ τὴν πίστι τὴν ἀγία καὶ τῆς Πατρίδος τὴν ἐλευθερία». Καὶ ἐνῶ ὁ πόλεμος ἀνάπτει εἰς τὸν Μωρητῶν, τὴν Στερεάν, τὴν Ἠπειρον, τὴν Μακεδονίαν καὶ τὰς Νήσους, ὁ Πατριάρχης Γρηγόριος ὁ Ε' καὶ πληθὺς ἄλλων κληρικῶν καὶ λαϊκῶν, κορυφαί τοῦ Γένους μας κατὰ τοὺς δυσκόλους ἐκείνους καιροὺς καὶ πιστοὶ εἰς τὰ ἑλληνοχριστιανικὰ ἰδανικά, ποτίζουν μὲ τὸ αἷμα τῶν τὸ δέν-

δρον τῆς ἐλευθερίας. Οὕτω δὲν ἐβράδυνεν νὰ ἀνατείλῃ ἡ ἡμέρα, κατὰ τὴν ὁποίαν ἐξεπήδησεν ὡς ἄλλος φοῖνιξ μέσα ἀπὸ τὴν τέφραν, καθημαγμένη, ἀλλὰ τροπαιοῦχος, ἡ Ἑλλάς. Ἄλλ' ἡ ἱστορία δὲν σταματᾷ ἐδῶ. Πατρίς καὶ Θρησκεία, ἀρρήκτως συνδεδεμένα μεταξὺ των, συνεχίζουν τὴν μεγαλειώδη πορείαν των διὰ μέσου τοῦ 1912, 1922, 1940 καὶ ἐντεῦθεν, ἀλληλοενισχυόμενα καὶ ἀλληλοὑποστηριζόμενα.

7. Οἱ πραγματικοὶ Ἕλληνες ἀγαποῦν τὴν Θρησκείαν, διότι γνωρίζουν ὅτι αὕτη ἔπαιξεν ἀνεκάθεν σπουδαιότατον ρόλον εἰς τὴν ἀφύπνισιν τῆς ἐθνικῆς μας συνειδήσεως καὶ ὥθησε τὸ δυναμικὸν τῆς ἑλληνικῆς ψυχῆς νὰ δημιουργήσῃ τὸν ἑλληνοχριστιανικὸν πολιτισμὸν καὶ νὰ γράψῃ τὰς λαμπροτέρας σελίδας μέσα εἰς τὴν παγκόσμιον ἱστορίαν. Δικαίως ὁ ἐθνικὸς μας ἱστορικὸς Κωνσταντῖνος Παπαρρηγόπουλος θεωρεῖ τὴν Θρησκείαν ὡς τὸ κατ' ἐξοχίην, τὸ πρῶτον, τὸ ἰσχυρότατον ἐθνικὸν ἐλατήριον, ὄχι μόνον εἰς τὴν ὑπόθεσιν τῆς σωτηρίας ἐκ τῶν ἐχθρικῶν ἐπιδρομῶν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ ἔργον τῆς ἀναγεννήσεως καὶ ἀναδημιουργίας ἐν καιρῷ εἰρήνης. «Πολλάκις, λέγει, ἡ Θρησκεία οὐ μόνον ἔσωσε τὸ ἑλληνικὸν Ἔθνος ἀπὸ κινδύνων ἐσχάτων, ἀλλὰ καὶ κλέος αὐτῷ περιεποίησεν ἐκ διαλειμμάτων. Ἐντεῦθεν δὲ δυνάμεθα νὰ πορισθῶμεν διδάγματα ἀσφαλῆ περὶ τε τοῦ παρελθόντος καὶ τοῦ μέλλοντος ἑλληνισμοῦ. Τῷ ὄντι οὐδέποτε Ἔθνος ἠὺδαιμόνισε καὶ ἐμεγαλοῦργησεν ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ ἄνευ ἰσχυρῶν ἠθικῶν ἐλατηρίων» ἐν δὲ τῶν ἐλατηρίων τούτων, καὶ τὸ ἰσχυρότατον πάντων, εἶναι ἡ Θρησκεία. «Ὅλοι οἱ ἄλλοι ἠθικοὶ τῶν Ἐθνῶν μοχλοί, φιλοπατρία, φιλοτιμία, φιλοδοξία, παιδεία, ἰσονομία καὶ εἴ τις ἄλλος, ἠνωμένοι ὁμοῦ δὲν δύνανται νὰ ἀναπληρώσωσι τὴν ἑλλειψιν τῆς Θρησκείας... Τὰ Ἔθνη λοιπὸν δὲν ἀκμάζουσι καὶ δὲν μεγαλοουργοῦσιν εἰ μὴ διὰ τῆς Θρησκείας, ἥτις στήνει τὸν θρόνον αὐτῆς ἐν μέσῃ κοινω-

νία καὶ ἐν μέσοις στρατοπέδοις, ἵνα διδάξῃ τὸν λαὸν τὸ χρηστῶς πολιτεῦσθαι καὶ τὸ γενναίως θηήσκειν» (Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους, τόμ. 3ος, σελ. 258-260).

✧ ✧ ✧

Τὰ ἑλληνοχριστιανικὰ ἰδεώδη λοιπὸν εἶναι ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα ἐδῶ καὶ χιλιάδες τῶρα χρόνια κυριαρχοῦν εἰς τὴν σκέψιν παντὸς Ἑλλήνος ὡς ἀνεκτίμητα ἀγαθὰ, χάριν τῶν ὁποίων ἀξίζει νὰ κάμῃ κανεὶς τὸ ἄλμα τοῦ θανάτου, μὲ σκοπὸν ἢ νὰ τὰ φθάσῃ ἐξομοιούμενος πρὸς αὐτὰ ἢ νὰ τὰ καταυγάσῃ θυσιαζόμενος δι' αὐτὰ. Εἶναι τὸ θαυμαστότερον σύμπλεγμα, ποῦ ἐπέτυχεν νὰ παρουσιάσῃ ἐν τῇ πορείᾳ του τὸ Ἔθνος μας. Εἶναι ὁ πολικὸς ἀστήρ, ὁ ὁποῖος δεικνύει ἀλανθάστως τὴν γραμμὴν πλεύσεως, καθοδηγῶν τὴν Ἑλλάδα διὰ μέσου τῶν ὑφάλων καὶ τῶν σκοπέλων εἰς τὸ μεγαλεῖον τῆς ἐκπάγλου καὶ αἰωνίου δόξης. Δι' αὐτὸ καὶ ἡμεῖς, σὰν Ἕλληνες ποῦ εἴμεθα, ἄς φέρωμεν συχνὰ εἰς τὴν μνήμην μας τὴν θαυμασίαν αὐτὴν σύζευξιν μεταξὺ τῆς Πατρίδος μας καὶ τῆς Θρησκείας μας καὶ ἄς φροντίσωμεν νὰ ρυθμίζωμεν πάντοτε τὴν πορείαν μας ἐν τῷ βίῳ συμφῶνως πρὸς τὰ ἑλληνοχριστιανικὰ μας ἰδεώδη.

Λέγεται ὅτι ὁ Ἀθανάσιος Διάκος, μὲ τὸν ὁποῖον ἤρχισαμεν καὶ μὲ τὸν ὁποῖον ἐπίσης τελειώνομεν, ἐνθαρρύνων τοὺς συντρόφους του ἐναντίον τῆς στρατιᾶς τοῦ Ὁμῆρ Βρωῶν, τοὺς παρῶτρυνε νὰ σταθοῦν «ὡσάν Ἕλληνες, ὡσάν Γραικοί», συμβουλή ποῦ ἀρμόζει εἰς πάντα Ἑλληνα πάσης ἐποχῆς.

«Καρδιά, παιδιὰ μου, φώναξε,
παιδιὰ, μὴ φοβηθῆτε
ἀνδρεῖοι ὡσάν Ἕλληνες,
ὡσάν Γραικοὶ σταθῆτε».

ΑΡΙΣΤΟΔΗΜΟΣ ΧΡ. ΖΑΓΚΑΣ

Η ΑΛΛΟΤΡΙΩΣΙΣ ΤΟΥ ΣΗΜΕΡΙΝΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ

“Ενας νεαρός ιστορικός, συγγραφέυς προσφάτου, άξιοσημειώτου διατριβής για την Ιστορία του άθθα Lemire, προσέφερε τόν επίτιτλο αύτου του άρθρου: «Ένας νέος πολιτικός ευαγγελισμός». Δέν θα μπορούσε κανείς νά κάνει καλύτερη έκλογή για νά χαρακτηρίση τόν τρόπο κατά τόν όποιο, άπό πολλές πλευρές, προσδιώρισαν στους πιστούς τά καθήκοντά τους για τήν Μ. Τεσσαρακοστή και τό νόημά της.

Μάς κάλεσαν νά έντάξωμε τίς σκέψεις μας, τίς προσευχές και τίς πράξεις της Τεσσαρακοστής σέ μία διαταγμένη προοπτική, νά σταματήσωμε τήν άλλοτριώσι τών άδελφών μας και νά εργασθούμε για τήν άπελευθέρωσί τους. Καί, σέ πολλές ευκαιρίες, μάς υπέδειξαν ότι αύτό ήταν μία πολιτική πράξις πού μάς έπεβάλλετο, και κάποτε μάς τήν προσδιώρισαν.

Γιά τό ότι ή είσοδος της Τεσσαρακοστής καλεί τούς πιστούς νά εργασθούν για τήν άπελευθέρωσι τών ανθρώπων άπό κάθε τί πού έμποδίζει τό δρόμο τους προς τή σωτηρία, είμαστε τελείως σύμφωνοι. Αυτό περιλαμβάνει, άσφαλώς, περίσκεψι για τίς πράξεις μας — άκόμη και τίς πολιτικές — προσπάθεια για νά κατευθύνωνται κατά τήν έννοια αύτης της άπελευθέρωσης: άπελευθέρωσης άπό τά πάθη, τούς έγωϊσμούς, τά συμφέροντα, τά ταξικά άκόμη, άπ’ αύτά ίσως πρώτα-πρώτα. Ή ευαγγελική σκέψις μάς διδάσκει συγχρόνως ότι αύτό τό σύνολο τών παθών είχε όνομασθή άπό τόν Κύριο: ή άμαρτία — μάς διδάσκει έπίσης ότι Αυτός μόνος μάς έλευθερώνει άπ’ αύτά, έμάς και τούς άλλους, ότι

ή περίοδος στην όποία έχομε εισέλθει είναι εκείνη κατά τήν όποία θαδίζομε προς τήν άποκορύφωσι της ζωής του ένσαρκωμένου Χριστού: τή θυσία Του, ύπόσχεσι και έγγύησι αύτης της άπελευθέρωσης άπό τήν άμαρτία του κόσμου, άν συμβληθούμε — και ότι ή άπελευθέρωσις δέν ύπάρχει άλλου.

“Ότι αύτό μπορεί νά όνομασθή ή ά λ λ ο τ ρ ί ω σ ι ς τ ώ ν ανθρώπων, φαίνεται πολύ πιθανόν — και ότι αύτό περιλαμβάνει πολλά κοινωνικά θάρη, πολλά «συλλογικά» άμαρτήματα, είναι φανερό.

Έκείνο πού δέν είναι πλέον φανερό, είναι ή υποθάμισις της προοπτικής της Τεσσαρακοστής σέ άπλή διάστασι πράξεως πολιτικής, και κάποτε κομματικής.

Τό Vocabulaire πού έξεδόθη πριν άπό σαράντα περίπου χρόνια άπό τή Γαλλική Φιλοσοφική Έταιρεία με τή συνεργασία τών μεγαλυτέρων φιλοσοφικών πνευμάτων της έποχής — περιελαμβάνοντο ό Bergson, ό Blondel, ό Brunschvieg, ό μαθηται του Durckheim — δέν κάνει λόγο στη λέξι aliénation (άλλοτριώσις), παρά για τήν ψυχολογική και ψυχιατρική της έννοια. Άλλοτριωμένος είναι εκείνος πού παρουσιάζει διαταραχές της ψυχικής υγείας, εκείνος «πού δέν άνήκει στόν έαυτό του», ή πού είναι άνώμαλος. Ή μεγάλη δίνη του μαρξιστικού λεξιλογίου δέν είχε άκόμη φθάσει. Ήλθε, και ό όρος πήρε μία τελείως νέα έννοια: άλλοτριωμένος είναι, πράγματι, εκείνος «πού δέν άνήκει πλέον στόν έαυτό του», άλλ’ εις τό έξής, διότι είναι χωρισμένος άπό τόν έαυτό

του, υποταγμένος σ' έναν κοινωνικό τύπο ή σ' έναν κοινωνικό θεσμό.

Ἡ θρησκευτική ἀλλοτριώσις.

Ἡ βασική ἀλλοτριώσις, αὐτὴ πού εἶναι κάλυμμα ἢ ἄλλοθι ὄλων τῶν ἄλων, εἶναι, γιὰ τὸν Marx καὶ γιὰ ὄλους ἐκείνους πού μῆταν σ' αὐτὴν τὴν κοσμοθεωρία, ἡ θρησκευτικὴ ἀλλοτριώσις (1). Ὀλόκληρη ἡ κοινωνικὴ ζωὴ, γιὰ ὅσο διάστημα τὸ προλεταριάτο δὲν θὰ ἔχη κατακτήσει τὴν ἐξουσία — καὶ δὲν θὰ τὴν ἀσκή, ὅπως τὸ προσδιορίζει ὁ λενινισμός, διὰ τοῦ κομμουνιστικοῦ κόμματος πού εἶναι ἡ φυσικὴ του ἔκφρασις — ὀλόκληρη ἡ κοινωνικὴ ζωὴ εἶναι ἀλλοτριώσις τοῦ ἰδιώτου πού υποτάσσεται σὲ μία κοινωνία καὶ σὲ ἓνα Κράτος, τὰ ὁποῖα εἶναι ἀπλῶς ἡ μάσκα καὶ τὸ μέσον τῆς κυριαρχοῦσης καπιταλιστικῆς τάξεως.

Δὲν θὰ εἰσέλθωμε ἐδῶ στὸ ἐρώτημα τῆς ἀξίας αὐτῆς τῆς ἀναλύσεως, δὲν θ' ἀμφισβητήσωμε τὸ μαρξισμό στὸ σύνολό του. Εἶναι μόνον ἀπαραίτητο νὰ θέσωμε τρεῖς ἐρωτήσεις:

— Ἡ ἀποδοχὴ αὐτῆς τῆς ἀπόψεως (τῆς μαρξιστικῆς), εἶναι ἀπαραίτητη γιὰ νὰ εἰσέλθῃ κανεὶς ἐπαξίως στὴν προσευχὴ τῆς Τεσσαρακοστῆς;

— Ἡ χριστιανικὴ ἄποψις περὶ τῆς ὑπάρξεως καὶ τῆς σωτηρίας εἶναι δυνατόν νὰ περιορισθῇ (ἢ νὰ στραφῇ) μόνον στὴ μάχη κατὰ τῆς κ ο ι ν ω ν ι κ ῆ ς ἀλλοτριώσεως; Ὁ ἐσωτερικὸς ἀγὼν κατὰ τῆς ἀμαρτίας καὶ ἡ πρόσκλησις στὴν κοινωνία τῆς χάριτος εἶναι δυνατόν νὰ περιορισθοῦν σ' αὐτὴν;

— Ἡ ἐσωτερικὴ διάθεσις τοῦ πιστοῦ κατὰ τὴν ἐποχὴ τῆς Τεσσαρακοστῆς δὲν πρέπει νὰ στρέφεται κατ' ἀρχὴν ν

στὴν ἀναγνώρισι τῆς πραγματικότητος καὶ τῆς ἐννοίας τοῦ μυστηρίου τῆς σωτηρίας διὰ τῆς θυσίας τοῦ Θεοῦ πού ἔγινε ἄνθρωπος καὶ ἐσταυρώθη πού καταλήγει στὸ ἀδιαχώριστο ζεῦγος τῆς Μ. Παρασκευῆς καὶ τῆς Κυριακῆς τοῦ Πάσχα, στὴν ἀναζήτησι τῆς συμμετοχῆς του σ' αὐτό;

Ἀπὸ τὸν P. André Manaranche ὡς τὸν Jacques Duquesne οἱ μαρτυρίες συσσωρεύονται στὰ τραπέζια μας γιὰ νὰ φωνάξουν ὅτι ἡ «ἀλλοτριώσις» τοῦ ἀνθρώπου στὸ τέλος τοῦ 20οῦ αἰῶνος δὲν ἀνάγεται στὴν πάλῃ προλεταριάτου — κεφαλαιοκρατίας παρὰ γιὰ πνεύματα ἀπλοϊκὰ, φατριαστικὰ ἢ ἀπληροφόρητα, ὅτι αὐτὸς ὁ στοιχειώδης μαρναϊσμός εἶναι «ξεπερασμένος», ἀπὸ πολλὰς πλευρῆς, ἀπὸ τὴν κοινωνικὴ ἱστορία αὐτῆς τῆς ἐποχῆς καὶ περισσότερο ἀκόμη ἀπὸ τὴν διανοητικὴ καὶ πνευματικὴ ἱστορία τῆς. Πῶς εἶναι δυνατόν νὰ «διπλώσωμε» — ἀκόμη καὶ ἀπὸ μιᾶς ἀπλῶς «κοινωνιολογικῆς» ἀπόψεως, ἀφοῦ δίνουν τόση σημασίαν σ' αὐτὴν — τὴν ἱστορία τῆς ἐποχῆς μας σ' αὐτὸ τὸ σχῆμα, στὸ ὁποῖο δὲν ἐπιμένει πλέον οὔτε ἕνας μαρξισμὸς λίγο «ἐξελιγμένος»;

Ἐπάρχουν περισσότερα, πολὺ περισσότερα, καὶ πολὺ οὐσιωδέστερα, πολὺ σοβαρώτερα. Ἡ ἱστορικὴ καὶ πνευματικὴ στιγμή πού ζοῦμε εἶναι, ἀντίθετα, αὐτὴ τῆς ἐκ νέου συνειδητοποιήσεως τῶν πραγματικῶν διαστάσεων καὶ τῆς πραγματικῆς ἐννοίας τῆς «ἀλλοτριώσεως» τοῦ ἀνθρώπου, τῆς σαφοῦς ἀντιλήψεως ὅτι αὐτὴ ξεπερνᾷ ὅτι εἶναι καθαρὰ κοινωνικό, ὅτι εἶναι πνευματικῆς τάξεως — ἢ τοῦλάχιστον ὑπαρξιακῆς — ὅτι συνδέεται μὲ τὴν ἀνθρωπίνην κατάστασι, καὶ ἀκόμη ὅτι ἴσως εἶναι αὐτὴ ἡ ἀ λ λ ο τ ρ ί ω σ ι ς, αὐτὴ ἡ ἀνικανότης νὰ ἐπιτυγχάνῃ κανεὶς τὴν πληρότητα, πού ἀποτελεῖ τὸν ἴδιο τὸν ὄρισμό τοῦ ἀνθρώπου. Ἐδῶ, οἱ μάρτυρες πού θὰ εἶχαμε ν' ἀναφέρωμε θὰ ἦταν πάρα πολλοὶ καὶ θὰ προήρχοντο ἀπὸ τόσο διαφορετικοὺς ὀρίζοντες, ὥστε θὰ προξενοῦσαν κατάπληξι. Ἄς πάρωμε μόνον δύο.

(1) Παραπέμπομε στὸ σημαντικό βιβλίον τοῦ P. Calvez, «Ἡ σκέψις τοῦ Karl Marx», (ἐκδ. Seuil). Δὲν θὰ εἶχαμε τίποτε νὰ προσθέσωμε.

Πρὸ ὀλίγου συνεκέντρωσαν τὰ κείμενα τοῦ Maurice Halbwachs, ἰδρυτοῦ μετὰ τὸν Durkheim καὶ τὸν Mauss τῆς γαλλικῆς κοινωνιολογίας. Ὁταν σοσιαλιστής, ἔγραφε στὴν Humanité τοῦ Jaugès: ἔ, λοιπόν, γι' αὐτὸν ἦταν φανερό ὅτι ἡ καλύτερη ὀργάνωσις ἐργασίας, ἢ δικαιότερη κοινωνία, ἢ περισσότερο σοσιαλιστική, θ' ἄφηνε νὰ παραμῆναι κάτι ἀπὸ τὴν ἀλλοτρίωσι τῶν ἐργατῶν. Δὲν προσεφέρετο στὴν ἔνοχη ἀπάτη νὰ περιορίσῃ τὸ δρᾶμα τῆς ἀνθρωπίνης καταστάσεως σὲ μία ἀλλοτρίωσι π ο ὄ μ π ο ρ ε ῖ ν ἄ ὑ π ε ρ ν ι κ ῆ θ ῆ. Δεύτερος μάρτυς, πολὺ κοντὰ μας: σὲ μία πρόσφατη, βαθεῖα καὶ δυνατὴ διατριβή, «Ἀντίφασις καὶ ὀλότης», ξένος νεαρὸς φιλόσοφος ποὺ προέρχεται ἀπὸ τὸν μαρξισμό, ὁ Pierre Foygeyrollas⁽²⁾, συμπεραίνει ὅτι ὁ ἄνθρωπος δὲν θὰ καταργήσῃ τὴν ἀλλοτρίωσί του, ἀλλ' ὅτι πρέπει ν ἄ τ ῆ ν ὑ π ο λ ο γ ῖ ζ ῆ. Ἡ ἐποχὴ ποὺ ζοῦμε τὸ φωνά-

ζει: ἡ ἀλλοτρίωσις τοῦ ἀνθρώπου ξεπερνᾷ κατὰ πολὺ τὸ κοινωνικὸ πεδίο.

Ἐμεῖς λέμε: εἶναι ἡ ἀμαρτία.

Σημαίνει ὅτι ἐξαπατοῦμε τοὺς ἀνθρώπους, καὶ ἰδιαίτερος τὸ προλεταριάτο, ἂν περιορίζουμε τὸ δρᾶμα τῆς ἀνθρωπίνης καταστάσεως στὴ διάστασι μιᾶς οἰκονομικῆς καὶ κοινωνικῆς ἀλλοτριώσεως.

Σημαίνει ὅτι πλανώμεθα γιὰ τὴν ἱστορικὴ ὥρα ποὺ ζοῦμε, ἂν πιστεύουμε καὶ κάνουμε τοὺς ἄλλους νὰ πιστεύουν, ὅτι αὐτὸς ὁ ὑ λ ι σ τ ι κ ὸ ς περιορισμὸς τῆς ἀνθρωπίνης ὀλότητος ἀνταποκρίνεται στὶς προσδοκίες τῆς σημερινῆς σκέψεως.

Σημαίνει ὅτι ἀδειάζουμε τὴ χριστιανικὴ προοπτικὴ ἀπὸ τὴ λυτρωτικὴ τῆς δύναμι, τὴν εὐαγγελικὴ ἐλπίδα ἀπὸ τὴ δύναμι καὶ τὸ νόημά της, τὸ μυστήριον τῆς σωτηρίας ποὺ φθάνει στὸ ἀποκορύφωμά του στὴν πασχάλινὴ πραγματοποίησι τῆς πραγματικότητος τῆς χάριτος, ἂν ὑποβιβάζουμε τὴν Τεσσαρακοστὴ στὴ μ ο ν α δ ι κ ῆ ἐργασία τῆς ἀπελευθερώσεως ἀπὸ τὴν μ ο ν α δ ι κ ῆ ἢ κοινωνικο-οἰκονομικὴ ἀλλοτρίωσι.

(2) Στὸ πρόσφατο βιβλίον του: «Ἡ ἀριστερὰ τοῦ Χριστοῦ» (ἐκδ. Grasset), ἀμφισβήτησιμον σὲ ὠρισμένα σημεῖα, ἀλλὰ γραμμένο μὲ ἀκρίβεια, σαφήνεια καὶ ἀντικειμενικότητα.

JEAN DE FABREGUES

ΣΤΗ ΛΙΜΝΗ

Στὴ βάρκα μὲ τὸν Σίμωνα, ποὺ ἀλιεῖει ψάρια,
κι' ἡ θάλασσα στὸ χρῶμα τὸ γαλάζιο, ζεφυριοῦ,
ν' ἀντανακλᾷ σὲ λάμπες ἡλίου τὰ πετράδια
τῆς πόλης τοῦ σμαράγδου κι' ἀμεθύστου καθαροῦ.
Στὴν πυρκαϊὰ τοῦ ἐπερχομένου τώρα δειλινοῦ
σσια νὰ ρίχνει τὸ κατάρτι ἀνάποδου σταυροῦ.

ΕΛ. ΜΑΪΝΑΣ

Η ΚΙΝΗΣΙΣ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ ΕΠΙ ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑΣ

Συνήθως κρίνομεν τὴν πνευματικὴν κατάστασιν τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἐπὶ Τουρκοκρατίας ἀπὸ τὴν ὑπαρξιν καὶ τὸν ἀριθμὸν τῶν σχολείων. Τὰ σχολεῖα μᾶς δίδουν πράγματι μίαν εἰκόνα τῆς πνευματικῆς καταστάσεως τοῦ λαοῦ καὶ τοῦ μορφωτικοῦ τοῦ ἐπιπέδου. Ἀλλὰ καλλιτέραν εἰκόνα τῆς πνευματικῆς κινήσεως καὶ τῶν ἰδεῶν κάθε ἐποχῆς μᾶς δίδουν τὰ βιβλία. Αὐτὰ ἐκφράζουν πιστῶς τὰ πνευματικὰ ρεύματα, τὰς ἰδέας καὶ τὰ ἰδεώδη κάθε ἐποχῆς. Οἱ μεγάλοι ἰδίως συγγραφεῖς συμπικνώνουν καὶ ἐκφράζουν τὸ πνεῦμα καὶ τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς ἐποχῆς των, ἐπηρεάζουν εὐρύτερα λαϊκὰ στρώματα, διαμορφώνουν τὸ παρὸν καὶ προπαρασκευάζουν τὸ μέλλον.

Ὡς ἐκ τούτου καὶ τὴν πνευματικὴν κατάστασιν τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἐπὶ Τουρκοκρατίας δυνάμεθα νὰ γνωρίσωμεν κάλλιστα ἀπὸ τὰ ἐκδοθέντα κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν βιβλία. Ἡ ἀρχὴ τῆς Τουρκοκρατίας συμπίπτει μὲ τὴν ἐφεύρεσιν τῆς τυπογραφίας ὑπὸ τοῦ Γουτεμβέργιου. Ἀπὸ τότε καὶ ἐξῆς διευκολύνεται ἡ ἐκδοσις τῶν βιβλίων εἰς πολλὰ ἀντίτυπα, ἀρχίζει δὲ μίᾳ ἔντονος ἐκδοτικῆς κινήσις. Ἐνῶ παλαιότερον ὑπῆρχον συνεργεῖα ἀντιγραφῶν καὶ ἡ ἐργασία τῆς ἐκδόσεως ἑνὸς βιβλίου ἦτο ἐπίπονος καὶ πολυδάπανος, τώρα τὸ βιβλίον καθίσταται εὐθηνότερον καὶ προσιτώτερον εἰς τὸν λαόν. Ἔτσι τὸ βιβλίον γίνεται θασικὸν μέσον μορφώσεως τοῦ λαοῦ, ἐπηρεάζει δὲ καὶ διαμορφώνει ἀναλόγως τὴν πνευματικὴν κατάστασιν κάθε ἐποχῆς.

Εἰς τὸ Βυζάντιον ὑπῆρχον συνεργεῖα ἀντιγραφῶν, τὰ ὅποια παρῆγον εἰς πολλὰ ἀντίτυπα ἀρχαῖα κείμενα ἢ λόγους Πατέρων. Ὅταν ἐφευρέθη ἡ τυ-

πογραφία ἐξηπλώθη εἰς τὴν χώραν μας τὸ σκότος τῆς μαύρης δουλείας καὶ δὲν ἠδυνήθη τὸ ταλαίπωρον Γένος νὰ ὠφελῆθῃ ἐπαρκῶς ἀπὸ τὴν νέαν πολυτίμον ἐφεύρεσιν. Τυπογραφεῖα δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἰδρυθοῦν εἰς τὴν ὑπόδουλον χώραν. Ὁ ρέκτης Πατριάρχης Κύριλλος Γ' ὁ Λούκαρις ἴδρυσε τυπογραφεῖον εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν τὸ 1624, ἀλλὰ τοῦτο κατεστράφη ὑπὸ τῶν Τούρκων κατόπιν διαβολῆς τῶν Ἰησοῦϊτῶν. Ἐπειτα ὁ Ἐθνομάρτυς Γρηγόριος ὁ Ε' ἴδρυσε δεῦτερον τυπογραφεῖον κατὰ τὰς παραμονὰς τῆς Ἐπαναστάσεως. Καὶ αὐτὸ ὅμως κατεστράφη ὑπὸ τῆς μανίας τοῦ Τουρκικοῦ ὄχλου κατὰ τὴν ἑναρξιν τῆς ἐπαναστάσεως.

Πλὴν ὅμως οἱ Ἕλληνες, οἱ ὅποιοι ἀνέκαθεν ἠγάπων τὰ γράμματα καὶ τὰ βιβλία, ἦτο ἀδύνατον νὰ μὴ ἐπωφεληθοῦν ἀπὸ τὴν νέαν ἐφεύρεσιν, νὰ μὴ τυπώσουν μὲ κάθε τρόπον βιβλία διὰ τὸν φωτισμὸν τοῦ Γένους. Ἐτύπωσαν πολλὰ βιβλία εἰς τὰ τυπογραφεῖα τῆς Βενετίας, τῆς Βιέννης, τῆς Λειψίας, τῶν Παρισίων καὶ ἄλλων πόλεων. Ἐπειτα πολλὰ ὀνομαστὰ τυπογραφεῖα τοῦ ἐξωτερικοῦ, ὅπως τοῦ Ἀλδου Μανουτίου εἰς τὴν Βενετίαν, ἐτύπωναν ἀρχαῖα ἑλληνικὰ κείμενα. Καὶ αὐτὰ ἠδύναντο νὰ χρησιμοποιήσουν οἱ Ἕλληνες. Ἐκτὸς τούτου ἴδρυσαν καὶ οἱ ἴδιοι οἱ Ἕλληνες ἰδικὰ τῶν τυπογραφεῖα, οἱ Θεοδοσίου, οἱ Γλυκεῖς, κ.ἄ. διὰ τὴν θεραπείαν τῶν πνευματικῶν ἀναγκῶν τοῦ γένους, διὰ τὸν ἐφοδιασμὸν τῶν σχολείων, τῶν ἐκκλησιῶν καὶ τῶν μοναστηριῶν μὲ πάσης φύσεως βιβλία (ἐκκλησιαστικά, θεολογικά, σχολικά κ.ἄ.).

Εἰς τὰ σχολεῖα ἐπὶ Τουρκοκρατίας ἦσαν σπάνια τὰ ἔντυπα βιβλία. Χωρὶς βιβλία θεβαιῶς δὲν ἦτο δυνατόν νὰ

λειτουργήσουν σχολεία. Διὰ τοῦτο διδάσκαλοι καὶ μαθηταὶ συνήθως ἀντέγραφον κείμενα ἀπὸ παλαιὰ χειρόγραφα ἢ ἀπὸ ἔντυπα βιβλία, ὅταν τὰ εὔρισκον. Αὐτὰ τὰ τετράδια μὲ τὰς ποικίλας ἀντιγραφὰς ἐδένοντο κατόπιν εἰς βιβλίον καὶ ὠνομάζοντο μαθηματάρια. Πολλὰ ἐκ τούτων σώζονται εἰς διαφόρους βιβλιοθήκας, ἔχουν δὲ καὶ καλλιτεχνικὰς παραστάσεις, ὠραία γράμματα, ἀνεξίτηλα καὶ ὁμοιόμορφα. Εἰς αὐτὰ βλέπομεν τί ἐμάνθανον τὰ παιδιά ἐπὶ Τουρκοκρατίας καὶ τί κείμενα ἐδίδασκαν. Ἐκτὸς τῶν ἄλλων μαθημάτων (Γεωγραφίας, Ἱστορίας, Φυσικῆς, Μαθηματικῶν κ.λ.π.), εὔρισκομεν εἰς τὰ μαθηματάρια κείμενα ἀπὸ λόγους Πατέρων ἢ ἀπὸ ἀρχαίους συγγραφεῖς, καθὼς καὶ μαθήματα γραμματικῆς καὶ συντακτικῆς κατ' ἐρωταπόκρισιν. Κατὰ τὴν ἰδίαν μέθοδον εἶναι διατυπωμένα πολλάκις καὶ ἄλλα μαθήματα καὶ μάλιστα ἡ Ἱερὰ Κατήχησις. Καὶ τοῦτο διὰ τὴν ἰδίαν βοήθειάν τοῦ διδασκάλου εἰς τὸ ἔργον τῶν.

Θὰ ἐνόμιζε κανεὶς ὅτι οἱ Ἕλληνες τότε ζῶντες ὑπὸ τόσον δυσμενεῖς συνθήκας δὲν θὰ ἐσκέπτοντο νὰ γράψουν βιβλία, οὔτε κἂν νὰ τὰ διαθᾶσουν. Καὶ ὅμως βλέπομεν μὲ ἐκπληξιν ὅτι ἡ πνευματικὴ παραγωγή τοῦ ἔθνους δὲν διεκόπη ποτέ, οὔτε κατὰ τὰ πλέον δύσκολα καὶ σκοτεινὰ ἔτη τῆς δουλείας. Οὔτε ἐσταμάτησε ποτέ ἡ μελέτη τῶν ἀρχαίων κειμένων. Εἰς τὸ φιλολογικὸν περιοδικὸν Πανδώρα (16 Αὐγούστου 1854) ἀναγινώσκωμεν μεταξὺ ἄλλων: «ἐν μέσῳ τῶν δεινῶν καταθλίψεων φοβερᾶς καὶ ἀφορήτου δουλείας, τὸ ἔθνος τοῦτο δὲν ἔπαυσε μένον πιστὸν εἰς τὴν μνήμην τοῦ παρελθόντος αὐτοῦ καὶ διατηροῦν τὸ ἠθικὸν αὐτοῦ ἀξίωμα· θασανιζόμενον δὲ καὶ ἀκρωτηριαζόμενον καὶ γυμνούμενον, ἐζήτει καὶ ἀνεύρισκε παραμυθίας ἐν τῇ σπουδῇ τῶν ἀρχαίων αὐτοῦ ἀριστοτεχνιῶν καὶ τῶν ἱερῶν τοῦ θρησκευματος αὐτοῦ βιβλίων, οὐδ' ἀπηύδυσέ ποτε μελετῶν καὶ σχολιάζονταῦτα, διότι δι' αὐτῶν ἦντλει καθ' ἑκάστην νέας δυνάμεις καὶ νέας ἐλπίδας. Ἡ μὲν σὰρξ αὐτοῦ ἦν δούλη, τὸ δὲ

πνεῦμα διετέλει ἐλεύθερον, καὶ ἐν ἐλλείψει θίου πολιτικοῦ, κατεσκεύασε φιλολογίαν οὐ μικροῦ λόγου ἀξίαν, μᾶλλον δι' εἰπεῖν ἠσχολεῖτο τὴν φιλολογίαν, ἣν παρήγαγον οἱ χρόνοι τῆς παρελθούσης αὐτοῦ ἐλευθερίας, νὰ διασώσῃ ὡς ἐν κίβωτῷ τινι, ἀφ' ἧς ἔμελλε νὰ προκύψῃ ἡ ἐλευθερία αὐτοῦ ἢ μέλλοντα».

Ἡ πνευματικὴ παράδοσις λοιπὸν τῆς βυζαντινῆς ἐποχῆς διετηρήθη καὶ ἐπὶ Τουρκοκρατίας. Ἦδη κατὰ τὰ τέλη τῆς βυζαντινῆς ἐποχῆς ἔχομεν ἀναγέννησιν τῶν κλασσικῶν σπουδῶν. Ἐπειτα μετὰ τὸ 1453 καὶ ὀλίγον πρὶν, πολλοὶ λόγιοι ἔφυγαν εἰς τὴν Δύσιν, ὅπου ἐδίδαξαν τὰ κλασσικὰ κείμενα καὶ συνέβαλον εἰς τὴν ἀναγέννησιν τῶν γραμμάτων καὶ τῶν τεχνῶν. Οἱ ἀποδημήσαντες εἰς τὴν Εὐρώπην λόγιοι ἔγραψαν πολλὰ βιβλία θεολογικὰ ἢ φιλολογικὰ. Συνήθη θέματα τῶν ἦσαν αἱ διαφοραὶ τῶν δογμάτων Ἀνατολικῆς καὶ Δυτικῆς Ἐκκλησίας (π.χ. περὶ ἐκπορεύσεως τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, Πρωτεῖον τοῦ Πάπα κ.λ.π.). Τὰ περισσότερα ἔργα τῶν τῶν ἔγραψαν εἰς τὴν λατινικὴν γλῶσσαν καὶ διὰ τοῦτο δὲν ἀνήκουν πλήρως εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Φιλολογίαν. Ἐγραψαν ὅμως καὶ πολλὰ βιβλία εἰς τὴν ἑλληνικὴν. Ἐκτὸς τούτων, ἰδίως κατὰ τοὺς μετέπειτα χρόνους, καὶ πολλοὶ ἄλλοι Ἕλληνες μετέβησαν εἰς τὴν Εὐρώπην χάριν σπουδῶν καὶ μορφωθέντες ἔγραψαν κατόπιν πολλὰ βιβλία, διὰ τὴν συμβάλωσιν εἰς τὴν πνευματικὴν ἀφύπνισιν καὶ μόρφωσιν τῶν ὑποδούλων Ἑλλήνων. Δὲν ἠθέλησαν νὰ κρατήσουν μόνον διὰ τὸν ἑαυτὸν τῶν τὰ φῶτα, τὰ ὁποῖα ἀπέκτησαν σπουδάζοντες ἔξω, ἀλλὰ εἰργάσθησαν ἐντόνως καὶ διὰ τὴν πνευματικὴν πρόοδον τῶν ὁμοεθνῶν τῶν. Καὶ ἔτσι ἔχομεν μίαν πλουσίαν πνευματικὴν παραγωγὴν.

Ἀπὸ τὰ βιβλία τὰ ὁποῖα ἐτυπώθησαν τότε, δυνάμεθα, ὡς ἐγράψαμεν καὶ εἰς τὴν ἀρχὴν, νὰ γνωρίσωμεν τὰς ιδέας καὶ τὰ ἰδανικὰ τῶν ὑποδούλων Ἑλλήνων, τὴν πνευματικὴν κίνησιν καὶ ζωὴν τῆς ἐποχῆς. Μίαν καλὴν εἰκόνα τῆς τότε πνευματικῆς καταστάσεως δυνάμεθα νὰ ἔχωμεν, ἂν ἀναγνώσωμεν τὰς ὑπαρχούσας βιβλιογραφίας τῶν ἐκδοθέντων

ἐπὶ Τουρκοκρατίας βιβλίων. Ἡ ἀνάγνωσις μιᾶς βιβλιογραφίας ἢ ἑνὸς καταλόγου βιβλίων μᾶς δίδει μίαν καλὴν εἰκόνα τῆς πνευματικῆς κινήσεως τῆς ἐποχῆς. Ἀπὸ τούτων τίτλους τῶν ἐκδοθέντων βιβλίων δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν διὰ τὰ θέματα, τὰ ὁποῖα ἐνδιέφερον καὶ ἀπασχόλουν τότε τοὺς ἀναγνώστας καὶ τοὺς συγγραφεῖς. Ἀλλὰ οἱ τίτλοι τῶν βιβλίων εἶναι συχνὰ παραπλανητικοί, δὲν ἀντικατοπτρίζουν πιστῶς τὸ περιεχόμενον. Πρέπει κανεὶς νὰ ἴδῃ τὰ ἴδια τὰ βιβλία, νὰ ἐξετάσῃ καὶ τὸ περιεχόμενον αὐτῶν, ἰδίως δὲ νὰ προσέξῃ τοὺς προλόγους αὐτῶν, διότι ἐκεῖ φαίνονται αἱ προθέσεις καὶ οἱ σκοποὶ τοῦ συγγραφέως. Ἔτσι θὰ γνωρίσῃ κανεὶς καλλίτερον τὰς ἰδέας τῆς ἐποχῆς.

Ἐπειτα δὲν γνωρίζομεν εἰς πόσα ἀντίτυπα ἐξεδόθη ἓν βιβλίον, πόσοι καὶ ποίας κατηγορίας ἄνθρωποι τὸ ἐδιάβασαν καὶ τί ἐπίδρασιν εἶχεν εἰς τὰς ἰδέας καὶ ἐνεργείας των. Μερικὰ βιβλία ἐξεδόθησαν πολλάκις. Αὐτὸ καὶ μόνον φανερώνει ὅτι τὸ βιβλίον ἠγαπήθη, ἔγινεν ἀνάρπαστον. Καὶ αἱ πολλαὶ ἐκδόσεις ἑνὸς εἴδους βιβλίων ἀποδεικνύουν ὅτι ταῦτα ἐνδιέφερον πολλοὺς καὶ ἐμελετῶντο πολὺ. Βλέπομεν π.χ. ὅτι μερικὰ ἀρχαῖα κείμενα καὶ γραμματικαὶ τῆς ἀρχαίας γλώσσης ἐκδίδονται συχνά, σχολιάζονται, διασκευάζονται κ.λ.π. Αὐτὸ φανερώνει ὅτι ἐγένετο εὐρεῖα χρῆσις αὐτῶν εἰς τὰ σχολεῖα.

Ἐπομένως μία στατιστικὴ τῶν ἐκδοθέντων κατὰ τινὰ ἐποχὴν βιβλίων, μὲ κατάταξιν αὐτῶν εἰς κατηγορίας μᾶς βοηθεῖ νὰ ἀποκτήσωμεν μίαν κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον ἀκριβῆ εἰκόνα τῆς πνευματικῆς κινήσεως τῆς ἐποχῆς.

Ἐχουν ἐκδοθῆ μερικαὶ βιβλιογραφίαι τῶν ἐκδοθέντων βιβλίων κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς Τουρκοκρατίας. Σημαντικώτερα ἔργα εἶναι τὰ ἑξῆς: α) Ἀνδρέου Παπαδοπούλου-Βρετοῦ, Νεοελληνικὴ Φιλολογία, τ. 2, Ἀθῆναι 1854, 1857, β) Emile Legrand, Bibliographie Helleni-

que, γ) Δ. Γκίνη - Β. Μέξα: Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία (ἀπὸ 1800 κ.έ.).

Θὰ στηριχθῶμεν κυρίως εἰς τὸ ἔργον τοῦ Βρετοῦ, τὸ ὁποῖον εἶναι προσιτὸν εἰς ἡμᾶς. Πρόκειται περὶ καταλόγου βιβλίων κατὰ χρονικὴν σειρὰν (κατὰ αἰῶνας καὶ χρονικῶς ἐντὸς τοῦ αἰῶνος). Περιλαμβάνει ἀναλυτικῶς καὶ πλήρως, μὲ σχόλια τινὰ περὶ τῆς ἀξίας των, τῶν ἐκδόσεων των κ.λ.π., τὰ βιβλία τὰ ἐκδοθέντα εἰς τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν ὑπὸ Ἑλλήνων ἀπὸ τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως (1453) μέχρι τῆς ἐγκραταστάσεως ἐν Ἑλλάδι τῆς Βασιλείας (1832). Βεβαίως τὸ ἔργον αὐτὸ δὲν εἶναι πλήρες, στηρίζεται εἰς τὰ βιβλία τῆς βιβλιοθήκης τῆς Ἰονίου Ἀκαδημίας τῆς Κερκύρας, ὅπου ὁ Βρετὸς ἦτο βιβλιοφύλαξ. Συνεπλήρωσε τὸν κατάλογόν του καὶ μὲ ἄλλας ἐρεῦνας. Ἀλλὰ μίαν βιβλιογραφίαν εἶναι ἔργον δύσκολον καὶ μὲ τὰ μέσα τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἦτο ἔτι δυσκολώτερον. Ἐξεδόθησαν καὶ ἄλλα συμπληρωματικὰ ἔργα, ἀλλὰ δὲν μᾶς εἶναι προσιτά.

Τὸ ἔργον τοῦ Ἀ. Παπαδοπούλου-Βρετοῦ ἀποτελεῖται ἀπὸ δύο τόμους. Ὁ πρῶτος περιλαμβάνει τὰ ἐκκλησιαστικὰ καὶ θεολογικὰ βιβλία καὶ ὁ δεύτερος τὰ φιλολογικὰ καὶ ἐπιστημονικὰ. Εἰς τὸ τέλος κάθε τόμου ὑπάρχουν σύντομα βιβλιογραφικὰ σημειώματα διὰ τοὺς συγγραφεῖς καὶ τὰ ἔργα των κατ' ἄλφα-βητικὴν σειρὰν τῶν ἐπωνύμων αὐτῶν. Θὰ κατατάξωμεν τὰ ἀναφερόμενα ἐκεῖ βιβλία χονδρικῶς, μὲ κάποιαν ἀδρομερῆ κατάταξιν καὶ θάσει τῶν ἀριθμῶν τῶν βιβλίων κάθε κατηγορίας, θὰ προσπαθῶμεν νὰ ἐξαγάγωμεν μερικὰ συμπεράσματα περὶ τῆς πνευματικῆς κινήσεως τῆς ἐποχῆς.

Ὁ Βρετὸς ἀναγράφει εἰς τὸν α' τόμον 466 θρησκευτικὰ βιβλία καὶ εἰς τὸν δεύτερον 812 φιλολογικὰ καὶ ἐπιστημονικὰ. Οἱ ἀριθμοὶ αὐτοὶ πάλιν δὲν ἀπεικονίζουν τὴν πραγματικότητα, διότι πολλὰ βιβλία, ἰδίως θεολογικὰ καὶ ἐκκλησιαστικὰ καθὼς καὶ γραμματικὰ ἐξεδόθησαν πολλάκις, ἀναφέρονται δὲ εἰς τὰ σχόλια καὶ μερικὰ ἄλλα ἐκδόσεις κάθε βιβλίου. Πάντως κατὰ τοὺς πρῶ-

τους αιώνας (15-16-17) υπερτεροῦν τὰ θρησκευτικὰ βιβλία. Τὰ θρησκευτικὰ εἶναι ἐν συνόλῳ 132 καὶ τὰ φιλολογικὰ καὶ ἐπιστημονικὰ 74. Κατὰ τὸν 18ον αἰῶνα ἔχομεν 232 θρησκευτικὰ καὶ 245 φιλολογικὰ καὶ ἐπιστημονικὰ. Κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 19ου αἰῶνος 102 θρησκευτικὰ, 493 φιλολογικὰ καὶ ἐπιστημονικὰ. Βαθμιαίως πολλαπλασιάζονται τὰ φιλολογικὰ καὶ ἐπιστημονικὰ βιβλία καὶ ἡ κίνησις τοῦ βιβλίου γίνεται ὄλο καὶ μεγαλυτέρα. Αὐτὸ μαρτυρεῖ τὴν πνευματικὴν ἀφύπνισιν καὶ ἀναγέννησιν τῶν Ἑλλήνων.

Ὁ Κ. Θ. Δημαρᾶς εἰς μίαν ἔρευνάν του⁽¹⁾ ἀναφέρει ὅτι κατὰ τὴν πρώτην δεκαετίαν τοῦ 18 αἰῶνος (1700-1710) ἐξεδόθησαν 45 βιβλία, ἐξ ὧν 35 θρησκευτικὰ (= 77,7%), ἐνῶ κατὰ τὴν τελευταίαν (1790-1800) 319 βιβλία, ἐξ ὧν θρησκευτικὰ 128 (40,1%). Ἡ νεωτέρα ἔρευνα, ἀποδεικνύει ὅτι καὶ κατὰ τὸν 18ον αἰῶνα πλεονάζουν τὰ θρησκευτικὰ βιβλία. Αὐτὰ εἶναι τὸ ἠθικὸν στήριγμα, ἡ πνευματικὴ τροφή τοῦ λαοῦ, διαβάζονται δὲ ἀπὸ πολλοὺς, σχεδὸν ἀπὸ ὅλους ὅσοις γνωρίζουν γράμματα, διότι αὐτὰ ἀποτελοῦν τὴν θάσιν τῆς μορφώσεώς των. Ἐνῶ τὰ φιλολογικὰ ἐδιδάσκαν ὀλιγώτεροι καὶ κυρίως οἱ διδάσκαλοι καὶ οἱ μαθηταὶ τῶν ἀνωτέρων σχολείων.

Ἀπὸ τὰ θρησκευτικὰ βιβλία πολλὰ, σχεδὸν τὰ μισά, εἶναι βιβλία ἀκολουθιῶν (μηναῖα, ὀκτώηχος, εὐχολόγια, λειτουργικὰ κ.λ.π.). Κατὰ τοὺς τρεῖς πρώτους αἰῶνας (15-16-17), ἐπὶ 132 θρησκευτικῶν βιβλίων 42 εἶναι βιβλία ἀκολουθιῶν, 70 δογματικὰ καὶ κατηχητικά, καὶ τὰ ἄλλα λόγοι Πατέρων καὶ ἄλλαι θρησκευτικαὶ ὁμιλίαι. Τὰ περισσότερα θρησκευτικὰ βιβλία ἀναπτύσσουν τὰ χριστιανικὰ δόγματα, ἐρμηνεύουν τὸ σύμβολον τῆς πίστεως κ.λ.π. καὶ τονίζουν τὰ σημεῖα τῆς διαφορᾶς ἀπὸ τὴν διδασκαλίαν τῶν καθολικῶν (περὶ ἐκ-

πορεύσεως τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, Πρωτείου τοῦ Πάπα κ.λ.π.). Κατὰ τὸν 18ον αἰῶνα ἔχομεν περισσότερα θεολογικὰ βιβλία καὶ ὀλιγώτερα ἀκολουθιῶν. Ἐπὶ 232 βιβλίων 60 περιέχουν ἀκολουθίας, 100 ὁμιλίας καὶ κατήχησιν, περὶ τὰ 20 ἀναίρεσιν τῶν παπικῶν δογμάτων⁽²⁾. Κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 19ου αἰῶνος (1800-1832) ἐπὶ 102 θρησκευτικῶν βιβλίων ἔχομεν 24 ἀκολουθιῶν, 50 κατηχήσεις, 10 ἀπολογητικά κ.ἄ.

Ἀπὸ τὰ θρησκευτικὰ βιβλία ἐκτὸς τῶν κατηχητικῶν βιβλίων ἔχομεν πολλὰ μὲ θίους ἁγίων, ἐρμηνείας Εὐαγγελίων, λόγους Πατέρων. Μεγάλην διάδοσιν εἶχε τὸ βιβλίον «Ἀμαρτωλῶν σωτηρία» τοῦ Ἁγαπίου Λάνδου (1641), τὸ ὁποῖον διαβάζεται μέχρι σήμερον. Ἐπίσης τὸ Κυριακοδρόμιον τοῦ Νικ. Θεοτόκη καὶ οἱ λόγοι τῶν Πατέρων, κυρίως τοῦ Ἰωάννου τοῦ Χρυσσοστόμου, ἐκλογή ἐκ τῶν λόγων τοῦ ὁποίου εἶχε τὸν τίτλον «Μαργαρίται». Τὰ ἔργα τῶν Πατέρων ὑπῆρχον εἰς κάθε βιβλιοθήκην, ἀκόμη δὲ καὶ εἰς τὰ σχολεῖα. Ἀσφαλῶς θὰ ἐδιδάσκοντο εἰς ὅλα τὰ ἀνώτερα σχολεῖα, διότι εἰς ὅλα τὰ μαθηματάρια εὕρισκομεν λόγους Πατέρων.

Ἀπὸ τὰ ἄλλα βιβλία, πλεονάζουν τὰ φιλολογικὰ, ἐλάχιστα δὲ εἶναι τὰ ἐπιστημονικὰ. Κατὰ τοὺς πρώτους τρεῖς αἰῶνας ἔχομεν 74 βιβλία, ἐκ τῶν ὁποίων πολλὰ γραμματικαί, περὶ τὰ 30 ἀρχαῖα κείμενα καὶ σχόλια εἰς αὐτὰ (ἔργα Ὁμήρου, Πλάτωνος, Πλουτάρχου κ.ἄ.). Τὰ ἀρχαῖα κείμενα διδάσκονται εἰς τὰ σχολεῖα ἤδη ἀπὸ τῆς βυζαντινῆς ἐποχῆς. Βάσις τῆς κλασσικῆς μορφώσεως ἦτο ἡ γραμματικὴ. Καθ' ὅλην τὴν Τουρκοκρατίαν ἐξεδόθη πολλάκις ἡ Γραμματικὴ τοῦ Θ. Γαζῆ, ἡ ὁποία εἶναι τὸ πρῶτον ἑλληνικὸν βιβλίον, τὸ ὁποῖον ἐτυπώθη, ἀφ' ὅτου ἐφευρέθη ἡ τυπογραφία (1476). Ἐκτὸς τούτου ἔγιναν καὶ πολλὰ διασκευαὶ αὐτῆς κατ' ἔρωτα-

(1) Κ. Θ. Δημαρᾶ, Γιά τὴν πνευματικὴν προϊστορία τοῦ 21, «Νέα Ἑστία», Χριστούγεννα 1970, σελ. 25-36.

(2) Πολλὰ ἔχουν τίτλους χαρακτηριστικούς: Ὁρθόδοξος ὁμολογία, περὶ ἐκπορεύσεως τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, κ.λ.π.

πόκρισιν, ὥστε νά διευκολύνουν τὸ ἔργον τῆς διδασκαλίας.

Κατὰ τὸν 18ον αἰῶνα καὶ κυρίως κατὰ τὰ τέλη αὐτοῦ καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 19ου ἔχομεν ἔντονον ἐκδοτικὴν κίνησιν, διότι τότε εἶναι περίοδος τοῦ ἑλληνικοῦ διαφωτισμοῦ (σχολεῖα ἰδρύονται, βιβλιοθήκαι, σύλλογοι φιλολογικοί, νέοι σπουδάζουν εἰς τὸ ἐξωτερικόν). Ἡ κίνησις αὐτὴ εἶναι φανερὰ εἰς τὴν ἔκδοσιν πολλῶν βιβλίων, ὄχι μόνον φιλολογικῶν, ἀλλὰ καὶ φιλοσοφικῶν καὶ ἐπιστημονικῶν (Γεωγραφίας, Φυσικῶν, Μαθηματικῶν κ.λ.π.). Οἱ Ἕλληνες λόγιοι ἐργάζονται ἀόκνως διὰ νὰ μεταφέρουν τὰ φῶτα τῆς νεωτέρας φιλοσοφίας καὶ τῶν ἐπιστημῶν εἰς τὴν Ἑλλάδα. Παραλλήλως ἐκδίδονται πολλαὶ γραμματικαὶ διὰ τὴν καλλιτέραν διδασκαλίαν τῶν ἀρχαίων κειμένων, ὡς καὶ γραμματικαὶ ξένων γλωσσῶν. Ἦδη οἱ Ἕλληνες ἐνδιαφέρονται πολὺ διὰ τὴν ἐκμάθησιν ξένων γλωσσῶν (γαλλικῆς, ἰταλικῆς, ρωσικῆς, ἀγγλικῆς). Συνεχίζεται μὲ ἔντονώτερον ρυθμὸν ἢ ἔκδοσις ἀρχαίων κειμένων μὲ τὴν ἐπιχορήγησιν πλουσίων ὁμογενῶν τοῦ ἐξωτερικοῦ. Ἐξαιρετος εἶναι ἡ προσπάθεια τοῦ Χίου λογίου Ἀδ. Κοραῆ, ὁ ὁποῖος ἀφιέρωσε τὴν ζωὴν του εἰς τὴν ἔκδοσιν ἀρχαίων κειμένων πρὸς φωτισμὸν τοῦ Γένους.

Ἐκτὸς τούτων ἐξεδόθησαν καὶ μερικά

βιβλία ἐπηρεασμένα ἀπὸ τὰς ἰδέας τῶν ὑλιστῶν φιλοσόφων τῆς Δύσεως καὶ τῶν ἀρχῶν τῆς Γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως. Αὐτὰ προεκάλεσαν ἀντίδρασιν τῆς σημαντικῆς μερίδος (κληρικῶν καὶ φαναριωτῶν) καὶ ἐξεδόθησαν πολλὰ βιβλία ἀντικρούοντα τὰς ὑλιστικὰς καὶ ἀθειστικὰς ἰδέας.

Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν γλῶσσαν ἔχομεν μίαν μεγάλην ἀντιδικίαν μεταξὺ ἀρχαῖστων καὶ δημοτικιστῶν, τὴν ὁποίαν προσεπάθησε νὰ τακτοποιήσῃ ὁ Κοραῆς δημιουργήσας τὴν καθαρῆυσαν. Πολλοὶ ἐπικρίνουν καὶ σήμερον τοὺς ἀρχαίζοντας. Ἀλλὰ αὐτοὶ ἐκτὸς τοῦ ὅτι εἶναι οἱ περισσότεροι, προσέφεραν πολλὰς ὑπηρεσίας εἰς τὸ ἔθνος, διότι διετήρησαν τὸν δεσμὸν μὲ τὴν παράδοσιν, τὴν ἀρχαίαν καὶ τὴν βυζαντινὴν, ἐκάθαρσαν τὴν γλῶσσαν, εἰργάσθησαν διὰ τὴν μόρφωσιν τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ καὶ τὴν μετάδοσιν τῶν συγχρόνων φιλοσοφικῶν καὶ ἐπιστημονικῶν γνώσεων εἰς τὴν χώραν μας.

Ἡ ἔντονος ἐκδοτικὴ κίνησις κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τῆς Τουρκοκρατίας συνέβαλε πολὺ εἰς τὴν πνευματικὴν ἀναγέννησιν καὶ πρόοδον τοῦ Ἑθνους καὶ προητοίμασε τὴν ἐθνικὴν ἀναγέννησιν καὶ ἀνάστασιν.

ΒΑΣ. ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΠΟΥΛΟΣ

Ἡ ἐγγραφή νέων συνδρομητῶν εἰς τὰς «Ἀκτῖνας» καὶ μάλιστα σπουδαστῶν, ἀπὸ τοὺς ἤδη συνδρομητὰς μας, εἶναι ἓνα πνευματικὸν ἔργον, τὸ ὁποῖον ἡμποροῦμεν νὰ ἐπιτελέσωμεν ὅλοι μὲ μικρὰν προσπάθειαν.

Κ. ΠΑΛΑΜΑΣ ΚΑΙ Ι. ΣΚΑΛΤΣΟΥΝΗΣ

(Μιά ενδιαφέρουσα συζήτηση περί «Θρησκείας και 'Επιστήμης»
τὸ 1894).

Ένας Ἄγγλος ἐξερευνητής, ὁ Savage Landor, μετὰ ἀπὸ ἕνα ταξίδι του στὴν ἀνατολική Ἀσία καὶ εἰδικότερα στὰ νησιά τῆς Ἰαπωνίας, ἐξέδωσε τὸ 1894 ἕνα βιβλίο πλούσια εἰκονογραφημένο, μὲ τὸν τίτλο «Alone with the hairy Aïnu», πὸν προκάλεσε τότε, τὸ ἀμέριστο ἐνδιαφέρον τῶν ἐπιστημονικῶν κύκλων τῆς Εὐρώπης. Ἀντικείμενο τῆς ἔρευνας τοῦ Ἄγγλου περιηγητῆ καὶ ἐρευνητῆ, ὑπῆρξε ὁ φυσικὸς ἄνθρωπος, πὸν συνάντησε σ' ἕνα ἀπὸ τὰ Ἰαπωνικὰ νησιά, τὸ Γιεζό, ἕνα εἶδος πηθικανθρώπου, πὸν παρουσιαζόταν ὅτι ἦταν κατώτερος καὶ ἀπ' αὐτοὺς ἀκόμα τοὺς ἄγριους τῆς Αὐστραλίας, κάτι ἀνάμεσα σ' ἕνα ἄλογο καὶ λογικὸ ὄν, πὸν ὅμως πλησίαζε περισσότερο πρὸς ἕνα ἄλογο καὶ διακρινόταν ἀποφασιστικὰ ἀπὸ ἕνα λογικὸ ὄν. Οἱ φυσικοὶ αὐτοὶ ἄνθρωποι, πὸν τοὺς ἐπισκέφτηκε, παρέμεινε μαζί τους καὶ τοὺς περιέγραψε κατόπιν, σ' αὐτὸ τὸ βιβλίο του ὁ Λάντορ, ὀνομάζονται Ἀϊνός. Εἶναι πολὺ τριχωτοὶ (ἀπὸ δῶ προέρχεται καὶ ὁ τίτλος τοῦ βιβλίου), καὶ μυρίζουν ὅλοι τους, μιὰ βαρεὶά μυρωδιά, ὅπως τοῦ ψαριοῦ. Ἀκόμα ζοῦν καὶ πεθαίνουν, χωρὶς ποτὲ νὰ κουρευτοῦν, νὰ χτενιστοῦν ἢ νὰ πλυθοῦν. Ἡ ζωὴ τους εἶναι πρωτόγονη καὶ ζωώδης. Ζοῦν μὲ τὸ ψάρεμα καὶ τὸ κυνήγι, κατοικοῦν μέσα σὲ καλαμένιες καλύβες, μὲ ἐντελῶς πρωτόγονα ἐπιπλα καὶ σκεύη, ἐνῶ ἐξἄλλου εἶναι ἐντελῶς νωθροὶ καὶ μελαγχολικοί, χωρὶς νὰ ἔχουν περιέργειες ἢ ἄλλα στοιχειώδη ἐνδιαφέροντα. Ἀκόμα οἱ Ἀϊνός δὲν ἔχουν καθόλου ἀναμνήσεις, πόθους ἢ ἔστω ἀπλὲς ἐπιθυμίες καὶ δὲν νιώθουν καθόλου ἀγάπη καὶ στοργὴ γιὰ τὸ διπλανό τους.

Ὁ Ἄγγλος ἐξερευνητῆς ἀναφέρει ἐπίσης χαρακτηριστικὰ, ὅτι ὅταν οἱ Γιαπωνέζοι προσπάθησαν νὰ πλύνουν τοὺς Ἀϊνός, νὰ τοὺς ντύσουν καὶ νὰ τοὺς μάθουν γράμματα, δηλαδὴ νὰ τοὺς ἐκπολιτίσουν, παραιτήθηκαν ἀπ' αὐτὴ τὴν προσπάθειά τους καὶ τοὺς ξανάστειλαν πίσω στὸν τόπο τους, γιὰτὶ οἱ Ἀϊνός πέθαιναν ἀπὸ νοσταλγία. Ὁ Λάντορ, γράφει ἐπίσης, ὅτι οἱ φυσικοὶ αὐτοὶ ἄνθρωποι δὲν εἶχαν καθόλου συναίσθηση τοῦ χρόνου, δὲν ἤξεραν τίποτα ἀπὸ ἡλικία, δὲν εἶχαν ἀκόμα ιδέες, αἰσθήματα, θυμὸν ἢ δευσιδαιμονίες. Ὡς πρὸς τὸν κοινωνικὸ τους βίον, παρατηρεῖ καὶ πάλι ὁ Λάντορ, δὲν ὑπῆρχε οὔτε ἴχνος οἰκογενειακῆς συγκρότησης. Ἡ πολυγαμία γι' αὐτοὺς ἦταν καθεστῶς, νόμος δὲν εἶχαν καθόλου καὶ ὁ καθένας ἔκανε ὅ,τι ἤθελε. Τοὺς μάλιστα ἕνα σωρὸ ἀρρώστειες γι' αὐτὸ καὶ ἡ θνησιμότητα σ' αὐτοὺς τοὺς, ἄς τοὺς ποῦμε, πηθικανθρώπους, ἦταν πολὺ μεγάλη.

Καὶ οἱ τελευταῖες παρατηρήσεις τοῦ Λάντορ, ἀναφέρονταν γύρω ἀπὸ τὸν ψυχικὸ κόσμο τους. Οἱ ἀρετὲς πὸν ἀπάντησε, συχνότερα, ἦταν τὸ θάρρος, ἡ ὑπομονὴ στὶς δοκιμασίες, στοὺς κόπους καὶ στὶς στέρησεις, γιὰ νὰ καταλήξει στὴν τελευταία του παρατήρηση, ὅτι οἱ Ἀϊνός δὲν εἶχαν ἀκόμα καμιά θρησκεία, δὲν εἶχαν ἔστω καὶ μιὰ ὑποτυπώδη λατρεία, οὔτε πὸν γνώριζαν τὴν προσευχὴ καὶ ἀκόμα οὔτε πὸν εἶχαν καμιά, ἔστω καὶ πρωτόγονη πίστη, γιὰ μεταθανάτια ζωὴ.

Αὐτὰ ὅλα ἀποτελοῦν, φυσικὰ, παρατηρήσεις καὶ διαπιστώσεις τοῦ Ἄγγλου ἐξερευνητῆ πὸν προαναφέραμε, καὶ τίς δανειστήκαμε, συνοψίζοντάς τες, ἀπὸ μιὰν

ἐπιφυλλίδα, πού δημοσιεύτηκε στο φύλλο τῆς 1ης Νοεμβρίου τοῦ 1894 τῆς ἡμερησίας «Ἐφημερίδος» τοῦ Δημ. Κορομηλά, πού ἐκδιδόταν στήν Ἀθήνα, ἀπό τὸ 1873 ἐπὶ τριάντα περίπου χρόνια συνέχεια, μὲ ἀρχισυντάκτη τὸν Ἰω. Καμπούρογλου. Ἐσ σημειωθεῖ ἀκόμα μὲ τὴν εὐκαιρία αὐτή, ὅτι συνεργάτες τῆς «Ἐφημερίδος» χρημάτισαν οἱ Ἀλ. Παπαδιαμάντης, Κωστῆς Παλαμᾶς, Θεόδ. Βελλιανίτης, Ἰωάν. Κονδυλάκης, Θεμ. Σοφοῦλης, Σπ. Παγανέλης, Γ. Φιλάρετος καὶ ἄλλοι.

Ἡ ἐπιφυλλίδα αὐτὴ ἦταν ἀνυπόγραφη, εἶχε γραφεῖ ὅμως ἀπὸ τὸν ποιητὴ καὶ κριτικὸ Κωστῆ Παλαμᾶ, ὅπως ὁμολογεῖται ἀπὸ τὸν ἴδιο, στήν ἐπόμενη ἐπιφυλλίδα τῆς «Ἐφημερίδος», γι' αὐτὸ καὶ περιλαμβάνεται στὰ «Ἄπαντα» τοῦ ποιητῆ (τόμος 15ος, σελ. 299), πού ἐκδόθηκαν σὲ δεκαεξή τόμους ἀπὸ τὸ «Ἴδρυμα Παλαμᾶ», πρὶν ἀπὸ λίγα χρόνια.

Ὁ Ἄγγλος ἐξερευνητὴς πού προαναφέραμε, γιὰ νὰ ἐπανεέλθουμε σ' αὐτόν, μὲ τὸ βιβλίον πού παρουσίασε, μετὰ τὸ ταξίδι του στὴ νῆσο Γιεζὸ τῆς Ἰαπωνίας, προσπάθησε ν' ἀποδείξει, σὰν μαθητὴς τοῦ Δαρβίνου πού ἦταν, τὰ σημεῖα ὁμοιότητας πού ὑπῆρχαν ἀνάμεσα στὸν ἄνθρωπο καὶ στὸν πῆθηκο καὶ τὰ ἄλλα ζῶα, τόσο ὡς πρὸς τὴν κατασκευὴ τοῦ σκελετοῦ, ὅσο καὶ ὡς πρὸς τὴν στάση καὶ τὶς ἄλλες κινήσεις τοῦ σώματος. Ἐσ μὴν ξεχνοῦμε ὅτι βρισκόμαστε στὰ 1894, λίγα χρόνια μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Δαρβίνου, πού ὀνομαστοῦ Ἄγγλου φυσιοδίφου τοῦ 19ου αἰώνα, πού εἶχε διατυπώσει τὴν τόσο γνωστὴ σὲ ὅλους «θεωρία τῆς ἐξελίξεως», ἡ ὁποία, τότε, εἶχε πολὺ μεγάλη πέραση καὶ ἀπήχηση στοὺς ἐπιστημονικοὺς κύκλους, ἰδιαίτερα δὲ εἶχε ἐπι크ροτηθεῖ ἀπὸ τοὺς ἐπιστήμονες ἐκείνους καὶ τοὺς φιλοσόφους, ὅπως ὁ Χάξλεϋ, ὁ Σπένσερ, ὁ Μπύχνερ, ὁ Χαϊκελ, ὁ Φόγκτ καὶ ἄλλοι, πού χαρακτηρίζονταν γιὰ τὸν ἐντελῶς ὑλιστικὸ προσανατολισμὸ τῆς ἐπιστημονικῆς καὶ φιλοσοφικῆς τους σκέψης. Ἀπὸ τότε ὅλοι οἱ φυσιοδίφες καὶ ἐρευνητὲς, πού ξεκινούσαν καὶ εἶχαν ἀποδεχθεῖ τὴ θεωρία τῆς ἐξελίξεως, προσπαθοῦσαν νὰ τὴν ἐπαληθεύουν, ἀνακαλύπτοντας ὄχι ἀπλῶς τὸν πρωτόγονο ἄν-

θρωπο, ἀλλὰ τὸν πρωτογενὴ ἄνθρωπο, ὅπως ἀκριβῶς εἶχε προκύψει ἐξελικτικὰ ἀπὸ τὸ ζῶο, πού στάθηκε ὁ ἀπώτερος, κατὰ τὸ Δαρβίνο, πρόγονός του.

Ὁ Κωστῆς Παλαμᾶς, τότε πού δημοσίευσεν τὴν ἐπιφυλλίδα του στὴν «Ἐφημερίδα», δὲν εἶναι μόνον ὁ ποιητὴς, πού εἶχε ἤδη παρουσιάσει τὶς τρεῖς πρώτες ποιητικές του συλλογές («Τὰ τραγούδια τῆς Πατρίδος μου», τὸν «Ἕμνον τῆς Ἀθηνᾶς» καὶ «Τὰ Μάτια τῆς Ψυχῆς μου»), ἀλλὰ ἦταν καὶ ὁ κριτικὸς μὲ τὴν ὀξυτάτη κριτικὴν ὀσφρηση καὶ τὴν ἐντονη διάσθηση, καθὼς ἐπίσης καὶ ὁ ἀνήσυχος διανοητὴς, πού εἶχε πάντα ὑψωμένους τὶς πνευματικὲς του κεραῖες καὶ προσπαθοῦσε νὰ συλλάβει, αὐτὸς ὁ ἀταξιδευτὸς καὶ ὁ ἀσάλευτος, μὲς ἀπ' τοὺς τοίχους τοῦ «κελλιοῦ» του τῆς ὁδοῦ Ἀσκληπιοῦ, τὰ πνευματικὰ (φιλοσοφικά, ἐπιστημονικά, λογοτεχνικά), καὶ τὰ κοινωνικά καὶ πολιτικά ρεῖματα τῆς Εὐρώπης τοῦ καιροῦ του.

Μέσα στὰ ἐπιστημονικά καὶ φιλοσοφικά ρεῖματα τοῦ καιροῦ τοῦ Παλαμᾶ, τοποθετεῖται καὶ τὸ βιβλίον τοῦ ἐξερευνητῆ Λάντορ, πού ὁ ποιητὴς ἐκρίνε σκόπιμο, ἢ ἴσως καὶ ἡ σύνταξη τῆς «Ἐφημερίδος» νὰ τοῦ τὸ ὑπέδειξε, νὰ τὸ παρουσιάσει στὸ ἀναγνωστικὸ του κοινό. Ἡ εὐρυμάθεια καὶ τὰ πλατεῖα ἐνδιαφέροντα καὶ ἡ ἄσθητη πνευματικὴ δίψα του, τὸν ἔκαναν νὰ βρῖσκεται σὲ ἀσταμάτητη ἐπαφὴ μὲ τὸ ἐπιστημονικὸ, τὸ φιλοσοφικὸ καὶ τὸ λογοτεχνικὸ βιβλίον, πού τὸ παρακολοῦθοῦσε μὲ ἀδιάπτωτο ἐνδιαφέρον. Διάβαζε ἄπλειστα καὶ ἐνημερωνόταν ἀδιάκοπα, πάνω στὰ πνευματικὰ ρεῖματα τῆς ἐποχῆς του, χάρις στὴ γαλλικὴ γλῶσσα, πού τὴν γνώριζε ἄριστα. Καὶ τὸ βιβλίον τοῦ Λάντορ, πού ἀναφέραμε στὴν ἀρχή, δὲν τὸ γνώρισε στὸ πρωτότυπο, ἀλλὰ πληροφορήθηκε καὶ διάβασε γι' αὐτό, σὲ μιὰ σχετικὴν ἐπιφυλλίδα, στὴν τότε φημισμένη ἐφημερίδα τοῦ Παρισιοῦ «Journal des Débats» τῆς 30/10/1894, ὅπου τὸ βιβλίον αὐτὸ «ἐλευθέρως καὶ συνοπτικῶς μετεφράσθη», ὅπως μᾶς πληροφορεῖ ὁ ἴδιος. Διάβασε τὴν ἐπιφυλλίδα αὐτὴ ὁ ποιητὴς στὴ γαλλικὴ ἐφημερίδα, τοῦ κέντρισε τὸ ἐνδιαφέρον καὶ θέλησε νὰ τὴν παρουσιάσει στὸν Ἕλληνα ἀναγνώ-

στη. Είπαμε ότι δὲν ἀποκλείεται τὴν παρουσίαση αὐτῆ, νὰ τοῦ τὴν ὑπέδειξε ἢ σύνταξη τῆς ἔφημερίδας πού συνεργαζόταν, ἀφοῦ ἔχουμε τὸ προηγούμενο καὶ τοῦ Ἄλ. Παπαδιαμάντη, πού συνεργαζόταν κι αὐτὸς στὴν ἴδια καθημερινὴ ἔφημερίδα καὶ ὁ ὁποῖος, παρ' ὅλο πὺ ἦταν βαθύτατα ἀντιδαρβινιστὴς καὶ μεταφυσικὸς καὶ πιστὸς Χριστιανός, καὶ στὴ σκέψη του καὶ στὰ βιώματά του, μολοτοῦτο ἀναγκαζόταν πολλὲς φορὲς, γιὰ λόγους βιοποριστικούς, νὰ μεταφράζει «καθ' ὑπόδειξιν» ἄρθρα καὶ ἐπιφυλλίδες ἀπὸ ξένα περιοδικὰ καὶ ἔφημερίδες, μὲ καθαρὰ ὑλιστικὸ περιεχόμενο, ἀντίθετο διαμετρικὰ, πρὸς τὶς ἐνδόμυχες καὶ ἀπαρασάλευτες πεποιθήσεις του.

Ἔτσι ὁ Κωστῆς Παλαμᾶς μέσ' ἀπ' τοὺς τοίχους τοῦ «κελλιού» του, ὅπως τὸ λέει κάπου ὁ ἴδιος, ἐρχόταν σὲ ἄμεση ἐπαφὴ μὲ τὸν κόσμον τοῦ πνεύματος, ἔξω ἀπ' τὰ σύνορα τῆς πατρίδας του. Πίστευε βαθειὰ στὴν ἀξία καὶ στὴν ἀνάγκη αὐτῆς τῆς ἐπικοινωνίας, ἀλλὰ καὶ στὴ σημασία τῆς ἐνημέρωσης τῶν ἀναγνωστῶν του. Ἀπ' αὐτὴ τὴν ἀποψη ἢ προσπάθεια τοῦ Παλαμᾶ ἦταν εὐρύτερα παιδευτικὴ καὶ ὑπαγορευόταν ἀπὸ τὸ πνευματικὸ του χρέος, ὅπως ἐκεῖνος τὸ ἀντιλαμβανόταν, νὰ φέρει σὲ ἐπαφὴ τὸν Ἕλληνα σκεπτόμενον ἄνθρωπο, μὲ τὴ σύγχρονη εὐρωπαϊκὴ διάνοηση.

Στὴν εὐρωπαϊκὴ σκέψη τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ὅπως εἶναι γνωστό, κυριαρχοῦσε ὁ ὑλισμὸς, ἔκφανση τοῦ ὁποίου ἦταν ἡ δαρβινικὴ «θεωρία τῆς ἐξέλιξεως». Ἀκόμα, τότε, δὲν εἶχαν διατυπώσει τὶς θεωρίες τους καὶ τὰ ἐπιστημονικὰ τους συμπεράσματα, κάποιιο ἄλλοι μεγάλοι ἐπιστήμονες καὶ φιλόσοφοι, πού μὲ τὶς ἔρευνές τους καὶ τὴν ἐπιστημονικὴ καὶ φιλοσοφικὴ τους σκέψη, ἀνάτρεψαν, ὁ καθένας ἀπὸ τὴ σκοπιὰ του, τὰ βάρη τοῦ ὑλισμοῦ καὶ τοῦ θετικισμοῦ, τοῦ 19ου αἰώνα. Τὴν ἐποχὴ πού μιλοῦμε, δὲν εἶχε ἀκόμα ὑπάρξει ὡς πνευματικὴ παρουσία, οὔτε ὁ Μὰξ Πλάγκ, μὲ τὴν θεωρία τῶν κβάντα, οὔτε ὁ Ἄϊνσταϊν, μὲ τὴ θεωρία τῆς σχετικότητας, οὔτε ὁ Μπερξόν, μὲ τὴ θεωρία τῆς ἐνόρασης (intuition) καὶ τῆς δημιουργικῆς ἐξέλιξης, οὔτε ὁ Ἀλέξης Καρρέλ, εἶχε μιλήσει ἀκόμα γιὰ τὸν «ἄνθρωπο αὐτὸ τὸ ἄγνωστο» (κατ' ἀντίθεση μὲ τὴν ἀποψη

τοῦ Λαμετρί γιὰ τὸν «ἄνθρωπο-μηχανή»), οὔτε ὁ Ταιγιάρ ντὲ Σαρντέν — γιὰ ν' ἀναφέρω μόνο μερικὰ χτυπητὰ ὀνόματα — εἶχε δεῖ ἀκόμα τότε, μ' ἓνα καινούργιο πρῶσμα, τὴ θεωρία τῆς ἐξέλιξης, ἐπεξεργαζόμενος τὰ συμπεράσματα καὶ τὰ δεδομένα τῆς πιὸ σύγχρονης ἐπιστημονικῆς ἔρευνας.

Στὸ ἄρθρο του αὐτὸ τῆς «Ἐφημερίδος», δὲν ξέρομε βέβαια ποιὲς εἶναι οἱ προσωπικὲς ἀπόψεις τοῦ Παλαμᾶ. Ὁ ποιητὴς περιορίζεται νὰ μᾶς παρουσιάσει, ὅσο γίνεται πιστώτερα, τὶς ἀπόψεις τοῦ Ἄγγλου ἐξερευνητῆ, ὅπως τὶς διάβασε στὴ γαλλικὴ ἔφημερίδα, μὲ ὅλη δὲ τὴν πνευματικὴ εὐσυνειδησία πού τὸν χαρακτηρίζε, δὲν παραλείπει νὰ σημειώσει γιὰ τὸν Λάντορ ὅτι «τρέφει τὴν ἐλπίδα ὅτι συνήργησε μεγάλως πρὸς ἐνίσχυσιν τῆς θεωρίας τῆς ἐξέλιξεως», γιὰ νὰ τονίσει ὅμως πιὸ κάτω, μὲ μιὰ δόση σκεπτικισμοῦ ὅτι «εἰς τοὺς σοφοὺς ἀπόκειται νὰ ἐξακριβώσωσι τὴν ἀλήθειαν» τῶν ἰσχυρισμῶν του. Ἴσως ἀπὸ μιὰ μόνο φράση τοῦ κειμένου, νὰ διαφαίνεται ἡ προσωπικὴ ἀποψη τοῦ Παλαμᾶ, ὅταν γράφει ὅτι «οἱ Ἄϊνὸς δὲν ἔχουν τὴν παραμικρὰν ἔννοιαν θρησκείας, διαψεύδοντες περιφανῶς τοὺς δογματίζοντας ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι φύσει θρησκευτικὸς», φράση ἢ ὁποία, προκάλεσε μιὰν ἀπάντηση ἀπὸ τὶς ἴδιες αὐτὲς στῆλες τῆς «Ἐφημερίδος».

Ἔτσι διαβάζοντας τὸ ἄρθρο αὐτὸ τοῦ Παλαμᾶ, πού παρουσιάστηκε μὲ τὸν τίτλο «ὁ κατὰ φύσιν ἄνθρωπος» καὶ τὸν ἐπίτιτλο «ἐξ ὅσων ἀναγινώσκω», ἓνας ἄλλος ἐπίσης καλλιεργημένος καὶ ἐπιστημονικὰ καὶ φιλοσοφικὰ καταρτισμένος, ἄνθρωπος, ὁ Ἰωάννης Σκαλτσούνης, διαπρεπὴς νομομαθὴς, ἀλλὰ μὲ πολυχρόνιες εὐρύτερες σπουδὲς στὴν Ἰταλία, αἰσθάνθηκε τὴν ἀνάγκη νὰ ἀπαντήσει. Βέβαια καὶ ὁ Σκαλτσούνης, σὰν παιδὶ τῆς ἐποχῆς του κι αὐτός, ξεκίνησε κι ἐπηγεάστηκε στὴν ἀρχὴ ἀπὸ τὰ ἔργα τοῦ Φόγκι, τοῦ Χόλμπαχ καὶ τοῦ Λαμετρί — πού κυριαρχοῦσαν τότε στὸ πνευματικὸ στερέωμα τῆς Εὐρώπης — ἔργα πού, ἢ ἀνάγνωσή τους, ὅπως γράφει κάπου ὁ ἴδιος «δὲν ἐξήλειψεν ἐν ἐμοὶ τὰ ἴχνη τῆς πρώτης εὐσεβοῦς παιδεύσεως, ἀλλὰ βεβαίως ἀπεχαύνωσε τὴν ἐπίδρασιν τῶν θρησκευτικῶν ἐπαγγελιῶν καὶ προήγαγεν ἐν ἐμοὶ τὴν θρησκευτικὴν

ἀδιαφορίαν, εἰς ἣν διετέλεσα ἐπὶ πολὺν χρόνον».

Ἄλλὰ φαίνεται ὅτι εἶχε ἔρθει γι' αὐτὸν ἡ ὥρα τοῦ Θεοῦ Χαρίσματος. Κατὰ τὴ διάρκεια τῶν εὐρύτερων σπουδῶν του, στὴν Πίζα τῆς Ἰταλίας, ὁ Ἰωάννης Σκαλτσούνης ἔνωσε κάτι σὰν πνευματικὴν ἀσφυξία, διαβάζοντας τὴν ἀπαισιόδοξη καὶ ἀλύτρωτη ποίηση τοῦ Λεοπάρντι. Ἡ πνευματικὴ αὐτὴ ἐμπειρία του, τὸν ἔκανε νὰ στραφεῖ σὲ εὐρύτερες καὶ βαθύτερες, ἀλλὰ καὶ γονιωτέρες πνευματικὲς ἀναζητήσεις, πού τὸν ἔφεραν κοντὰ στὸ Χριστιανισμό. Τότε θὰ γράφει κάπου ὁ ἴδιος, ὅτι «τὴν νύκτα τῆς ἀμφιβολίας, διεδέχθησαν οἱ φαινοὶ ἀστέρες τῆς πίστεως».

Ἀπὸ τότε ἀκριβῶς ὁ Ἰωάννης Σκαλτσούνης, αὐτὸ τὸ δῶρο τῆς πίστες, θέλησε νὰ τὸ ἀξιοποιήσει μέσα του καὶ νὰ τὸ μεταβάλλει σὲ συνεχὴ καὶ ἀσταμάτητη δημιουργία. Καὶ θέλοντας, πιὸ πέρα ἀκόμα, νὰ αἰτιολογήσει, κατὰ κάποιον τρόπο, τὴν πίστη του, προχώρησε στὴν ἔρευνα, γύρω ἀπὸ τὰ μεγάλα μεταφυσικὰ προβλήματα, κινημένοι, φυσικά, ὄχι ἀπὸ ἀμφιβολία γιὰ τὴν ὑπαρξὴ τοῦ Θεοῦ καὶ τὴ θεία προέλευση τοῦ Χριστιανισμοῦ, ἀλλὰ ἀπὸ τὴν ἔντονη πνευματικὴ ἐπιθυμία του, νὰ ἐδραιώσει τὴν πίστη του, πού τόσο δοκιμαζόταν κι εἶχε ἀρχίσει νὰ ἀμφισβητῆται, κάτω ἀπὸ τὴν ἀκαταμάχητη, τότε, ἔστω καὶ φαινομενικὰ, λαμπρότητα καὶ γοητεία τῶν ὑλιστικῶν θεωριῶν. Ἔτσι ὁ Σκαλτσούνης, μὲ τὴν συνεχὴ καὶ ἀσταμάτητη μελέτη καὶ ἐμβάθυνση, κι ἀκόμα μὲ τὸ θάρρος, τὴν παρηγορία του καὶ τὴν ἀκατάβλητη μαχητικότητά του, ἀναδείχθηκε, νομομαθὴς αὐτός, σ' ἕναν χωρὶς θεολογία — δηλαδὴ χωρὶς εἰδικὲς θεολογικὲς σπουδές — ἀπολογητὴ τοῦ Χριστιανισμοῦ. Τὰ ἔργα του «Ὁ Ἄνθρωπος καὶ ὁ Ἔλιμος» γραμμένο στὸ Μιλάνο στὰ 1882, «Θρησκεία καὶ Ἐπιστήμη» καὶ «Ψυχολογικαὶ Μελέται» στὰ 1889 «Περὶ γενέσεως τοῦ Ἀνθρώπου» καὶ «Ἀρμονία Χριστιανισμοῦ καὶ Ἐπιστήμης» τὸν ἴδιο χρόνο, μαρτυροῦν εὐρυμάθεια, ἐπιστημονικὴ καὶ φιλοσοφικὴ κατάρτιση ὄχι συνηθισμένη, ἀγρυπνὴ πνευματικὴ συνείδηση καὶ συναίσθηση ἠθικοῦ χρέους καὶ εὐθύνης.

Ὁ Σκαλτσούνης διάβασε τὴν ἐπιφυλλίδα τῆς «Ἐφημερίδος», πληροφοροῦνθηκε γιὰ τὸν Λάντορ καὶ τὸ βιβλίον του, πού τοποθετοῦνταν μέσα στὰ πλαίσια ἐνὸς διαχυτοῦ τότε καὶ ἐπιστημονικὰ θεμελιωμένου — κατὰ τὸ περιορισμένο ἀκόμα τότε ὀπτικὸ πεδίο καὶ τὰ πορίσματα τῆς ἐπιστήμης τῆς ἐποχῆς ἐκείνης — ὕλισμου, καὶ τὴν ἴδιαν ἀκριβῶς ἡμέρα, κάθεται καὶ γράφει μιὰν ἐπιστολὴ πρὸς τὴν σύνταξη τοῦ σοβαροῦ αὐτοῦ ἡμερησίου φύλλου, προσπαθώντας νὰ τοποθετήσῃ τὰ πράγματα στὴ θέση τους. Ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Σκαλτσούνῃ δημοσιεύτηκε στὴν «Ἐφημερίδα» τῆς 4/11/1894, μὲ ἡμερομηνία 1/11/1894, ἡμέρα πού εἶχε δημοσιευτεῖ τὸ ἄρθρον τοῦ Κ. Παλαμᾶ.

Στὴν ἀπάντησιν αὐτὴ καὶ στὶς παρατηρήσεις τοῦ Σκαλτσούνῃ, θαυμάζει κανεὶς ὄχι μόνον τὴν ἐνημέρωσή του, σὲ εἰδικὰ θέματα τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς φιλοσοφίας, ἀλλὰ καὶ τὴ μαχητικότητά του καὶ τὴν ἐπιστημονικὰ ἐδραιωμένη ἐπιχειρηματολογία του καὶ τὴν εὐστοχὴ τοποθέτησιν τοῦ ὄλου θέματος. Ἀφοῦ στὴν ἀρχὴ παρατηρεῖ ὅτι ὁ Λάντορ «δὲν μᾶς γνωρίζει τὴν γλῶσσαν δι' ἧς συνεννοήθη μὲ τοὺς Ἀϊνός, τὸ πρῶτον τώρα ἀνακαλυφθέντας» — ἕνα καίρια βασικὸ ἐρώτημα στὴν ἀπάντησίν του — στὴ συνέχεια τῆς ἐπιστολῆς του, γιὰ ν' ἀντικρούσῃ τὰ συμπεράσματα τοῦ Λάντορ, ὅτι οἱ Ἀϊνός δὲν ἔχουν καμιὰ ἰδέα θρησκείας ἢ ἠθικῆς, ἐπικαλεῖται ὀρισμένα τετράγωνα ἐπιχειρήματα, πού τὰ παραθέτει τὸ ἕνα ὕστερα ἀπὸ τὸ ἄλλο. Κι ἕνας ἄλλος, Ἄγγλος ἐπίσης, ἐξερευνητὴς ὁ Ρόβερστον (*), παρατηρεῖ ὁ Σκαλτσούνῃς, βεβαίως πρὶν ἀπὸ λίγο, ὅτι ἐπισκέφτηκε ἕνα λαὸ τῆς Ἀμερικῆς, πού δὲν εἶχε καμιὰ θρησκεία ἢ ἀκόμα δεισιδαιμονίες, κάποιος ἄλλος ὅμως ἐπιστήμονας ὁ Δ' Ὁβινύ, ἀφοῦ σπούδασε γιὰ πολὺν καιρὸ, τὸν ἴδιο αὐτὸ λαὸ καὶ τὴ γλῶσσα του, ἔκανε ἐντελῶς ἀντίθετες παρατηρήσεις, καὶ «οὐ μόνον τὰ ἐναντία ἐμαρτύρησεν, ἀλλὰ καὶ τὰ δόγματα τῆς πίστεως των ἐξηκρίβωσεν, ἐν οἷς

(*) Τὰ ὀνόματα ἀναγράφονται ὅπως τὰ παραθέτει ὁ Σκαλτσούνῃς στὴν ἐπιστολὴ του.

καὶ τὸ περὶ ἀθανασίας τῆς ψυχῆς». Ἄκόμα, παρατηρεῖ ὁ Σκαλτσούνης, στὴν ἀπαντητικὴ αὐτὴ ἐπιστολὴ του, πολλοὶ περιηγητὲς μᾶς βεβαίωναν ὅτι οἱ Μιγκονες, οἱ πιὸ βάρβαροι καὶ οἱ πιὸ ἄγριοι ἀνάμεσα στοὺς γνωστοὺς λαοὺς, δὲν εἶχαν καμιά θρησκευτικὴ ιδέα καὶ πεποιθήση, ἀλλὰ ἕνας ἄλλος ἐπιστήμονας, ὁ καθηγητὴς Ροσκόφ, στὸ βιβλίον του γιὰ τὴν ἀρχὴ καὶ τὴν προέλευση τῶν θρησκειῶν, στηριζόμενος στὶς βεβαιώσεις καὶ στὰ συμπεράσματα ἄλλων περιηγητῶν, κατέδειξε ὅτι «παρ' ἀπάσαις ταῖς ἀγρίαις τῶν Μιγκόνων φυλαῖς ὑπάρχουσιν ἐξωτερικαὶ λατρεῖαι ἐκδηλοῦσαι πεποιθήσεις περὶ ἀοράτων ὑπερκοσμίων ὄντων, εἰς τὰ ὁποῖα ἀποδίδεται ἡ δημιουργία καὶ διοίκησις τοῦ κόσμου». Ἐπίσης, ἕνας ἄλλος Ἄγγλος ἀνθρωπολόγος καὶ ἐθνολόγος, ὁ Τάυλωρ, βεβαιώνει, συνεχίζει στὴν ἀπάντησή του ὁ Σκαλτσούνης, ἀφοῦ ἔζησε πολλὰ χρόνια κοντὰ σὲ ἄγριες καὶ πρωτόγονες φυλές, ὅτι «ἢ πίστις εἰς ὑπερφυσικά ὄντα ὑπάρχει παρὰ πάσαις ταῖς ἀγριωτέραις φυλαῖς, μεθ' ὧν ἤλθομεν εἰς ἐπαφὴν τινά».

Στὴ συνέχεια τῆς ἐπιστολῆς του, ἀφοῦ παραθέτει ὁ Σκαλτσούνης συγκεκριμένα στοιχεῖα, γιὰ ν' ἀνατρέψει τὴ δαρβινεῖα θεωρία καὶ τοὺς ἀυθαιρέτους πολλῆς φορὲς ἰσχυρισμοὺς, πολλῶν ἀπὸ τοὺς ὀπαδοὺς τῆς, ὅτι ἐπὶ τέλος ἀνακαλύφθηκε τὸ μεσάζον ζῶον ἀνάμεσα στὸν ἄνθρωπο καὶ στὸν πίθηκο — ἐπιχειρήματα ποὺ δείχνουν ἐπιστημονικὴν ἐνημερότητα ἀξιοζήλευτη καὶ ἔφεση γιὰ τὴν ἀνεύρεση τῆς ἐπιστημονικῆς ἀλήθειας — καταλήγει ὡς ἔξης: «Ἀπέναντι τοιούτων γεγονότων φρονῶ, ὅτι τὸ ἐξάγειν σπουδαῖα γενικά καὶ καθολικά συμπεράσματα ἐπὶ τῇ βεβαιώσει ἀγνώστου εἰς τὸν ἐπιστημονικὸν κόσμον δαρβινιστοῦ, πρὸς ἀνατροπὴν τῶν δοξασιῶν τῶν ἐπιφανῶν τοῦ καθ' ἡμᾶς χρόνου ἐρημνευτῶν τῆς ἐπιστήμης, δὲν εἶναι οὔτε λογικὸν οὔτε σύμφωνον, πρὸς τὴν ἐπιστημονικὴν καὶ πειραματικὴν μέθοδον. Διότι καὶ Χριστιανοὶ φιλοσοφοῦντες καὶ φυσιοδίφαι θεῖσται καὶ ἐρημνεῖς τῆς ἐπιστήμης περὶ τὰ θεῖα ἐλευθεροφρονούντες, Βυφὼν καὶ Ἰούλιος Σιμών καὶ Κατρεφόξε καὶ Ἀγασσὲς καὶ Παστέρ καὶ αὐτὸς ὁ Ἐρνέστος

Ρενὰν ἀνομολογοῦσιν ὅτι τὸ θρησκευτικὸν συναίσθημα εἶναι ἔμφυτον εἰς τὴν ἀνθρωπίνην ὑπόστασιν. Καὶ ὁ χαρακτήρ οὗτος τῆς θρησκευτικῆς ιδέας, συνεχίζει ὁ Σκαλτσούνης, δὲν ἀποδεικνύεται ἐκ μόνῃς τῆς καθολικότητος αὐτῆς, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς ἐντάσεως καὶ ἐκ τοῦ ἀμεταβλήτου αὐτοῦ καὶ ἐκ τῶν ἐξαγομένων συμπερασμάτων ἐκ τῆς ἱστορίας τῆς ἀνθρωπότητος καὶ ἐξ αὐτῶν τῶν ἀνακαλυφθέντων προϊστορικῶν σημείων καὶ λειψάνων, μαρτυρούντων ὅσα οὔτε ὁ Ρόβερστον διὰ τῶν ψευδῶν βεβαιώσεών του, οὔτε ὁ παρ' ἡμῖν ἀναφερόμενος Λάνδωρ, δύνανται ν' ἀναγέσωσι».

Ἡ ἀπαντητικὴ αὐτὴ ἐπιστολὴ, ποὺ δημοσιεύτηκε στὴν πρώτη σελίδα τῆς «Ἐφημερίδος», ἀναγκάζει τὸν Παλαμᾶ νὰ ἐπανέλθει στὸ θέμα αὐτό (βλ. τὸ ἄρθρον του στὰ «Ἀπαντα» Κ. Παλαμᾶ, τόμος 15ος, σελ. 306), ὄχι βέβαια γιὰ ν' ἀντικρούσει τίς ἀπόψεις καὶ τὰ ἐπιχειρήματα τοῦ Σκαλτσούνη, ἀλλὰ γιὰ νὰ διατυπώσει, μὲ ὅλη τὴν καλὴ πίστη ποὺ τὸν διέκρινε, ὀρισμένες γενικώτερες ἀπόψεις, πάνω στὸ μεγάλον αὐτὸ θέμα τῶν σχέσεων θρησκείας καὶ ἐπιστήμης, καὶ ἀκόμα γιὰ νὰ παραδεχτεῖ «ταπεινότερον ἔτι ἐξομολογούμενος» ὅτι μιὰ ὀρισμένη φράση τοῦ ἄρθρου του, ποὺ προκάλεσε ἴσως, περισσότερο ἀπὸ ὅ,τιδήποτε ἄλλο τὴν ἀπάντησιν τοῦ Σκαλτσούνη, «διετυπώθη ἐν δημοσιογραφικῇ σπουδῇ ὑπὲρ τὸ δέον ἴσως ζωηρῶς. Τὸ π ε ρ ι φ α ν ὼ ς ἐκεῖνο (ἀναφέρεται σὲ μιὰ φράση του, ποὺ τὴν παραθέσαμε πιὸ πάνω), συνεχίζει ὁ Παλαμᾶς, ἠμποροῦσεν ἴσως νὰ λείπη, ἂν στοχασθῶμεν ὅτι δὲν πρέπει ἀνεξελέγκτως νὰ ἀποδεχόμεθα πορίσματα ἀνθρώπων πρὶν ἢ ἐπὶ μακρὸν βασανισθῶσι ταῦτα καὶ χρησθῶσι διὰ τοῦ κύρους τῆς ἐπιστήμης, τοσοῦτω μᾶλλον καθ' ὅσον ὁ νέος οὗτος ἐξερευνητής, ἐκ πεποιθήσεως δαρβινιστής, διὰ δαρβινικῶν ὀφθαλμῶν ἐξετάζων τὰ πράγματα, δὲν ἠδύνατο ἢ νὰ τὰ βλέπη δαρβινικῶς χρωματισμένα... Ἐπίσης τὸ δ ο γ μ α τ ῖ ο ν τ ε ς ἐκεῖνο, δύναται νὰ κριθῆ ὡς λίαν δογματικόν, γνωστοῦ ὄντος ὅτι ἐν πάσαις ταῖς ἐπιστήμαις, ἐν ἐκείναις μάλιστα αἰτινες διατελοῦσιν ἔτι ἐν τῇ περιόδῳ τοῦ

πρώτου ὄργανου, οὐδὲ συνεπάγησαν εἰς ἐδραῖα οἰκοδομήματα, ἢ, ὡς ταῖς ἠθικαῖς ἐπιστήμαις, αἵτινες ὡς ἐκ τῆς φύσεώς των ἀνακινουσι μᾶλλον περίπλοκα προβλήματα, πάντοτε σχεδὸν αἱ ἀντίθετοι ἰδέαι διασταυροῦνται καὶ γρονθοκοποῦνται μὲ ἴσην δύναμιν ἐπιχειρημάτων ἐκατέρωθεν.

Ἄναμεισ' ἀπὸ τῆς γραμμῆς, αὐτῆς τῆς τόσο ἐνδιαφέροντος συζήτησης, δὲν ξέρει κανεὶς τί νὰ πρωτοεκτιμήσει καὶ τί νὰ πρωτοθανυμάσει. Τὰ πλατεῖα ἐπιστημονικὰ καὶ φιλοσοφικὰ ἐνδιαφέροντα ἐνὸς ποιητῆ κι ἐνὸς νομομαθῆ, γὰρ τὴν ἀνεύρεση τῆς ἐπιστημονικῆς ἀλήθειας ἢ τὸ σπάνιο ἦθος καὶ τὴν καλὴ πίστη, ἀλλὰ καὶ τὴν πνευματικὴν εὐθύνη καὶ τῶν δύο;

Ὁ Σκαλτσούνης, ἐπειδὴ ἦταν ἀνυπόγραφο, δὲν γνωρίζει ποῖος εἶναι ὁ συντάκτης τοῦ ἄρθρου τῆς «Ἐφημερίδος», γι' αὐτὸ περιορίζεται μόνον στὸ ν' ἀντιπροσέει τις ἀπόψεις τοῦ Ἄγγλου ἐξερευνητῆ, πού παρουσιάζονταν σ' αὐτό. Ὁ Παλαμᾶς ὁμῶς, πού ξέρει ποῖος εἶναι ὁ συντάκτης τῆς ἐπιστολῆς, ἀπὸ τὴν ὑπογραφή της, δὲ διστάζει καθόλου νὰ ἀναγνωρίσει τοὺς τίτλους τοῦ συνομιλητῆ του: «Ὁ φιλόχριστος, γράφει, ὅσον καὶ σοφὸς συγγραφεὺς τῆς «Θρησκείας καὶ Ἐπιστήμης» καὶ τῆς «Γενέσεως τοῦ ἀνθρώπου», ὁ δεινὸς ἀπολογητὴς τῶν αὐστηρῶς χριστιανικῶν ἰδεῶν κ. Ἰω. Σκαλτσούνης» θέλησε νὰ ἀπαντήσῃ σ' ἓνα ἄρθρο «δικαίως δυνάμενον νὰ σκανδαλίση ἀνθρώπους ὑπερόχως ἀνεπτυγμένην ἔχοντας τὴν θρησκευτικὴν συνείδησιν». Ἡ ἀπάντησι τοῦ Παλαμᾶ εἶναι γραμμένη μὲ πολλὴ ταπεινότητα, μὲ εὐπρέπεια, μὲ καλὴ πίστη καὶ μὲ θαυμασμό, γὰρ τὴν προσωπικότητα τοῦ Σκαλτσούνη. Πρῶτα-πρῶτα ὑποδηλώνει μίαν ἀσυνήθιστη πνευματικὴν ἐντιμότητα, τὸ γεγονός ὅτι ὁ Παλαμᾶς παραδέχτηκε ὅτι ἀπὸ «δημοσιογραφικὴ σπουδῆ» μεταχειρίστηκε χτυπητὲς λέξεις, πού δὲν ταίριαζαν στὴν περίπτωση, σύμφωνα μὲ τὸ ἀπόσπασμα τοῦ ἄρθρου του, πού παραθέσαμε πρὶν ἄνω. Καὶ ὕστερα δὲ διστάζει ν' ἀναγνωρίσει, τὴ στερεότητα τῶν ἐπιχειρημάτων τοῦ συνομιλητῆ του: «Ἄλλωστε, μεθ' ὅλην μου τὴν ταπεινότητα, ἀναγνωρίζω ὅτι πολὺ ἀπέχουν αἱ δαρβινικαὶ θεωρίαι τοῦ νὰ εἶναι ἀνεξελέγκτως ἀποδεκταί, ἐκ μέρους

πάντων τῶν σοφῶν καὶ τῶν ἐπιστημόνων, τὸναντίον δὲ καὶ ὑπὸ πλεονοτάτων μυστῶν τῆς ἐπιστήμης, μετὰ σθένους ἀποκρούονται». Καὶ συνεχίζει: «Πρὸ παντός δὲ ἀναγνωρίζω ὅτι ὁ κ. Σκαλτσούνης, ἀγωνιζόμενος ὡς ἀγωνίζεται ὑπὲρ τῆς πλήρους καὶ ἀπολύτου κατισχύσεως τῆς ἠθικῆς τοῦ Εὐαγγελίου, μετὰ τοῦ δόγματος αὐτοῦ «τὴν ἀγαθὴν μερίδα ἐξελέξατο», ἀξίζει δὲ νὰ ἀκουσθῇ ἢ φωνῇ του πολὺ προσεκτικότερον τῶν ξηνογλώσσων φωνῶν αἱ ὁποῖαι καταπλήττουσι τὰ ὄρα καὶ συγκινουσι τὰς καρδίας ἡμῶν, ἐρχόμενοι μακρόθεν ἐκ τῆς Λύσεως καὶ ἀπηχοῦσαι τὰ τοιαῦτα ἢ τοιαῦτα διδάγματα μεγαλωνύμων ποιητῶν ἢ συγγραφέων. Ὁ κ. Σκαλτσούνης ἀρμόζει νὰ καταλάβῃ μίαν τῶν πρωτίστων θέσεων, μεταξὺ τῶν διδασκάλων τῆς ἑλληνικῆς νεότητος».

Ἄλλὰ τὸ δεύτερο αὐτὸ ἄρθρο τοῦ Παλαμᾶ δὲν περιορίζεται σὲ γενικότητες. Ἀναφέρεται σὲ γνώμες καὶ διαπιστώσεις ξένων (Γάλλων κυρίως), παλαιοντολόγων καὶ ἀνθρωπολόγων, μὲ παράθεσι ἀποσπασμάτων ἀπὸ βιβλία του, πού δείχνουν τὸ μεγάλο πεδίο τῶν πνευματικῶν καὶ ἐπιστημονικῶν ἐνδιαφερόντων τοῦ ποιητῆ, τὴν ἄγρυπτη συνείδησή του, τὴ δίψα του γὰρ τὴ μάθησι καὶ γὰρ τὴν κατάρτησι τῆς ἀλήθειας, τὴν ἀκαταπόνητη ἐργατικότητά του καὶ τὴν εὐσυνειδησία του. Ἐκεῖνο ὁμῶς πού κάνει ἰδιαιτέραν ἐντύπωσι, σ' αὐτὸ τὸ δεύτερο ἄρθρο τοῦ Παλαμᾶ, ἐκτὸς ἀπὸ ὅσα ἐπισημίσαμε πρὶν ἄνω, εἶναι ἡ τελευταία σκέψι του, μὲ τὴν ὁποία κλείνει τὴν παράθεσι τῶν ἀποφύων του. Ποτὲ δὲν ξεχνᾷ ὁ Παλαμᾶς, ἴσως ἐπειδὴ κι αὐτὸν προσωπικὰ τὸν βασάνιζε τὸ θέμα τῆς μεταφυσικῆς πίστεως, ὅπως ὑποδηλώνεται ἀπὸ ἓνα σωρὸ ποιήματά του καὶ ἄρθρα του, ὅτι στὰ θέματα αὐτά, πού ἀναφέρονται στὴ σχέση ἀνάμεσα στὶς δυὸ μεγάλες αὐτὲς ἀξίες τοῦ σύγχρονου πολιτισμοῦ, ὅπως εἶναι ἡ θρησκεία καὶ ἡ ἐπιστήμη, τὸν τελευταῖο λόγο τὸν ἔχει, ὄχι ἡ λογικὴ, πού προσπαθεῖ νὰ συλλάβῃ, νὰ ἐξηγήσῃ, νὰ πείσει καὶ νὰ πειστεῖ μὲ λογικὰ ἐπιχειρήματα, γὰρ τὴν ὑπαρξὴ τοῦ Θεοῦ καὶ γὰρ τὰ ἄλλα συναφῆ ἐρωτηματικά, πού ἀναφέρονται στὸ μυστήριον τῆς ἀνθρωπίνης ὑπαρξέως, ἀλλὰ ἡ κατάνυξι καὶ ἡ πίστι, πού δέχεται

τὴν ἀλήθεια, μὲ τὴ διαίσθηση. «Ἀρμόζει πρὸς τούτους νὰ ἐννοήσωμεν ὅτι βαρύνει ἰσως πλειότερον τῶν ἐπιστημονικῶν ἀξιωματῶν καὶ τῶν ἐρίδων τῶν σοφῶν, καταλήγει ὁ Παλαμᾶς στὸ ἄρθρο του, τὸ αἴσθημα τοῦ ἀπλοῦ καὶ ἀνθρώπου, ὅστις πιστεύει, ἄνευ ἐπιχειρημάτων, ἀφαιρέσεων καὶ ἐπαγωγῶν καὶ ὅτι τὸ κάλλιστον ἐπιχειρημα ὑπὲρ τῆς ἀληθείας τοῦ θρησκευτικοῦ αἰσθηματος, εἶναι ἡ κατάνυξις τοῦ εὐσεβῶς ψιθυρίζοντος τὸ «Πάτερ ἡμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς!»

✧ ✧ ✧

Θὰ μπορούσε ὡραιότατα ὁ Παλαμᾶς νὰ φτάσει ἕως ἐδῶ καὶ νὰ σταματήσει. Ἄλλὰ τὸ θέμα ποῦ προέκυψε ἀπὸ τὴν πρώτη του ἐκεῖνη ἐπιφυλλίδα στὴν «Ἐφημερίδα» τοῦ Κορομηλά, γιὰ τὴν ἀνήσυχη καὶ πάντα διψασμένη γιὰ τὴν ἀλήθεια ψυχὴ τοῦ ποιητῆ, ἐπρόκειτο νὰ ἔχει τὴ συνέχειά του. Μὲ κάποιαν ἄλλην ἀφορμὴ, γιὰ μιὰν ἀκόμη φορά, ὁ Παλαμᾶς, θὰ ξαναπλησιάσει τὸ μεγάλο καὶ δυσκολότατο αὐτὸ θέμα, γιὰ νὰ μᾶς μιλήσει καὶ πάλι, μὲ τὴν εἰλικρίνεια καὶ τὴν ἐμβριθεῖα ποῦ τὸν χαρακτηρίζαν, κατὰ τρόπο πῶς ἐκτεταμένο καὶ προσιτὸ στὸ μεγάλο κοινό, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ σκοπιὰ πῶς οἰκεία σ' αὐτὸν τὸν ἴδιο, ἀφοῦ ἀντικείμενο τῶν δύο νέων ἀρθρῶν του, ποῦ δημοσίευσεν στὴν «Ἐφημερίδα» καὶ πάλι, δὲν εἶναι τὰ πορίσματα κανενὸς παλαιοντολόγου ἢ ἀνθρωπολόγου, ἀλλὰ οἱ σκέψεις καὶ τὰ συμπεράσματα ἑνὸς ἀνθρώπου τῶν γραμμάτων, ποῦ διέθετε ὀξύτατη κριτικὴν ὀσφρηση καὶ σπάνια θεωρητικὴ κατάρτιση. Πρόκειται γιὰ τὸν τόσο ἀξιόλογο πνευματικῶν ἀνθρώπο καὶ φημισμένο τότε Γάλλο Ἀκαδημαῖκὸ καὶ διευθυντὴ τῆς παγκόσμια γνωστῆς γαλλικῆς ἐπιθεώρησης μὲ τὸν τίτλο «*Revue des deux Mondes*», τὸν Ferdinand Brunetiere, ὁ ὁποῖος, μὲ τὸ ὀγκῶδες καὶ διεκδυτικὸ κριτικὸ ἔργο του, ἀναδείχθηκε σὲ ἕναν ἀπὸ τοὺς δοκιμωτέρους συγγραφεῖς καὶ κριτικούς τῆς Γαλλίας καὶ τῆς Εὐρώπης, τοῦ τέλους τοῦ 19ου καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ 20οῦ αἰῶνα. Ὁ Μπρυνετιέρ ἀσκήσεν δρυσμύτατη κριτικὴ κατὰ τοῦ νατουραλισμοῦ, ποῦ κυριαρχοῦσε τότε στὴ Γαλλία, μὲ ἐπικεφαλῆς τὸν Ζολᾶ,

πιστεύοντας ὅτι τὰ ἔργα τῆς τέχνης, παίρνουν τὴν ἀξία τους ἀπὸ τὴς ιδέες ποῦ ἐκφράζουν καὶ ἀπὸ τὴν ἠθικὴ δύναμη ποῦ περιέχουν. Μὲ τὸ κυριότερο ἔργο του «Τὸ μυθιστόρημα τῆς νατουραλιστικῆς σχολῆς» καὶ τὴς «Κριτικῆς Μελέτης» του, ποῦ ἐκδόθηκαν σὲ ὀχτὼ τόμους, ὁ Μπρυνετιέρ ἀναδείχθηκε πραγματικὰ «ὁ αὐστηρὸς κήνσωρ τῆς κριτικῆς», κατὰ τὸν τόσο πετυχημένο χαρακτηρισμὸ τοῦ Παλαμᾶ, στὸ πρῶτο ἀπὸ τὰ νεώτερα αὐτὰ ἄρθρα του στὴν «Ἐφημερίδα». Ἄλλὰ ἡ ἀπόφαση ποῦ πῆρε ὁ Παλαμᾶς, νὰ ἀσχοληθεῖ καὶ πάλι, μὲ τὸ μεγάλο αὐτὸ θέμα καὶ μάλιστα σὲ ἡμέρες Χριστουγέννων, (τοῦ 1894 - ἡ δημοσίευσή τῶν δύο αὐτῶν ἐπιφυλλίδων του ἔγινε στίς 26 καὶ 27 Δεκεμβρίου, βλ. Κ. Παλαμᾶ «Ἐπαντα», τόμ. 15ος, σελ. 311), παρακινήθηκε, ἰσως, καὶ ἀπὸ τὴν ἀνάγκη νὰ ἀπασχολήσῃ τὸ ἀναγνωστικὸ του κοινὸ, μ' ἕνα θέμα ποῦ νὰ ἔχει εὐρύτερες πνευματικῆς προεκτάσεις, θὰ ὀφείλεται ἀσφαλῶς καὶ στὴ γνωστὴν εὐσυνειδησία του, νὰ παρουσιάσῃ στοὺς ἀναγνώστες του σκέψεις καὶ ἀπόψεις, ποῦ ἔρχονταν σὲ ἀπόλυτην ἀντίθεση πρὸς τὸ διάχυτα ὑλιστικὸ καὶ ὀρθολογιστικὸ πνεῦμα, ποῦ δέσποζε στὴν εὐρωπαϊκὴ ἐπιστημονικὴ διάνοηση τῆς ἐποχῆς ἐκεῖνης. Ἄλλὰ εἶναι καὶ κάτι ἀκόμα. Ὁ Παλαμᾶς ἔχει ἤδη ἐπισημάνει τὴ στροφὴ, ποῦ ἀρχίζει νὰ σημειώνεται στὰ γαλλικὰ γράμματα, μὲ τὸν συμβολισμό, πρὸς μιὰν ἐσωτερικώτερη ποίηση, μὲ κύριους τότε ἐκπροσώπους τῆς τὸν Βερλαῖν, τὸν Ρεμπώ καὶ τὸν Μαλαρμέ, ποῦ ἀνοῖξαν τὸ δρόμο γιὰ τὴς μεταφυσικῆς καὶ χριστιανικῆς ἀναζητήσεως, τὰ ἀμέσως κατοπινα χρόνια, στοὺς Φρανσὶ Ζάμ, Πὼλ Κλωντέλ, Ἐρνέστο Ψυχάρη καὶ ἄλλους, γι' αὐτὸ καὶ ἐπισημαίνει, μὲ πολλὴν ὀξυδέρχεια, σ' ἕνα σημεῖο τῆς νέας του ἐπιφυλλιδιογραφίας: «Ὡς γνωστὸν οἱ τῆς νέας γενεᾶς καὶ ἀλλαχοῦ, ἀλλ' ἰδίως ἐν Γαλλίᾳ συγγραφεῖς καὶ ποιηταὶ καὶ φιλόσοφοι, διὰ παραδόξου μετατροπῆς τῶν πνευμάτων, ἐμπνέονται μᾶλλον ἐκ τῆς μεταφυσικῆς, ἢ ὅποια ὄχι μόνον δὲν ἀνήκει εἰς τὸ παρελθόν, ἀλλὰ καὶ νέας τρίβους διανοίγει διὰ τὸ μέλλον καὶ ἐκ τῆς θρησκείας ἢ ἐκ τῆς

Θετικóφρονος φιλοσοφίας και ἐπιστήμης. Οἱ νέοι συγγραφεῖς και φιλόσοφοι, κατὰ τῆς ἐπιστήμης ἰδία ἐπιτίθενται, συνεχίζει ὁ Παλαμᾶς στό ἄρθρο του, κατηγοροῦντες αὐτήν ὡς χ ρ ε ω κ ὀ π ο ν (ἡ ὑπογράμμιση ἀνήκει στόν ποιητή), ὡς μὴ τηρήσασαν τὰς ὑποσχέσεις τῆς, οἰονεὶ περὶ νέας τινὸς ἐπὶ τὰ κρείττω ἀναπλάσεως τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, τὰς ὑποσχέσεις ἅς ἐπὶ τινα καιρὸν πλεῖστοι ὅσοι ἐβάσισαν ἐπὶ τῆς δυνάμεως αὐτῆς». Ἐν ἀναλογιστοῦμε, τὸ πότε γράφονται οἱ σκέψεις αὐτές, τότε δὲν θὰ διστάσουμε ν' ἀναγνωρίσουμε τὴ διεσδυτική κριτική σκέψη τοῦ Παλαμᾶ, πού συνέλαβε μέσ' ἀπ' τὸ κελλί του τῆς ὁδοῦ Ἀσκληπιοῦ, τὰ πνευματικὰ ρεῦματα τῆς ἐποχῆς του, ἀλλὰ και τὸ γεγονός ὅτι, πολὺ πρὶν ἀπὸ τὴν αὐστηρὰ ἐπιστημονικήν ἔρευνα, ἡ ὁποία τὴν ἐποχὴ ἐκείνη εἶχε κατὰ κανόνα ἔνα αὐστηρὰ μονόπλευρο ὕλιστικὸ προσανατολισμό, οἱ συγγραφεῖς και οἱ ποιητὲς και οἱ φιλόσοφοι, συνέλαβαν διαισθητικὰ και ἔνορατικά, ὅτι ἡ ἐπιστήμη θὰ ἐπαληθέψει και θὰ διατυπώσει πολὺ ἀργότερα.

Οἱ δυὸ καινούργιες αὐτὲς ἐπιφυλλίδες τοῦ Κωστή Παλαμᾶ εἶχαν τὸν τίτλο «Ἡ Ἐπιστήμη και ἡ Θρησκεία, ὁ Πάπας και ὁ Μπρυνετιέρ», και ἀποτελοῦν συμπύκνωση ἄρθρου τοῦ Μπρυνετιέρ πού δημοσιεύτηκε στὴ γαλλική ἐφημερίδα «Φιγκαρό» ὑπὸ τὸν τίτλο «Μετὰ τὴν ἐπίσκεψη στό Βατικανό», ὅπου ὁ συγγραφέας τοῦ ἄρθρου ἐκείνου, εἶχε γίνεῖ δεκτὸς ἀπὸ τὸν Ποντίφικα. Τὴν παρουσίαση τῶν ἀπόψεων τοῦ Γάλλου διανοουμένου και κριτικοῦ, παραθέτει ὁ Παλαμᾶς γιὰ νὰ καταστήσει, ὅπως γράφει, «τὰς ἐν αὐτοῖς ἀνακοινουμένας ἰδέας ὡς οἶον τε προσιτὰς εἰς τοὺς Ἕλληνας ἀναγνώστας, καθ' ὅσον φρονοῦμεν ὅτι τὰ ἐν αὐτοῖς ἀναπτυσσόμενα προβλήματα εἶναι γενικοῦ ἐνδιαφέροντος, ἄξια νὰ μελετῶνται ὑπὸ τῶν ἐκλεκτῶν και τῶν πεφωτισμένων παντὸς ἔθνους και παντὸς τόπου».

Βέβαια τὰ ἄρθρα αὐτὰ τοῦ Παλαμᾶ, κατὰ τὸ μεγαλύτερο μέρος τους, παραθέτουν τὶς ἀπόψεις τοῦ Μπρυνετιέρ. Ἄλλὰ εἶναι πολὺ ἀξιοπρόσεχτο τὸ γεγονός ὅτι ὁ ποιητῆς, ἀσφαλῶς γιατί οἱ σκέψεις τοῦ Γάλλου κριτικοῦ θὰ ἔδωσαν ἀπόκριση σὲ πολ-

λὰ ἐρωτηματικὰ πού θὰ βασάνιζαν και τὸν ἴδιο, αἰστάνθηκε τὴν ἀνάγκη, νὰ τὶς παρουσιάσει στοὺς ἀναγνώστες του, παρεμβάλλοντας ἀνάμεσα σ' αὐτὲς και τὶς δικές του, ἐπιδοκιμαστικὲς κρίσεις. Καὶ πραγματικὰ τὸ ἄρθρο αὐτὸ τοῦ Μπρυνετιέρ, πού παρουσιάζει στό ἑλληνικὸ κοινὸ ὁ Παλαμᾶς, ἂν στέκει και σήμερα, βαρυσήμαντο γιὰ τὶς ἀπόψεις πού ὑποστηρίζει, ἀντιλαμβάνεται κανεὶς πολὺ εὔκολα, πόσο βαρυσήμαντο θὰ ἦταν γιὰ τὴν ἐποχὴ πού γράφτηκε.

Και σήμερα ἀκόμη οἱ διαπιστώσεις και οἱ ἀπόψεις τοῦ Γάλλου ἐκείνου διανοουμένου, δὲν ἔχουν χάσει οὔτε τὴ σημασία τους, οὔτε ἀκόμα, θὰ λέγαμε, και τὴν ἐπικαιροτήτά τους. Γι' αὐτὸ τὸ λόγο, δὲ θὰ ἦταν ἄσκοπη ἡ παράθεση μερικῶν ἀπόψεων του και γιὰ τὸ σημερινὸ ἀναγνώστη, ὅπως τὶς παρουσίασε στό τότε ἀναγνωστικὸ του κοινὸ ὁ Παλαμᾶς.

Ὁ Μπρυνετιέρ προσπαθεῖ νὰ δώσει ἀπόκριση στόν ἰσχυρισμὸ πού εἶχε διατυπωθεῖ τότε, ἀπὸ πολλὲς πλευρές, γιὰ τὴ «χρεωκοπία τῆς ἐπιστήμης». Οἱ ἐπιστήμονες, γράφει ὁ Μπρυνετιέρ στό ἄρθρο του, καθὼς μεταφράζει ὁ Κωστῆς Παλαμᾶς στὴν ἐπιφυλλίδα του, «θέβαιον εἶναι ὅτι ἀπὸ τοῦ Κονδορσέτου (μεγάλου ἐπιστήμονα και μαθηματικοῦ τοῦ 18ου αἰῶνα), μέχρι τοῦ Ρενάν, δὲν ἐπραγματοποίησαν ὅλας τὰς ὑποσχέσεις των. Αἱ φυσικαὶ ἐπιστήμαι, αἰτιολογεῖ ὁ Μπρυνετιέρ, οὐδ' ἐξήγησαν, οὐδὲ ἐξήλειψαν τὴν ἔννοιαν τοῦ μυστηρίου. Αἱ φιλολογικαὶ ἐπιστήμαι, ὅσον και ἂν προσεπάθησαν, δὲν κατώρθωσαν νὰ καταστήσουν τὴν Ἁγίαν Γραφήν ἀπλοῦν βιβλίον, ὡς ἄλλα. Αἱ ἱστορικαὶ ἐπιστήμαι, δὲν ἐπέτυχον νὰ καθορίσουν τὸν ὑπ' αὐτῶν καλούμενον ἱστορικὸν νόμον. Ἐν ταῦτα δὲν εἶναι γενικαὶ χρεωκοπία, ἀλλ' ὅμως εἶναι μερικαὶ ἀποτυχία, ὥστε σαφῶς νὰ ἐξηγηῶσι διατὶ ἐκλονίσθη ἡ πρὸς τὴν ἐπιστήμην πίστις. Τούτων δ' οὕτως ἐχόντων, ἄφρον εἶναι νὰ πιστεύωμεν ὅτι ἡ ἐπιστήμη δύναται νὰ ἐξεύρη πάντα ὅσα ἡ θρησκεία παρίσταται ὡς διδάσκουσα, ὅτι ἡ ἀξία τῆς ἐπιστήμης συνίσταται εἰς τὸ νὰ ὑποκαταστήσῃ τὴν θρησκείαν, ὅτι ἐκ ταύτης μόνης ἐξαρτᾶται ἡ σωτηρία τοῦ ἀνθρώπου και ὅτι τὰ πάντα δύναται νὰ

λυθῶσι διὰ τοῦ λόγου». Καὶ συνεχίζει ὁ Μπρουντιέρ στο ἄρθρο του, ὅπως μᾶς τὸ ἀποδίδει στὴν ἐπιφυλλίδα του ὁ Παλαμαῆς: «Καὶ ἂν ἀληθεύῃ ὅτι ἀπὸ αἰῶνος ἤδη ἡ ἐπιστήμη ἠξίωσεν ὅτι θὰ ἀντικαταστήσῃ τὴν θρησκείαν, οὐχ ἤττον ἀληθεύει ἐπὶ τοῦ παρόντος καὶ ἐπὶ πολὺ ἔτι, ὅτι ἡ ἐπιστήμη ἔχασε τὸ στοίχημα. Καὶ ἡ ἐπιστήμη ἐν γένει καὶ αἱ διάφοροι ἐπιστήμαι, φυσικαί, φιλοσοφικαί, ἱστορικαί, εἶναι ἀνίκανοι νὰ παράσχουν, ἔστω καὶ ἀρχὴν ἀποκρίσεως, εἰς τὰ μόνον ἐνδιαφέροντα τὸν κόσμον προβλήματα, οὐδὲ δύναται τοῦ λοιποῦ νὰ διεκδικῶσιν, ὡς ἔπραξαν ἐπὶ αἰῶνα ὅλον, τὴν διεύθυνσιν τῆς παρουσίας ζωῆς».

Καί, προτρέχοντας κατὰ κάποιον τρόπο, ἀπὸ τὴν αὐστηρὰ πειραματικὴ ἐπιστήμη τῶν ἐπομένων χρόνων καὶ τῶν πορισμάτων τῆς, παρατηρεῖ μὲ πολλὴν ὀξυδέρκεια ὁ Μπρουντιέρ: «Ἐπὶ τοῦ παρόντος καὶ ἐν ἡ καταστάσει διάκειται ἡ ἐπιστήμη, καὶ μετὰ τὴν πείραν ἣν ἐλάβομεν ταύτης, τὸ ζήτημα λ.χ. τῆς ἠθικῆς ἐλευθερίας τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ ὑπευθίνου ἡ τοῦ ἀνευθίνου τῶν πράξεων αὐτοῦ, δὲν δύναται νὰ ἐξαρηθῶσιν ἐκ τῶν πορισμάτων τῆς φυσιολογίας». Καὶ πῶς κάτω ἐπὶ τοῦ καθαροῦ ἠθικοῦ πεδίου παρατηρεῖ: «Ὁ δαρβινισμὸς εἰς τοὺς ζητοῦντας ἐξ αὐτοῦ μαθήματα ἠθικῆς, βδελυρὰ μαθήματα παρέχει. Ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι πρέπει νὰ ζήσωμεν ζώην, ἀπηλλαγμένην τοῦ καθ' ὀλοκλήριον κτηνώδους. Ἡ ἐπιστήμη, ὅποιαδήποτε ἐπιστήμη, ἀδυνατεῖ νὰ μᾶς παράσχῃ τὰ μέσα, πρὸς πραγματοποίησιν τῆς ζωῆς ταύτης». Γιὰ νὰ τονίσει κατόπιν ἐπιγραμματικὰ τὴ συνέπεια, ὕστερα ἀπ' αὐτὴν ἀκριβῶς τὴ διαπίστωση: «Ἡ Ἐπιστήμη ἀπόλεσε μέρος τι τῆς ἐπιβολῆς αὐτῆς. Ἡ Θρησκεία ἀπ' ἐτέρου ἀνέκτησε μέρος τι τῆς δυνάμεως αὐτῆς».

Καὶ προχωρεῖ ὁ Μπρουντιέρ καὶ στίς ἀκόλουθες εὐδοχοτάτες παρατηρήσεις του, πού ἰσχύουν καὶ γιὰ τὴ σημερινὴ ἐποχή μας: «Ἄν δὲν παραδεχόμεθα ὅτι ἡ ἐπιστήμη θὰ κατορθώσῃ ποτὲ νὰ ἀντικαταστήσῃ τὴν θρησκείαν, ὁμοίως δὲν παραδεχόμεθα ὅτι πρέπει νὰ ἀντιτάσσωμεν τὴν θρησκείαν εἰς τὴν ἐπιστήμην... Προστίθῃμι δ' ὅτι ἡ ἐξ ὀλοκλήρου ἀδυναμία τῆς

ἐπιστήμης, πρὸς ἐπίλυσιν τῶν ζητημάτων τῆς ἀρχῆς καὶ τοῦ τέλους τοῦ κόσμου, αὕτη ἐπέφερε τὸν χωρισμὸν τῆς ἐπιστήμης ἀπὸ τῆς ἀληθείας καὶ τῆς θεοπνεύστου (ἢ υπογραμμισθῆναι) ἀρχῆς ἐπὶ τοῦ καιμένου τοῦ Παλαμαῆ, ἀληθείας. Καὶ πρέπει τοῦ λοιποῦ νὰ θεωρῶμεν ὡς κτηθεῖσας ἀληθείας, τὸ ὅτι ἡ φυσικὴ διὰ τῶν νόμων τῆς οὐδὲν δύναται νὰ ἀποδείξῃ κατὰ τοῦ θαύματος, καθ' ὅσον τὸ θαῦμα εἶναι ἡ παράβασις αὐτῶν τῶν νόμων τῆς φύσεως καὶ ὅτι ἡ κριτικὴ καὶ καθ' ἐπιστήμην ἐξήγησις τῶν Ἱερῶν Γραφῶν, οὐδὲν δύναται κατὰ τῆς ἀποκαλύψεως». Καὶ τοποθετώντας τὴ μεταφυσικὴ πίστιν στὴν πῶς σωστὴ βάση τῆς, ἐξετάζοντάς τὴ μέσα στὰ πλαίσια τῆς ἐπιστημονικῆς ἐμπειρίας, ἐπιλέγει ὁ Μπρουντιέρ: «Ἡ ἐλευθερία τῆς διανοήσεως δὲν ἔχει νὰ πάθῃ τίποτε εἰ μὴ ἐν ἡ περιπτώσει ἡ πίστις ἀπορροεῖ ἐκ τῆς ἐμπειρίας καὶ τῆς λογικῆς. Ἄλλ' ἀκριβῶς ἡ πίστις δὲν ἔχει καμμίαν σχέσιν πρὸς τὴν πείραν καὶ τὸν ὀρθολογισμὸν. Ἡ θεότης τοῦ Χριστοῦ δὲν ἀποδεικνύεται. Τὴν ἀποδέχεσθαι ἢ τὴν ἀρνεῖσθαι. Πιστεύεις ἢ δὲν πιστεύεις εἰς αὐτὴν ὅπως καὶ εἰς τὴν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς, ὅπως καὶ εἰς τὴν ὑπαρξίν τοῦ Θεοῦ... Ἔργον τῆς ἐπιστήμης δὲν εἶναι ἡ βεβαίωσις οὐδ' ἡ ἐνίσχυσις τῆς θρησκευτικῆς ἀληθείας, ὡς ἔργον τῆς θρησκείας δὲν εἶναι ἡ ἀρνήσις ἢ ἡ συζήτησις τῶν νόμων τῆς βαρύτητος καὶ τῶν ἀνακαλύψεων τῶν αἰγυπτιολόγων. Ἐκατέρας τὸ κράτος εἶναι ἰδιαίτερον. Ἐξ ἡμῶν ἐξαργυρᾶται νὰ εἴμεθα ὑπὲρ τοῦ μᾶς ἢ τῆς ἄλλης ἢ καὶ ἀμφοτέρων».

Ὁ Παλαμαῆς ἀφοῦ παραθέτει τὸ «περισπούδαστον» ὅπως τὸ ἀποκαλεῖ ἄρθρο τοῦ Μπρουντιέρ, ὅπως τὸ εἶδαμε προηγουμένως στίς κυριώτερες ἀπόψεις του καὶ θέσεις του, δὲν ξεχνᾷ τὴ συζήτησιν πού εἶχε κάνει πρὶν ἀπὸ λίγο καιρὸ, ἀπὸ τίς ἴδιες αὐτὲς στήλες τῆς «Ἐφημερίδος», μὲ κάποιον φωτισμένον Ἑλληνα διανοούμενον, πού ὑποστήριξε τίς ἴδιες ἀπόψεις. Ἀκόμα δὲν ξεχνᾷ κάποια βιβλία πού μὲ τὴν ἀκόρεστη δίψα πού τὸν ἔκαιγε, γύρω στὰ ζητήματα αὐτά, τὰ εἶχε μελετήσει καὶ εἶχε ἐκτιμήσει τὴν ἀξία τους. Τὰ μνημόνευε ἤδη στὴν δευτέραν ἐπιφυλλίδα του τῆς «Ἐφημερίδος». Εἶναι τὰ «Θρησκεία καὶ

Ἐπιστήμη» καὶ «Ἡ Γένεσις τοῦ Ἀνθρώπου». Γι' αὐτὸ δὲν παραλείπει σὰν εὐσυνείδητος στοχαστὴς καὶ κριτικὸς ποῦ ἦταν, νὰ τελειώσει καὶ τίς τελευταῖες αὐτὲς ἐπιφυλλίδες τοῦ μὲ τίς ἀκόλουθες γραμμές: «Χάριν τῆς ἀληθείας ὀφείλομεν νὰ σημειώσωμεν, ὅτι τὸ περὶ ἐπιστήμης καὶ θρησκείας καὶ τῶν σχέσεων καὶ τῶν ἀντιθέσεων αὐτῶν, τόσον σημαντικὸν ὅσον καὶ περίπλοκον πρόβλημα, ἀνέπτυξε κατὰ καιροὺς παρ' ἡμῖν ἐν ταῖς συγγραφαῖς αὐτοῦ σθεναρῶς καὶ πρωτοτύπως, συμφώνως πρὸς τὰς ἀνάγκας τῆς νεωτέρας ἐλληνικῆς κοινωνίας, ὁ κ. Ἰ. Σκαλτσούνης».

❖ ❖ ❖

Γιὰ τὸν Κωστῆ Παλαμᾶ, τὸν ποιητὴ καὶ κριτικὸ, τὸ γράψιμο, μὲ τὴν ἔννοια τῆς πνευματικῆς καλλιτεχνικῆς δημιουργίας,

ἀλλὰ καὶ μὲ τὴν ἔννοια τῆς δημοσιογραφικῆς ἐνασχόλησης, γιὰ λόγους καθαρὰ βιοποριστικοὺς, ἦταν πάντα πράξη πνευματικῆς εὐθύνης. Καὶ τὸ πιὸ πρόχειρο δημοσιογραφικὸ τοῦ κείμενο, ἔστω καὶ ἀνυπόγραφο, ἦταν καρπὸς ἀσταμάτητης μελέτης, πνευματικῆς ἀγρύπνιας, εὐσυνειδησίας, εὐθυμίας καὶ ἐμβριθείας, ἀλλὰ καὶ καλῆς πίστεως. Καὶ γιὰ τὸν Σκαλτσούνη ἐπίσης ἡ διακονία τοῦ πνεύματος, ἦταν ἕνας βαρὺς κλῆρος, ποῦ τὸν σήκωσε ἕως τὸ τέλος τῆς ζωῆς του, μὲ συνέπεια, μὲ ἐγρήγορη νοῦ καὶ ψυχῆς, μὲ ἐντιμότητα, μὲ ἐπίμονη καὶ ἐπίπονη ἄσκηση, μὲ θάρρος, ἀληθινὸς «διδάσκαλος τῆς ἐλληνικῆς νεότητος», κατὰ τὸν εὐστοχο χαρακτηρισμὸ τοῦ Κωστῆ Παλαμᾶ.

E. N. ΜΟΣΧΟΣ

Τ' ΟΝΕΙΡΟΠΟΛΗΜΑ

Στὸ σούρουπο,
κοντὰ σὲ μιὰν ἀκρογιαλιά,
ἕνας παπποῦς
μιλάει στὸν ἐγγονό του:

- «Στὰ ἐβδομήντα μου χρόνια σήμερα»
«τὰ πρῶτα νειάτα»
«ποῦ εἶχα»,
«στοχάζομαι, σὰ νᾶταν μόλις χτές».
«Καὶ κάποιον λάθος»,
«ποῦ ἀκόμα μοῦ θαραίνει τὴν καρδιά»,
«μὲ σκιάζει σὰν τὴν ἄχαρη ἰτιά».
- «Ποῖο λάθος ἦτανε αὐτό, παπποῦ μου;»
—«Πῶς νὰ στὸ πῶ: τ' ὄνειροπόλημα...»
«αὐτὸ τὸ σκόρπιο τὸ μυαλό»
«κλεισμένο μέσα σὲ καθούκι».
- «Τί εἶναι αὐτό;»
—«Ποτὲ νὰ μὴν τὸ μάθης...»
«Ἦταν τὰ λάθη μου πολλά»,
«στὸ μισοσκόταδο τὰ χρόνια μου κυλοῦσαν!»

Εἶχε νυχτώσει γιὰ καλὰ.
Κι' οἱ δύο τους σιωποῦσαν.

K. ΒΑΝΙΑΣ

Ο ΔΙΔΑΣΚΩΝ ΚΑΙ Η ΣΧΟΛΙΚΗ ΟΜΑΣ

Το μεγάλο θέμα είναι να μορφωθῆ ἄξια τὸ παιδί τῆς σήμερον.

Ἡ μορφὴ, ἡ ὁποία κατ' ἐξοχὴν ἀσχεῖ ψυχολογικὴν ἐπίδρασιν ἐπὶ τῶν μαθητῶν εἶναι ἡ μορφὴ τοῦ διδάσκοντος. Τὸ παιδί ἀριστὶ πηγαινέει εἰς τὴν τὰ ξιν διὰ νὰ συναντήσῃ τὴν προσωπικότητα τοῦ διδάσκοντος. Πηγαινέει διὰ τὸν θαυμαστὸν αὐτὸν ἄνθρωπον πὺν λέγεται διδάσκαλος καὶ αὐτὸ ἔχει μεγάλην σημασίαν διὰ τὴν ἀνύψωσιν τοῦ ἐπιπέδου του. Αὐτὸ δὲν σημαίνει ὅτι αἱ σχέσεις παιδιοῦ καὶ διδάσκοντος εἶναι πάντοτε ὁμαλαί. Συγκρούσεις θὰ ὑπάρχουν, ἀλλ' ἔργον τοῦ παιδαγωγοῦ εἶναι νὰ λυθῇ αὐτὰς τὰς συγκρούσεις.

Διὰ νὰ λύνονται αἱ συγκρούσεις καὶ διὰ νὰ ὑπάρξῃ εὐνοϊκὴ ἐπίδρασις τοῦ παιδαγωγοῦ ἐπὶ τῶν μαθητῶν, πρέπει ἡ προσωπικότης αὐτοῦ τοῦ ἀνθρώπου νὰ εἶναι ἀρτία.

Καὶ εἶναι ἀρτία ἐφ' ὅσον καὶ αὐτὸς ὡς ἄνθρωπος ἀπαλλάσσεται τῶν ἀδυναμιῶν του, καὶ ἰδίᾳ ἐφ' ὅσον ἀπαλλάσσεται μιᾶς κατ' ἐξοχὴν ἀδυναμίας του: νὰ θέλῃ νὰ εἶναι ὁ ἀφ' ὑψηλοῦ τιμητῆς «διδάσκαλος», δηλ. νὰ θέλῃ νὰ «διδάσκη», κατὰ τρόπον αὐταρχικὸν καὶ ἀπόλυτον καὶ νὰ μὴ δέχεται οὐδεμίαν δυνατότητα συμμετοχῆς τῶν παιδιῶν εἰς τὴν ἔρευναν ἐπὶ τοῦ θέματος, νὰ γίνεται δηλονότι διδάσκαλος κατὰ τρόπον αὐτάρχη καὶ κλειστόν. Κάτι τέτοιο τὸ ἀντιλαμβάνεται τὸ παιδί καὶ κατανοεῖ ὅτι ἡ σχέσις αὐτῆ δὲν εἶναι ἀνθρωπίνῃ σχέσις. Τὸ κακὸν τοῦτο συμβαίνει πολλάκις

καὶ μὲ τὸν ἱατρόν. Τόσον ὁ διδάσκαλος ὅσον καὶ ὁ ἱατρός συχνάκις λαμβάνουν ἕφος καὶ στάσιν ἔναντι τῶν ἄλλων συνεχῶς καὶ κατ' αὐστηρὰν ἐπιταγὴν διδάσκοντος. Ὁ καλύτερος τρόπος διὰ νὰ ἀποτύχῃ ἕνας ἱατρός εἶναι ἀκριβῶς αὐτῆ ἡ στάσις καὶ αὐτὸ τὸ ἕφος ἔναντι τοῦ θεραπευομένου. Τὸ παιδί παρακολουθεῖ τὸν ἐκπαιδευτικὸν πολὺ περισσότερον ἀπ' ὅ,τι αὐτὸς νομίζει. Ὁ καλύτερος λοιπὸν τρόπος εἶναι νὰ ξεχάσῃ ὁ ἐκπαιδευτικὸς τὸ ἀφ' ὑψηλοῦ διδακτικὸν ἕφος, τὸ ὁποῖον ἀπωθεῖ τὸν ἄλλον καὶ δὲν δημιουργεῖ ἀνθρωπίνας σχέσεις.

Βεβαίως ὁ διδάσκων θὰ λάβῃ ἕφος ἀνθρώπου πὺν πραγματεύεται κάτι, πὺν κάτι ἔχει νὰ εἶπῃ, κάτι νὰ μεταδώσῃ, ἀλλὰ τὸ κάτι αὐτὸ θὰ τὸ μεταδώσῃ εἰς ἄνθρωπον, ὁ ὁποῖος ἔχει ὠρισμένας ἀνάγκας διανοητικὰς καὶ συναισθηματικὰς. Θὰ πρέπει νὰ προσέξῃ εἰς τοίους ἔχει νὰ διδάξῃ. Ποία εἶναι ἡ ἡλικία των; Εἶναι παιδιὰ 8, 9, 10, 14 ἢ 18 ἐτῶν; Κατὰ διαφοροτικὸν τρόπον θὰ κάμῃ τὸ μάθημα εἰς ἕνα παιδί 10 χρόνων καὶ κατὰ διαφοροτικὸν τρόπον εἰς ἕνα ἔφηβον 18 ἐτῶν, πὺν τελειώνει τὸ σχολεῖον.

Μὲ τὴν ἔννοια τῆς ἀρτίας προσωπικότητος γινόμεθα περισσότερον βέβαιοι καὶ σταθεροὶ ὡς πρὸς τὸ ἔργον τὸ ὁποῖον καλούμεθα νὰ ἐκπληρώσωμεν. Διὰ νὰ ἐπιτύχῃ ὁ διδάσκων εἰς τὸ ἔργον του πρέπει νὰ κατέχῃ καλῶς τὸ θέμα, τὸ ὁποῖον πρόκειται νὰ ἀναπτύξῃ. Ἐὰν δὲν τὸ κατέχῃ δυσκολεύεται ἀκόμη καὶ εἰς τὴν ἔκφρασιν, ἡ συμπεριφορὰ του γίνεται ἀσταθῆς, διστάζει καὶ ἀναβάλλει, ἐνῶ ὠθεῖται πρὸς δρᾶσιν ἔαν εἶναι βέβαιος περὶ τῆς ἀληθείας ἐκείνου

τὸ ὁποῖον ἔχει νὰ εἶπη. Πρέπει δηλαδή νὰ ξεπεράσῃ τὸ μηχανικὸν στάδιον καὶ νὰ ἐπιτύχῃ μίαν ψυχικὴν καλλιέργειαν, ἡ ὁποία θὰ τὸν ὀδηγήσῃ εἰς ἑσωτερικοὺς δεσμούς μετὰ τὸν διδασκόμενον, ἐφ' ὅσον τὸ
 Θ ἔ μ α τ ο υ ε ἶ ν α ι ἄ ξ ι ο ν
 π ρ ο σ ο χ ῆ ς ἀ π ὸ ἔ ν α φ υ σ ι ο -
 λ ο γ ι κ ὸ ν π α ι δ ῖ . Κατὰ τὸν τρόπον αὐτὸν ἀποκτᾷ κῦρος. Τὸ κῦρος δὲν προσέρχεται μόνον ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς γνωρίζει πολλά. Δυνατὸν νὰ εἶναι σοφὸς καὶ ὁμως νὰ μὴ ἔχῃ κῦρος. Τὸ κῦρος εἶναι κάτι πέραν ἀπὸ τὰς γνώσεις. Τὸ συστατικὸν τοῦ κύρους κατέχει ἡ ἀρτία προσωπικότης, ἡ ὁποία γνωρίζει νὰ ἐφαρμόζῃ τὴν σοφίαν εἰς τὰς ἀνθρωπίνους σχέσεις. Μεγάλῃ ἀρετῇ, μεγάλῃ ὑπόθεσις τοῦ δοῦναι καὶ λαβεῖν. Ἀκόμη μεγαλύτεραν σημασίαν ἀποκτᾷ αὐτό, ὅταν πρόκειται διὰ παιδιὰ καὶ νέους, οἱ ὁποῖοι ἔχουν μεγάλην ἀνάγκην τῆς ἀνθρωπίνης μεταχειρίσεως. Τὰ σφάλματα τοῦ παιδιοῦ θὰ ἀναγνωρίζωνται βέβαια, ἀλλὰ τὰ σφάλματα δὲν εἶναι τὸ ἅπαν τῆς διαγωγῆς τοῦ παιδιοῦ. Τὸ σφάλμα εἶναι πλάκας μία παροδικὴ φάσις. Πρέπει νὰ θεωρήσωμεν τὸ παιδί ὡς ἐξελλισσόμενον ὃν καὶ νὰ ὑπερνικήσωμεν καὶ τὰ σφάλματα. Νὰ ἀφήσω νὰ ἐννοηθῇ ἀπὸ τὸ παιδί ὅτι βλέπω μὲν τὰ σφάλματά του, ἀλλ' ὅτι ἀναμένω τὰ ὑποχρόνωσκά τι καλὸ ὑτέρον ἀπὸ αὐτό.

Μὲ αὐτὴν τὴν στάσιν βοηθῶ τὸ παιδί νὰ ὑπερνικήσῃ τὰ σφάλματά του, διότι ἐγὼ ὁ ἴδιος ἀναμένω αὐτὴν τὴν ἐξέλιξιν. Εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ ἀκριβῶς ἔγκειται ἡ ἀνθρωπίνη σχέσις. Ὁ ἄνθρωπος ἐν γένει ἔχει ἐν ἑαυτῷ τὴν τάσιν ἐξελιξέως καὶ ἀνόδου, ὡς ἐπίσης καὶ τὸ ἀντίθετον.

Ἄλλὰ καὶ ὁ διδάσκαλος εἶναι καὶ αὐτὸς μία ἀνθρωπίνη προσωπικότης καὶ ἔχει συνεπῶς καὶ αὐτὸς τὴν ἀνάγκην μιᾶς συνεχοῦς πνευματικῆς ἐξελιξέως. Ἐπομένως καὶ ὁ παιδαγωγὸς ὁ φ ε ἶ λ ε ι ν ἄ ἀ ν α ν ε ο ὕ τ α ι σ υ ν ν ε χ ὼ ς πνευματικῶς καὶ σωματικῶς. Πολλοὶ διδάσκαλοι εἶναι οἱ κουρασμένοι ἄνθρωποι τῆς ἐποχῆς μας. Τί εἶδους ἐργασίαν δύναται νὰ προσφέρει,

ὅταν εἶναι ψυχικῶς κουρασμένος, καὶ ἀπογοητευμένος, διότι δὲν δύναται ἢ δὲν βοηθεῖται νὰ λύσῃ τὰ τόσα προβλήματα του; Ποῖον κῦρος καὶ ποῖαν ἀνθρωπίνην σχέσιν δύναται νὰ ἐξασφαλίσῃ; Ὁ μαθητὴς καθ' ἑκάστην ἀναμένει νὰ συναντήσῃ κάτι νέον καὶ ἐνδιαφέρον, κάτι τὸ ὁποῖον νὰ ἀξίξῃ τὸν κόπον καὶ τὸ ὁποῖον θὰ τὸν ἀνεβάξῃ. Διὰ νὰ ἀνταποκριθῇ ὁμως ὁ διδάσκων πρὸς τὴν ἀπαιτήσιν αὐτὴν χρειάζεται συνεχῆ δημιουργίαν, μίαν συνεχῆ μετεκπαίδευσιν. Ἡ μετεκπαίδευσις πρέπει νὰ ἐπεκταθῇ εἰς ὅλα σχεδὸν τὰ ἐπαγγέλματα. Ἄλλὰ ἐδῶ εἰδικὰ ἔχει μεγαλύτεραν ἀξίαν. Καὶ ἄς τονισθῇ, ὅτι ἡ μετεκπαίδευσις δὲν ἀφορᾷ μόνον τὴν φοίτησιν τῶν ἐκπαιδευτικῶν μας εἰς τὰ οἰκεία Διδασκαλεῖα. Καὶ αὐτὸ βεβαίως, ποὺ εἶναι κατ' ἐξοχὴν σημαντικὸς θεσμός. Ἄλλὰ καὶ πέραν αὐτοῦ ἡ μετεκπαίδευσις νοεῖται ὡς μία πνευματικὴ αυτοκαλλιέργεια. Μὲ τὴν μετεκπαίδευσιν ἐπιτυγχάνεται μία ἀνανέωσις. Ἐνίοτε καὶ ἕνας ἀπλοῦς περιπάτος, ἕνα μικρὸ ταξίδι, μία διάλεξις, μία κοινωνικὴ ἐπαφή μᾶς βοηθοῦν εἰς τὴν ἀνανέωσιν. Καὶ ἡ ἀνανέωσις εἶναι βασικὸν στοιχεῖον διὰ τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ.

Τὸ σχολεῖον θὰ πρέπει νὰ φροντίξῃ νὰ βοηθῇ τὸν διδάσκαλον μὲ μίαν βιβλιοθήκην, διότι θὰ πρέπει νὰ ὑπολογίσῃ ὅτι ὁ ἄνθρωπος αὐτός, ὅταν μάλιστα εἶναι νέος, πρέπει νὰ ἐξελιχθῇ. Εἰς τὰ χωρία ἰδίως χρειάζονται βιβλία ἐπιστημονικὰ καὶ ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν ἕνα ἐκπαιδευτικὸν ταξίδι.

Συνήθως ὅταν ἀρχίσῃ ὁ διδάσκαλος νὰ διδάσκῃ, θυσιάζει τὴν σκέψιν εἰς τὴν πρᾶξιν. Αὐτὸ δὲν σημαίνει ὅτι ὁ διδάσκων παύει νὰ σκέπτεται, ἀλλ' ὅτι περισσότερο ἐνεργεῖ παρὰ σκέπτεται. Πολλάκις λείπει παντελῶς ὁ χρόνος δι' ἕνα ἀνανεωτικὸν διάβασμα, ἀλλὰ πολλάκις καὶ ὁ ἴδιος ὁ διδάσκαλος δὲν αἰσθάνεται τὴν ἀνάγκην νέου διαβάσματος. Νέα ὁμως προβλήματα δυνατὸν νὰ δημιουργοῦνται ἀπὸ τὴν πρᾶξιν ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν. Ὅποτε περιοδικῶς καλὸν εἶναι νὰ ἀφίεται ἡ πρᾶξις καὶ νὰ προστρέχωμεν ἐκ νέου εἰς τὴν σκέψιν, ὥστε καὶ ἡ πρᾶξις νὰ βασίζεται ἐπὶ τῆς σκέψεως καὶ ἡ σκέψις νὰ ὀδηγῇ τὴν πρᾶξιν.

Ἐκτός ἀπὸ τὴν ἀνανεωτικὴν αὐτὴν προσπάθειαν διὰ τὸν ἐκπαιδευτικόν, ἡ ἐνεργητικὴ παιδαγωγικὴ προσφέρει νέας εὐκαιρίας ἀνανεώσεως. Ἡ παιδαγωγικὴ αὐτὴ ἀναζητεῖ νὰ αὐξήσῃ τὴν πρᾶξιν τοῦ μαθητοῦ καὶ νὰ ἐλαττώσῃ τὴν πρᾶξιν τοῦ διδάσκοντος, ὥστε νὰ ἐπιτρέψῃ εἰς αὐτὸν νὰ σκέπτεται ἀδιακόπως τὰ ἐκπαιδευτικὰ προβλήματα καὶ κυρίως νὰ παρατηρῇ καὶ νὰ γνωρίζῃ τοὺς μαθητὰς του, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον δὲν ἤμπορεῖ νὰ ἐπιτύχῃ ἂν συνεχίξῃ διαρκῶς τὴν πρᾶξιν. Ἀντὶ λοιπὸν ὁ διδάσκαλος νὰ προπαρασκευάσῃ λεπτομερῶς, νὰ παρακολουθῇ καὶ νὰ διορθώσῃ τὴν ἐργασίαν τοῦ μαθητοῦ, γίνεται ὁ βοηθὸς μιᾶς ἐλευθέρως δραστηριότητος τοῦ παιδιοῦ. Ἔτσι ἐλευθεροῦται ὁ παιδαγωγὸς ἀπὸ τὴν πολλὴν πρᾶξιν χάρις εἰς τὰς ἐνεργητικὰς μεθόδους τῆς νέας παιδαγωγικῆς.

Εἰς τελευταίαν ἀνάλυσιν ἡ προσωπικότης τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ εἶναι ἐκεῖνὴ ἡ ὁποία θὰ δώσῃ τὴν ἀξίαν εἰς τὴν μέθοδον καὶ θὰ διαμορφώσῃ τὴν τάξιν μετὰ τὸ νὰ μεταβάλλῃ τὴν ὁμάδα τῶν παιδιῶν εἰς πραγματικὴν κοινότητα, παιδιῶν συνεργαζομένων δι' ἓνα ὑψηλὸν καὶ ἑλκυστικὸν εἰς τὴν παιδικὴν καὶ νεανικὴν σκέψιν σκοπὸν.

Διὰ τὴν ἀνύψωσιν ὁμοῦ τῆς τάξεως χρειάζεται ἐργασία. Ὁ παιδαγωγὸς ὡς ἓνας καλὸς οἰκογενειάρχης πρέπει νὰ σκέπτεται συνεχῶς τίνι τρόπῳ θὰ ἀνυψώσῃ τὸ ἐπίπεδον τῆς τάξεως. Τὸ ἐπίπεδον, ἐὰν ἀφεθῇ εἰς ἑαυτό, χάνει εἰς ὕψος, ὅπως ἀκριβῶς πίπτει ὀλίγον κατ' ὀλίγον τὸ θερμομέτρο, ἐὰν ἀφεθῇ εἰς τὴν θερμοκρασίαν τοῦ περιβάλλοντος, διότι πολλάκις ἡ τάξις δυνατόν νὰ παρουσιάσῃ ἓνα πλῆθος, ἓνα ἄθροισμα ὀχλοκρατικῆς διαθέσεως, χωρὶς καμμίαν συνοχὴν. Τὸ θέμα δὲν ἀνάγεται μόνον εἰς τὴν τάξιν ὡς ἓνα ἀπόρροισμα σύνολον, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν τάξιν ὡς πρὸς τὴν δημιουργίαν τῶν προσωπικῶν σχέσεων. Ἐργον τοῦ παιδαγωγοῦ εἶναι νὰ διαμορφώσῃ τὰς ὑπομάδας διὰ τὴν ἐπιτυχίαν ἐνὸς γενικωτέρου σκοποῦ.

Διὰ νὰ ἐπιτύχῃ ἡ παιδαγωγικὴ πρᾶξις δὲν ἀρκοῦν μόνον αἱ πειθαρχικαὶ σχέσεις — ἀσκησις ἐξουσίας — ἀλλὰ χρειά-

ζεται ἓνα κλίμα συνεργασίας, μία ἀνθρωπίνῃ ἐπικοινωνία, ἡ ὁποία ἀπορρέει ἀπὸ τὴν προσωπικότητα τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ καὶ ἡ ὁποία κάμνει τὴν ἐργασίαν του ὄχι ἀπλῶς ἓνα ἐπάγγελμα, ἀλλὰ ἓνα λειτουργημα καὶ μίαν ἀποστολήν, ὡς ἀνέκαθεν τὴν ἀντελαμβάνετο, μάλιστα ὁ Ἑλλην ἐκπαιδευτικὸς.

Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης ἡ παιδαγωγικὴ πρᾶξις εἶναι ἐγγὺς καὶ πρὸς τὴν τέχνην καὶ πρὸς τὴν ἐπιστήμην.

Βεβαίως ὁ διδάσκων διαθέτει τὴν ἐξουσίαν τὴν ὁποίαν τοῦ δίδει τὸ λειτουργημά του, ἀλλὰ αὐτὸ δὲν ἀρκεῖ. Ὁ παιδαγωγὸς πρέπει νὰ γίνῃ ἀποδεκτὸς ἀπὸ τὴν σχολικὴν ὁμάδα εἰς τὴν ὁποίαν δίδει ἓνα δυναμισμόν καὶ ἓνα ἀνώτερον ἐπίπεδον ὀργανώσεως. Αὐτὴ ἡ ἀποδοχὴ ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸ ἐνδιαφέρον καὶ τὴν ἀγάπην, τὴν ὁποίαν δεικνύει ὁ διδάσκαλος διὰ τοὺς μαθητὰς. Ἡ ἀληθινὴ του ἐξουσία ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν προσωπικότητά του, ἀπὸ τὴν ἀνθρωπίνην του ἀξίαν. Αἱ γνώσεις ὅσον ἀπαραίτητοι καὶ ἂν εἶναι, παραμένουν δευτερεύουσαι. Ἀπαιτεῖται μία προσωπικὴ ἀκτινοβολία. Αὐτὴ εἶναι ἀσφαλῶς ἓνα χάρισμα, ἀλλὰ δύναται καὶ νὰ ἀποκτηθῇ ἔφ' ὅσον ὁ ἀσκῶν τὸ λειτουργημα τοῦ παιδαγωγοῦ ἔχει μίαν ἔφρασιν πρὸς τελειοποίησιν.

Ὁ διδάσκων πρέπει διαρκῶς νὰ ἔχῃ ἐστραμμένον τὸ βλέμμα πρὸς τὴν ζωὴν καὶ νὰ ἐμπνέεται ἀπὸ τὴν ἀξίαν τῆς. Τὸ ἄνοιγμα αὐτὸ εἰς τὴν ζωὴν ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν προσωπικὴν του συμμετοχὴν εἰς τὰς διαφόρους ἀνθρωπίνας δραστηριότητας. Πρέπει ἡ ἰδικὴ του ζωὴ νὰ εἶναι πλήρης. Διότι πράγματι πρὶν ὁ παιδαγωγὸς ἰσχυρισθῇ ὅτι ἀντιμετωπίζει τὴν ζωὴν τῶν παιδιῶν πρέπει νὰ ἔχῃ ζήσῃ τὴν ωραιότητα τῆς ἰδικῆς του ζωῆς καὶ νὰ ἔχῃ ἀπαλλάξῃ τὴν ἰδικὴν του ζωὴν ἀπὸ τὴν ἀθλιότητα. Ἄλλ' ἐπὶ τέλους πρέπει νὰ ἀντιληφθῶμεν ὅλοι — κράτος καὶ κοινωνία — ὅτι πᾶσα στήριξις καὶ ἐνίσχυσις εἰς τὸν ἐκπαιδευτικόν, ὑλικὴ καὶ ἠθικὴ, εἶναι πρωταρχικὸν καθήκον πολιτισμένων ἀνθρώπων. Εἶναι τὸ καθήκον καὶ πρὸς τὴν νέαν γενεάν.

A. A. A.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΕΝΟΣ ΣΤΟΧΑΣΤΟΥ

Ἀναζητήσεις καὶ προοπτικαὶ

Ὁ καθηγητὴς τῆς φιλοσοφίας εἰς τὸ Πανεπιστήμιον Ἀθηνῶν κ. Εὐάγγελος Μουτσόπουλος, δὲν εἶναι μόνον θεράπων τῆς συστηματικῆς φιλοσοφίας μὲ πλῆθος ἔργασιων εἰς τὴν ἑλληνικὴν, τὴν γαλλικὴν, τὴν ἰταλικὴν, τὴν ἰσπανικὴν καὶ τὴν ἀγγλικὴν γλῶσσαν, ἀλλὰ καὶ ἀξιολογώτατος ἱστορικὸς τῆς φιλοσοφίας.

Τὰ τελευταῖα χρόνια πραγματοποιεῖ παλαιότερον ὄνειρόν του καὶ ἐκδίδει τὸ **Corpus Philosophorum Graecorum Recentiorum**. Καὶ εἶχε τὴν εὐτυχὴ ἔμπνευσιν νὰ ἀρχίσῃ μὲ τὴν ἔκδοσιν τοῦ πολυτόμου ἔργου (ἐκδεδομένου καὶ ἀνεκδότου) τοῦ Πέτρου Βράϊλα-Ἀρμένη.

Ἡδη ἔχω ἔμπρός μου τὸν πρῶτον ἡμίτομον τοῦ τετάρτου τόμου τῶν **Φιλοσοφικῶν ἔργων τοῦ Βράϊλα**, Ἀθῆναι 1973, ποῦ περιλαμβάνει τὰς λογικὰς καὶ αἰσθητικὰς πραγματείας καὶ ἄρθρα τοῦ Κερκουαίου φιλοσόφου.

Ἡ ἔκδοσις τοῦ Βράϊλα εἶναι ἀρτίως ἐπιστημονικὴ, ὑποδειγματικῶς μεθοδική, μὲ εἰσαγωγικὰ σημειώματα δι' ἐκάστην περίπτωσιν, μὲ κριτικὸν ὑπόμνημα ἀναφερόμενον εἰς τὰ χειρόγραφα (ὅπου αὐτὰ ὑπάρχουν) καὶ εἰς τὰς ἐκδόσεις τῶν ἔργων τοῦ Βράϊλα.

Ὁ καθηγητὴς Μουτσόπουλος μὲ τὸν παρόντα ἡμίτομον, τοὺς προηγουμένους τόμους, μὲ τὰ ἄρθρα του περὶ Βράϊλα, μὲ τὸ βιβλίον του **Le Problème du beau chez P. Vraïlas-Arménis, Aix-en-Provence, Ophrys, 1960**, δὲν μυεῖ ἀπλῶς τὸν ἀναγνώστην εἰς τὴν βραϊλινὴν φιλοσοφίαν, ἀλλὰ καὶ κρίνει τὸν Κερκουαῖον φιλόσοφον, δεικνύει τὰς ἐπιδράσεις ποῦ

ὑπέστη, ἐπισημαίνει τὰς ἀρετὰς καὶ τὰ προτερήματα τοῦ φιλοσόφου.

Ὁ Βράϊλας ἦτο ἀξιοθαύμαστος. Ἐνῶ ἠσχολήθη κατὰ καιροὺς μὲ τὴν δημοσιογραφίαν, τὴν πολιτικὴν ἢ τὴν διπλωματίαν, εὗρισκε χρόνον νὰ συγγράφῃ φιλοσοφικῶς, ὄχι μόνον διὰ τοὺς μαθητὰς τῆς Ἰονίου Ἀκαδημίας, ἀλλὰ καὶ διὰ τοὺς ἄλλους φιλομαθεῖς.

Ἐνῶ δὲν ἔλαβε κανένα πτυχίον φιλοσοφίας, ἀνεδείχθη εἰς τὸν καλύτερον Ἕλληνα φιλόσοφον τοῦ δεκάτου ἐνάτου αἰῶνος. Βεβαίως ἡ συναναστροφή του μὲ τὸν Cousin εἰς τὸ Παρίσι θαυμάσια τὸν ἐπηρέασε.

Ὁ Βράϊλας ἐμιμήθη τὸν Γάλλον φιλόσοφον εἰς τὸν ἐκλεκτισμὸν, ἀλλὰ δὲν ἔπαυσε νὰ εἶναι πρωτότυπος. Κατὰ τὸν καθηγητὴν Μουτσόπουλον, ὑπῆρξεν ὁ πλέον συνθετικὸς καὶ πρωτότυπος μαθητὴς τοῦ Cousin.

Ὁ ἐκλεκτισμὸς του συνδυάζεται μὲ τὴν λογοκρατίαν τοῦ Descartes, τὴν ἰδεοκρατίαν τοῦ Hegel καὶ ἔμπνέεται ἀπὸ τὸν Πλάτωνα καὶ τὸν Ἀριστοτέλη, τῶν ὁποίων τὰ διδάγματα προσπαθεῖ νὰ συνδυάσῃ.

«Ἐχει τις τὴν ἐντύπωσιν, ἀνασκοπῶν τὸ δημιουργικὸν ἔργον τοῦ ἡμετέρου φιλοσόφου, ὅτι οὗτος τείνει νὰ καταδείξῃ τὰς προϋποθέσεις, ὑπὸ τὰς ὁποίας ἡ νεωτέρα φιλοσοφία δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ἀνάπτυγμα τῆς ἀρχαίας», σημειώνει εἰς παλαιότερον ἄρθρον του ὁ κ. Μουτσόπουλος. Καὶ εἰς ἄλλο σημεῖον γράφει: «Ἡ καθαρότης καὶ ἡ ἀβίαστος καὶ φυσικὴ διαδοχὴ τῶν διανοημάτων τοῦ φιλοσόφου, ἡ ἐνέργεια καὶ ἡ σα-

φήνεια τοῦ ὕφους του τὸν καθιστοῦν πράγματι συγγραφέα κλασσικὸν εἰς τὸ εἶδος του».

Ὁ Βράϊλας εἶναι μεθοδικὸς καὶ συστηματικὸς. Πιστεύει εἰς τὴν παιδευτικὴν ἀξίαν τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ στοχασμοῦ καὶ εἰς τὴν ἀναγεννητικὴν δύναμιν τοῦ Χριστιανισμοῦ. Συνθέτει τὰς ιδέας του· τὰ κύρια θέματά του εἶναι τὸ ἐγὼ, ἡ συνειδήσις, ὁ κόσμος, ὁ Θεός. Κατ' αὐτόν, ἡ πίστις δὲν ἀντιδικεῖ πρὸς τὴν γνῶσιν, ἀλλ' ὁ νοῦς μὲ τὴν γνῶσιν ἐμβαθύνει, κατανοεῖ καὶ αἰτιολογεῖ ὅσα οὐσιώδη θέματα τοῦ προσφέρει ἡ πίστις.

Οἱ ἀναγνώσται τῶν «Ἀκτίνων» εἶχαν τὴν εὐκαιρίαν νὰ γνωρίσουν τὸν Κερκυραῖον φιλόσοφον ἀπὸ ἄρθρα ποῦ ἐγράφησαν παλαιότερα. Τώρα ἔχουν τὴν δυνατότητα νὰ διαβάσουν καὶ νὰ μελετήσουν τὸ ἴδιον του τὸ ἔργον.

Ἡ ἔκδοσις τοῦ Βράϊλα ἀπὸ τὸν καθηγητὴν Μουτσόπουλον ἀποτελεῖ σύμβολην εἰς τὰ νεοελληνικὰ γράμματα.

Ὁ σκεπτόμενος ἄνθρωπος ἀντιμετωπίζων τὸ σύμπαν θέτει ἐρωτήματα καὶ ζητεῖ λύσεις. Ποία εἶναι ἡ σύστασις καὶ ἡ προέλευσις του. Κυριαρχεῖ εἰς αὐτὸ ἡ ἀνάγκη καὶ ὁ νόμος ἢ εἶναι προῖον τύχης; Ποῦ κατατείνει, πρὸς ἀνανέωσιν ἢ πρὸς φθοράν;

Τοιαῦτα καὶ παρόμοια ἐρωτήματα ἐξετάζει καὶ ἀναλύει ὁ καθηγητὴς τῆς Ἀστρονομίας εἰς τὸ Πανεπιστήμιον Ἀθηνῶν κ. Δ η μ ἦ τ ρ ι ο ς Κ ω τ σ ά κ η ς, μὲ τὸ μελέτημά του· **Τὸ Ἀστρονομικὸν Σύμπαν· δημιουργία ἢ τύχη; Ἀθήναι, 1973.**

Ὁ σ. μὲ ἀπλότητα καὶ σαφήνειαν, μὲ σοφίαν καὶ ἐπιστημονικὴν ἐνημέρωσιν ἐκθέτει τὰς κυριώτερας ὑποθέσεις καὶ θεωρίας· τὰς ἐρευνᾷ, τὰς κρίνει καὶ καταλήγει εἰς πολὺ ὀρθὰ συμπεράσματα.

Ἰδιαιτέρως ἐπισημαίνω τὸ κεφάλαιον «τύχη ἢ δημιουργία;». Τὸ τυχαῖον δὲν ἀποτελεῖ λύσιν εἰς τὸ πρόβλημα τῆς προελεύσεως τοῦ κόσμου, διότι προσκρούει εἰς τὸν λογισμὸν τῶν πιθανοτήτων. «Διὰ μεταθέσεως τῶν γραμμάτων (ψηφίων) τῆς λέξεως Κώστας δύνανται

νὰ προκύψουν... 360 διαφορετικαὶ λέξεις· τῆς λέξεως Κωνσταντίνος... 19.958. 400 λέξεις· τῆς δὲ λέξεως Κωνσταντινῶπουλος... 2.459.686.684.000 λέξεις. Ἐξ ὄλων δὲ αὐτῶν, τῶν τρισεκατομμυρίων δυνατοτήτων (λέξεων) εἰς τὴν τελευταίαν περίπτωσιν, μόνον μία θὰ μᾶς δώσῃ τὸ ὄνομα Κωνσταντινῶπουλος! Ἄς φαντασθῶμεν τώρα ὅτι δὲν ἔχομεν 6 ἢ 12 ἢ 17 γράμματα (ψηφία), ἀλλ' ἓνα γραμμαρίον ὕδρογόνου, τὸ ὁποῖον περιέχει 300 πεντάκις ἑκατομμύρια μόρια. Καὶ ἂς προχωρήσωμεν νὰ ὑπολογίσωμεν τὴν μᾶζαν τῆς γῆς, τοῦ ἡλίου, τῶν ἀστέρων, τοῦ γαλαξίου, τῶν τρισεκατομμυρίων τῶν γαλαξιδῶν!»

Ὡς πρὸς τὸν βιολογικὸν τομέα ὁ καθηγητὴς Guye καὶ ὁ βιολόγος Lecomte du Nouÿ ἐδειξαν ὅτι ἡ τυχαία παραγωγή ἑνὸς μορίου πρωτεΐνης θὰ ἀπαιτοῦσε χρόνον περισσότερον ἀπὸ τὴν ἡλικίαν τῆς γῆς καὶ χῶρον μεγαλύτερον ἀπὸ τὴν μᾶζαν τοῦ σύμπαντος.

Πλὴν τούτου σκέπτομαι ὅτι καὶ λογικῶς δὲν εὐσταθεῖ ἡ παραγωγή τοῦ κόσμου ἀπὸ τὴν τύχην. Διότι, ἐὰν τύχη σημαίνῃ σύμπτωσιν, εἶναι λογικῶς ἐπόμενον νὰ μὴ εἶναι ἡ αἰτία τῶν πραγμάτων. Διότι ὁ νοῦς διὰ τῆς αἰτίας ἀναζητεῖ σταθεράς σχέσεις καὶ ὄχι συμπτώσεις. Μόνον ὑπὸ τοιαύτας συνθήκας κάνει ἐπιστήμην.

Ἄν πάλιν δεχθῶμεν ὅτι τύχη σημαίνει ἀταξίαν, δηλαδὴ μὴ συμμόρφωσιν φαινομένων πρὸς κανόνα, καὶ ὅτι προηγῆθη τῆς τάξεως, πάλιν δὲν δίδομεν λύσιν εἰς τὸ πρόβλημα, διότι ἡ διαπίστωσις τῆς ἀταξίας πηγάζει ἀπὸ τὴν τάξιν. Μὲ κριτήριον τὸν κανόνα διαπιστώνω τὴν ἀταξίαν. Ἄρα ἡ τάξις προηγεῖται τῆς ἀταξίας.

Κάθε ἀναγνώστης μὲ ἐνδιαφέροντα πέρα ἀπὸ τὴν εἰδικευσίν του θὰ εὕρῃ εἰς τὸ βιβλίον τοῦ κ. Κωτσάκη ἓνα εὐληπτον καὶ θετικὸν βοήθημα.

Ὁ κ. **Rex Witt** εἶναι γνωστὸς εἰς τοὺς παλαιότερους ἀναγνώστας τῶν «Ἀκτίνων» καὶ ὡς ἀρθρογράφος τῶν καὶ ὡς

συγγραφεὺς μελετῶν, πού ἔχουν σχέσιν μὲ τὸν ἑλληνισμόν.

Ἔχει πλέον ἐξαντληθῆ τὸ βιβλίον του εἰς τὴν ἀγγλικὴν γλῶσσαν «Ἑλλάς, χώ-
ρα ἀγαπημένη». Εἰς πρόσφατον δὲ διά-
λεξίν του εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τῆς A-
berdeen ἀνέπτυξε τὸ θέμα· «Ἑλλάς, οὐ-
τοπίοι μου».

Οἱ ὄριμοι ἀναγνώσται, πού ἔχουν θρη-
σκευολογικὰ ἐνδιαφέροντα, θὰ μπορού-
σαν νὰ διαβάσουν τὸ νέον μελέτημα
τοῦ δόκτορος **Witt, Isis in the Graeco -
Roman World, London, Thames and
Hudson.**

Ὁ σ. μελετᾷ τὸ περιεχόμενον καὶ τὴν
διάδοσιν τῆς λατρείας τῆς Ἴσιδος εἰς
τὸν Ἑλληνορωμαϊκὸν χώρον. Παρέχει
πλούσιον φιλολογικόν, θρησκευολογικόν,
ἱστορικόν καὶ ἀρχαιολογικόν ὕλικόν καὶ
δεικνύει εἰδωλολατρικὰ στοιχεῖα, πού
εἰσεχώρησαν εἰς τὴν χριστιανικὴν λα-
τρείαν. Ἡ ἔκδοσις εἶναι καλαίσθητος,
διανθισμένη μὲ πολλὰς εἰκόνας.

ΣΤΟΧΑΣΤΗΣ

Ἐπιστολαὶ

Η ΚΟΠΩΣΙΣ ΤΩΝ ΜΑΘΗΤΩΝ

Ἀγαπητὲ κ. Διευθυντά,

Ἐνα θέμα τὸ ὅποιον βασανίζει γο-
νεῖς καὶ μαθητὰς εἶναι τὸ τῆς ἀνατιθε-

μένης κατ' οἶκον ἐργασίας εἰς τοὺς μα-
θητὰς ὑπὸ τοῦ Σχολείου.

Οὐχὶ σπανίως δημοσιεύονται διαμαρ-
τυρίαι καὶ γνῶμαι ἐπὶ τοῦ ἀνωτέρω θέ-
ματος, τόσοσιν εἰς τὸν ἡμερήσιον, ὅσον
καὶ εἰς τὸν περιοδικὸν τύπον.

Καὶ αἱ «Ἀκτῖνες», ἰδίως εἰς τελευ-
ταῖα ἄρθρα, ἔχουν θίξει ἐπανειλημμέ-
ως τὸ θέμα.

Αἱ διαμαρτυρίαι ἐσχάτως ἐπολλαπλα-
σιάσθησαν, διότι διαπιστοῦται ὅτι ὑφί-
σταται ἐν πολλοῖς «δραματικὴ καὶ ἀγ-
χώδης κατάστασις», εἰς τὴν ὁποίαν ἔ-
χουν περιέλθει ἄρκετοὶ μαθηταὶ καὶ ἰ-
δίως μαθήτριά «φιλότιμοι καὶ φιλομα-
θεῖς».

Τὸ Ὑπουργεῖον Παιδείας ἐπειγόντως
συνέστησεν ὅπως ἀνατίθεται «λελογι-
σμένη καὶ σύμμετρος» κατ' οἶκον ἐρ-
γασία εἰς τοὺς μαθητὰς.

Εἶναι ὀρθοτάτη ἡ ἀπόφασις, διότι ὑ-
φίσταται κίνδυνος κοπώσεως καὶ ὑπερ-
κοπώσεως, ὃ ὁ ὁποῖος θὰ ἔχη σοβαρὰς
συνεπειὰς καὶ διὰ τὰ ἄτομα καὶ τὰς
οἰκογενείας καὶ τὴν πατρίδα.

Μὲ ἀγάπην.

ΒΑΣ. Θ. ΑΛΕΞΟΠΟΥΛΟΣ

Σημειώσεις για ένα σκηνοθέτη

Τ Ο Γ Α Ι Τ Α Ν Α Κ Ι

ΕΙΚΟΝΑ ΠΡΩΤΗ

(Στό νάρθηκα του ναού στην Ίερουσαλήμ, γύρω στα 30 μ.Χ.).

Οί προετοιμασίες για τὸ Πάσχα ἔχουν ἀρχίσει ἐντατικές. Προπαντὸς στὸ ναό. "Ὅλα πρέπει νὰ εἶναι ἔτοιμα γιὰ τὴ Μεγάλη Γιορτή. Καὶ πολὺ περισσότερο, τὰ ἀπαραίτητα γιὰ τὶς θυσίες.

"Ὅταν φτάσει ἡ μεγάλη στιγμή, θὰ πρέπει ὅλοι νὰ θυσιάσουν. Χωρὶς θυσίες δὲν μποροῦν νὰ ζητήσουν τὴ βοήθεια τοῦ Θεοῦ. "Ἐτσι τοῦλάχιστο ἰσχυρίζεται τὸ ἱερατεῖο. Καὶ γιὰ νὰ μὴν ὑπάρξει ἀμφισβήτηση, ἔχει τοποθετήσει παντοῦ πινακίδες μὲ τὶς σχετικὲς διατάξεις τοῦ Μωσαϊκοῦ Νόμου. Γιὰ περισσότερη διασφάλιση, ἕνας ραββῖνος, στὴν εἴσοδο τοῦ ναοῦ, διαβάζει ἀργά-ἀργά, ἀπὸ μεμβράνη:

—"Ἄν κάποιος ἀμαρτήσῃ, κι αὐτὸς εἶναι ἄρχοντας, πρέπει νὰ θυσιάσῃ ἕνα τράγο!

Κάνει μικρὴ παύση. Κι ὕστερα συνεχίζει, ὑψώνοντας περισσότερο τὴ φωνή του:

—"Ἄν κάποιος ἀμαρτήσῃ, κι αὐτὸς εἶναι ἄνθρωπος τοῦ λαοῦ, θὰ θυσιάσῃ μὴ γίδα!

Ἐπαναλαμβάνει γιὰ δευτέρη καὶ τρίτη φορά.

Ἄμέσως, ἀκούγεται ἦχος ἀπὸ κύμβαλο. Σὰν σὲ σύγχρονο θέατρο.

Ἡ φωνὴ τοῦ ραββῖνου ἀκούγεται πιὸ δυνατὴ.

—"Ἄν ἀμαρτήσῃ ὀλόκληρος ὁ λαός, πρέπει ὁ λαός νὰ θυσιάσῃ μοσχάρι!...

Ἄπὸ δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ οἱ ἔμποροι,

μὲ κάποια ἀσυνήθιστη θιασιότητα, ὀδηγοῦνε στὸ νάρθηκα τοῦ ναοῦ κοπάδια ἀπὸ γιδοπρόβατα καὶ θόδια. Μερικοὶ κουβαλᾶνε κλουθιά καὶ περιστέρια καὶ τρυγόνια. Παντοῦ ἀκούγονται ἀνθρώπινες φωνές, ἀνακατεμένες μὲ τὶς φωνές τῶν ζώων καὶ τὶς κραυγές τῶν πουλιῶν. "Ὅλα δείχνουν, πὼς θ' ἀκολουθήσουν μεγάλες ἐκατόμβες.

Στὸ κέντρο ἀκριβῶς τοῦ νάρθηκα, ἕνας μασκαρεμένος ραββῖνος στήνει τὸ γαϊτανάκι. Φορεῖ μαῦρο σκυλίσιο δέρμα, μὲ πολὺ κοντὸ τρίχωμα καὶ μακριὰ οὐρά. Ἐχει κέρατα βοδιοῦ καὶ πόδια τράγου. Τὰ μάτια του φωσφορίζουν, ὅπως τῆς γάτας τὴ νύχτα.

Τὸ γαϊτανάκι ἔχει πολλὲς καὶ πολὺ-χρωμες κορδέλες. Στὴν ἄκρη τους εἶναι δεμένο καὶ ἀπὸ ἕνα ζῶο ἢ πουλί: μοσχάρι, τράγος, γίδα, περιστέρι, τρυγόνι κ.λ.π. Ἄπὸ ὅλα τὰ εἶδη καὶ γένη, ποὺ οἱ ἔμποροι ἔχουν κουβαλήσει στὸ νάρθηκα τοῦ ναοῦ.

Ὁ ραββῖνος, ποὺ ἀποφάσισε τὸ μασκάρεμά του ἀκριβῶς γιὰ νὰ παρουσιάσῃ ἕνα... «ἄρμονικὸ σύνολο» μὲ τὸ γαϊτανάκι του, κρατᾶει ντέφι καμωμένο ἀπὸ δέρμα ζώου καὶ νομίσματα. Ἐχει περάσει ὅλα τὰ εἶδη ἀπὸ τὰ νομίσματα, ποὺ ὑπάρχουν στὰ τραπέζια τῶν σαράφηδων τοῦ ναοῦ.

Καθὼς τὸ χτυπάει, τὰ νομίσματα ἀφῆνουν ἕνα διαπεραστικὸ μεταλλικὸ ἦχο, ποὺ κεντρίζει τὰ ζῶα καὶ τὰ πουλιὰ σὲ ἕνα δαιμονισμένο χορὸ.

Οἱ ἄνθρωποι δὲν βλέπουν οὔτε τὸ μασκαρεμένο ραββῖνο, οὔτε τὸ γαϊτανάκι του. Βλέπουν μόνο τοὺς ἔμπόρους,

τούς σαράφηδες και τὸν ραββῖνο ποὺ διαβάζει στὴν εἴσοδο τοῦ ναοῦ.

Τὰ παιδιά τρομάζουν μὲ τὸ μασκαρεμένο ραββῖνο. Καὶ προσπαθοῦν νὰ ξεφύγουν ἀπ' τὰ χέρια τῶν μεγάλων. Ἐκεῖνοι ἐξαγριώνονται. Καὶ τὰ χαστουκίζουν. "Ἔτσι, τὰ ἀναγκάζουν νὰ μπουῖν στὸν περιβόλο.

Ἄμεσως (ἀτάκα) ἐμφανίζεται ἐπαστάτης ὁ Ἰησοῦς. Κρατάει μαστίγιο, καμωμένο ἀπὸ χοντρά σκοινιά μὲ μικρά κόκαλα στὶς ἄκρες.

Τὸ πλῆθος κατατρομαγμένο στριμώχεται δεξιά κι ἀριστερά. Ὁ μασκαρεμένος ραββῖνος χτυπάει πὸ δυνατὰ τὸ ντέφι. Ὁ ἄλλος, στὴν εἴσοδο τοῦ ναοῦ, συνεχίζει τὸ διάβασμα, ὅπως πρῶτα. Δὲν φαίνεται νὰ ἔχει ἀντιληφθεῖ τὴ δυναμικὴ παρουσία τοῦ Ἰησοῦ.

Τὰ παιδιά θρῖσκουν τὴν εὐκαιρία καὶ ξεφεύγουν ἀπ' τὰ λυμένα χέρια τῶν μεγάλων. Τρέχουν ὄλα μαζί στὸν Ἰησοῦ.

Ἐκεῖνος ἔρχεται στὸ κέντρο τοῦ νάρθηκα. Μπροστὰ στὸ γαϊτανάκι. Μὲ δυνατὰ καὶ γρήγορα χτυπήματα τὸ διαλύει ὀλόκληρο.

Ἀτάκα, βλέπουμε τὰ κοπάδια ἀπὸ τὰ ζῶα νὰ σκορπίζουν φοβισμένα. Τὰ πουλιὰ ξεφεύγουν ἀπ' τὰ κλουβιά τους καὶ πετοῦν πάνω ἀπ' τὸ ναό. Τὰ τραπέζια τῶν σαράφηδων ἀναποδογυρίζονται. Καὶ τὰ νομίσματα κατακυλᾶνε στὸ δάπεδο.

Οἱ ἔμποροι καὶ οἱ σαράφηδες διαμαρτύρονται.

Ἡ φωνὴ τοῦ Ἰησοῦ ἀκούγεται θροντερή!

—Μὴ ποιεῖτε τὸν οἶκον τοῦ Πατρός μου οἶκον ἐμπορίου.

Τὰ παιδιά Τὸν περικυκλώνουν. Καὶ τραγουδοῦν ὄλα μαζί στίχους ἀπὸ τὸν ΞΘ΄ Ψαλμό:

Ἄπηλλοτριωμένος ἐγεννήθην τοῖς ἀδελφοῖς μου

καὶ ξένος τοῖς υἱοῖς τῆς μητρός μου,

ὅτι ὁ ζῆλος τοῦ οἴκου σου κατέφαγέ με
καὶ οἱ ὄνειδιμοὶ τῶν ὄνειδιζόντων σε
ἐπέπεσον ἐπ' ἐμέ.

ΕΙΚΟΝΑ ΔΕΥΤΕΡΗ

Τὸ σκηνικὸ εἶναι ἐντελῶς σύγχρονο: Μιὰ μεγάλη πίστα καὶ τριγύρω ἐκκλησίες σὲ ὄλους τοὺς ρυθμούς καὶ δογματικούς τύπους. Πολύχρωμα λαμπιόνια καὶ ἐκτυφλωτικοὶ προβολεῖς δίνουν τὸν τόνο ἑνὸς αἰσθησιακοῦ παραληρήματος.

Ὁ Σατανᾶς, μεταμφιεσμένος σὲ "Ἀγγελο Φωτός, ἔχει στήσει τὸ γαϊτανάκι του στὸ κέντρο τῆς πίστας: ὅπως στὴν πρώτη εἰκόνα. Τὶς πολύχρωμες λουρίδες τὶς κρατᾶνε οἱ ὄπαδοὶ τοῦ Ἐωσφόρου. Εἶναι μεταμφιεσμένοι σὲ ἀξιοπρεπεῖς καὶ ἐντίμους κυρίους, ὅπως οἱ Φαρισαῖοι στὴν ἐποχὴ τοῦ Ἰησοῦ.

Ἐδῶ χρειάζεται μεγάλη προσοχή! Κανεὶς δὲν θὰ μεταχειριστεῖ τὸ μασκάρεμα. Εἶναι κάτι ποὺ ἐνοχλεῖ τὴ σύγχρονη αἰσθητικὴ καὶ τὶς πολιτιστικὲς ἀντιλήψεις. Ὑστερα, ἡ λέξις εἶναι κακόχη, μπανάλ θὰ λέγαμε. Γι' αὐτὸ ὄλοι εἶναι μεταμφιεμένοι!

Ἡ μεταμφίεση ἔχει γίνεῖ μὲ ἄκρα ἐπιμέλεια. Ἔτσι ποὺ οἱ μάσκες νὰ μὴν διακρίνονται. Εἶναι ὑποστασιακές. Καὶ ἐκφράζουν τὸν ἐσωτερικὸ κόσμον ἐκείνων ποὺ τὶς φοροῦν.

Ὁ καθ' ἕνας ἀπ' αὐτοὺς ἀντιπροσωπεύει καὶ ἀπὸ ἕνα χαρακτηριστικὸ τύπο. Καὶ ὑποκρίνεται, μὲ ἀπόλυτη τέχνη καὶ ἐπιτυχία, ἀπὸ μιὰ ἀρετὴ: Τὴν ἐντιμότητα, τὴν φιλάνθρωπία, τὴν ἀκτημοσύνη, τὴν ἀσκητικότητα, τὴν φιλαλήθεια, τὴν θρησκευτικότητα κ.λ.π. κ.λ.π.

Κανεὶς δὲν ὑποκρίνεται τὴν Ἀλήθεια καὶ τὴν Ἀγάπη. Κατὰ τρόπο ἀνεξήγητο ὄλοι ἀποτυγχάνουν στὸ νὰ ὑποκριθοῦν αὐτὲς τὶς δυὸ ἀρετές!

Ἀνάμεσα σ' ἐκείνους ποὺ κρατοῦν τὶς κορδέλες, ὑπάρχουν ὁ δαιμονισμένος τῆς Καπερναοῦμ, ἡ μαντευομένη τῶν Φιλίππων καὶ ὄλοι ὄσους ὁ Σατανᾶς εἶχε ἐπιστρατεύσει γιὰ νὰ παραπλανή-

σει τούς ανθρώπους, διαλαλώντας με τὸ στόμα τους τὴν θεότητα τοῦ Ἰησοῦ.

Ἔτσι, τὸ γαϊτανάκι, εἶναι ἓνα ὀλοκληρωμένο σύνολο ὑποκρισίας!

Ὁ Ἐωσφόρος χτυπάει τὸ ντέφι. Καὶ τὸ γαϊτανάκι παίρνει τὶς διαστάσεις, πού ἀπαιτεῖ ἡ περίστασις. Τὰ πλήθη ἀκολουθοῦν καὶ ἐνσωματώνονται στὸ γαϊτανάκι. Ἡ σκηνὴ ἀναπτύσσεται με ξεχωριστὴ μεγαλοπρέπεια. Γίνεται φαντασμαγορικὴ.

Ἀπὸ τὸ βάθος ἀκούγεται ἡ φωνὴ τοῦ Ἰησοῦ:

Προσέχετε ἀπὸ τῶν ψευδοπροφητῶν οἵτινες ἔρχονται πρὸς ὑμᾶς ἐν ἐνδύμασι προβάτων ἔσωθεν δὲ εἰσι λύκοι ἄρπαγες.

Τὸ ξεφάντωμα εἶναι τέτοιο, πού ἡ Φωνὴ πνίγεται. Κανεὶς δὲν τὴν ἀκούει. Ἡ τοῦλάχιστο δὲν θέλει νὰ τὴν ἀκούσει.

Ὁ Ἐωσφόρος χτυπάει πιὸ δυνατὰ τὸ ντέφι. Καὶ ὄλοι τους στοβιλίζονται γύρω ἀπὸ τὸ γαϊτανάκι.

Ἀτάκα, τὰ τετράποδα (πού εἶδαμε στὴν Πρῶτη Εἰκόνα), εἰσβάλλουν ἀπ' ὄλα τὰ σημεῖα τῆς Πολιτείας. Καὶ λεηλατοῦν τὶς ἐκκλησίες.

Ἡ φωνὴ τοῦ Ἰησοῦ δὲν ξανακούγεται!...

Μερικοί, καθισμένοι σταυροπόδι στὴν περίμετρο τῆς πίστας, προσπαθοῦν νὰ φτιάξουν φραγέλλια. Νὰ ἐμποδίσουν τὰ τετράποδα. Χωρὶς νὰ τὸ καταφέρνουν.

Μόνον οἱ φωνές τῶν παιδιῶν χαλᾶνε τὴν... ἄρμονία τοῦ συνόλου! Ὅπως καὶ

«**AKTINES**». Μηνιαῖον περιοδικόν. Κυκλοφορεῖ τὴν 1ην ἐκάστου μηνός.

Ἰδιοκτήτης: «Χριστιανικὴ Ἐνωσις Ἀκτίνες», ὁδὸς Καρύτση 14, Ἀθήναι (124), Τηλ. 3235-023.

Ἐκδότης καὶ Διευθυντὴς Συντάξεως: Γεώργιος Δ. Ἰατρίδης, Παρθενῶνος 26, Ἀθήναι (402).

Συντάσσεται ἐπιμελεία τοῦ Ἰνστιτούτου Ψυχολογίας & Ψυχικῆς Ὑγιεινῆς Προϊστάμενος Γυπογραφείου: Βλ. Σταματοπούλος, Ἰπποκρίτους 189, Ἀθήναι (708). Τιμὴ τεύχους δρχ. 10

Ἐτησίᾳ συνδρομῆ, ἐσωτερικοῦ δρχ. 100, ἐξωτερικοῦ δολλ. 7. Τόπος ἐκδόσεως: Ἀθήναι, Μάρτιος 1974.

Ἡ διεύθυνσις ἐπιφυλάσσει εἰς ἑαυτὴν τὸ δικαίωμα νὰ μὴ δημοσιεύῃ ἢ νὰ συντέμνῃ κατὰ τὴν κρίσιν τῆς οἰονδήποτε χειρόγραφον. Χειρόγραφα, δημοσιευόμενα ἢ μὴ, δὲν ἐπιστρέφονται.

Ἀναγγελία ἐντύπων ἐν γένει καὶ ἐπιλοκροσίου δὲν θὰ δημοσιεύονται.

στὴν Πρῶτη Εἰκόνα, τραγουδᾶνε στίχους ἀπὸ τὴν Γραφή:

ᾠ πόλις αἱμάτων

ὄλη ψευδῆς, ἀδικίας πλήρης...

Οἱ ἡγούμενοι αὐτῆς

μετὰ δώρων ἔκρινον

καὶ οἱ ἱερεῖς αὐτῆς

μετὰ μισθοῦ ἀπεκρίναντο

καὶ οἱ προφῆται αὐτῆς

μετὰ ἀργύρου ἐμαντεύοντο.

ᾠ πόλις αἱμάτων!...

Φωνὴ μαστίγων

καὶ φωνὴ σειρμοῦ τροχῶν...

ΝΙΚΟΣ ΑΡΒΑΝΙΤΗΣ

Πρὸς τοὺς κ. κ. συνδρομητὰς τῶν «Ἀκτίνων»

Δι' ὅσους δὲν κατέβαλον ἀκόμη τὴν συνδρομὴν τοῦ 1974

Ἐν ὄψει τοῦ Μαρτίου τοῦ 1974 ὑπενθυμίζομεν εἰς τοὺς κ. κ. Συνδρομητὰς μας τὴν ἀνάγκην ἀνανεώσεως τῆς συνδρομῆς των.

Ἐπὶ μίαν 10ετίαν ἡ συνδρομή, μὲ πολλὰς θυσίας καὶ συνδρομὰς στηρίξεως ἐκ μέρους τῶν φίλων τῆς Χ. Ε. «Ἀκτίνες», παρέμενεν ἡ ἰδία ἐκ δρχ. 70. Ἦδη εὐρισκόμεθα εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ προβῶμεν εἰς μικρὰν σχετικῶς αὐξησιν τῆς ἐτησίως συνδρομῆς εἰς δρχ. 100, διὰ νὰ δυνηθῶμεν νὰ ἀνταποκριθῶμεν εἰς τὰ ἠῤῥημένα ἔξοδα τῆς ἐκδόσεως καὶ κυκλοφορίας τοῦ περιοδικοῦ (αὐξησις τῆς τιμῆς τοῦ χάρτου, τῶν τυπωτικῶν, τῶν ὑλικῶν διεκπεραιώσεως, τῆς ἐργασίας τοῦ προσωπικοῦ κλπ.)

Ἐλπίζομεν ὅτι οἱ ἀγαπητοὶ συνδρομηταὶ προθύμως θὰ καταβάλουν καὶ ἐφέτος τὴν ἐτησίαν συνδρομὴν των ἐκ δρχ. 100, ἐν τῇ πεποιθήσει ὅτι αἱ «Ἀκτίνες» δὲν ἀποτελοῦν ἐπιχείρησιν ἀλλ' ὄργανον πνευματικῆς προσπάθειας, τῆς ὁποίας καὶ οἱ ἴδιοι εἶναι συνεργάται.

Ἄς τονίσωμεν καὶ πάλιν ὅτι παρέχουν μεγάλην διευκόλυνσιν εἰς τὸ περιοδικὸν μὲ τὴν ἔ γ κ α ι ρ ο ν καὶ τ α χ ε ῖ α ν καταβολὴν τῆς συνδρομῆς των.

ΕΤΗΣΙΑ ΣΥΝΔΡΟΜΗ 1974

ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΥ: Δρχ. 100. —ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΥ Γενικῶς: \$ 7. Εἰδικῶς διὰ τὴν Ἀγγλίαν £ 3. τὴν Κύπρον 2000 Μίλς.

Εἰδικῶς διὰ φοιτητὰς, μαθητὰς καὶ στρατιώτας δεχόμεθα ἡλαττωμένην συνδρομὴν ἐκ δρχ. 70. (Τιμὴ τεύχους σπουδαστοῦ δρχ. 7).

Ἡ συνδρομὴ καταβάλλεται εἰς τὰ γραφεῖα μας, Ἀθηνῶν (Καρύτση 14), Θεσσαλονίκης (Βασ. Σοφίας 24). Ὡσαύτως ἡμπορεῖ νὰ ἀποστέλλεται διὰ ταχυδρομικῆς ἐπιταγῆς ἢ δι' ἀποστολῆς ἴσης ἀξίας γραμματοσήμων.

Εἰδικῶς οἱ ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ συνδρομηταὶ μας ἡμποροῦν νὰ καταθέτουν τὴν συνδρομὴν των, ἔναντι κανονικῆς ἀποδείξεως πληρωμῆς, εἰς τοὺς ἀντιπροσώπους ἢ συνεργάτας μας εἰς τὰς πόλεις ὅπου ὑπάρχουν.

Θερμὴ παράκλησις νὰ καταβληθῇ ἡ συνδρομὴ τὸ ταχύτερον.

«ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΖΩΗ» (*)

ΜΕΛΕΤΑΙ ΤΟΥ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟΥ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΨΥΧΙΚΗΣ ΥΓΙΕΙΝΗΣ

Διευθυντής ὁ Ψυχίατρος ΑΡ. Α. ΑΣΠΙΩΤΗΣ

ΑΠΟ ΤΑ ΨΥΧΟΛΟΓΙΚΑ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΤΟΥ ΕΦΗΒΟΥ

	Δρχ.	Δολ.
Η ΚΡΙΣΙΣ ΤΗΣ ΕΦΗΒΙΚΗΣ ΗΛΙΚΙΑΣ	(Β΄ έκδοσις)	25 1
ΤΑ ΑΙΣΘΗΜΑΤΑ ΜΕΙΟΝΕΚΤΙΚΟΤΗΤΟΣ	(Β΄ έκδοσις)	35 2
ΕΓΚΟΛΠΙΟΝ ΓΙΑ ΚΑΘΕ ΕΛΛΗΝΑ ΝΕΟ		50 3

ΑΠΟ ΤΑ ΨΥΧΟΛΟΓΙΚΑ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΤΟΥ ΚΟΡΙΤΣΙΟΥ

Η ΣΥΝΑΝΤΗΣΙΣ ΜΕ ΤΟ ΑΛΛΟ ΦΥΛΟΝ		30 2
ΤΟ ΚΟΡΙΤΣΙ ΚΑΙ Η ΚΟΙΝΩΝΙΑ		25 1
Η ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΚΗ ΖΩΗ ΤΟΥ ΚΟΡΙΤΣΙΟΥ		25 1
ΤΟ ΚΟΡΙΤΣΙ ΚΑΙ Η ΜΟΡΦΩΤΙΚΗ ΑΓΩΓΗ ΤΟΥ		25 1

ΑΠΟ ΤΑ ΨΥΧΟΛΟΓΙΚΑ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΤΟΥ ΠΑΙΔΙΟΥ

ΤΟ ΠΑΙΔΙ ΚΑΙ Η ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ		30 2
ΤΟ ΠΑΙΔΙ ΚΑΙ Η ΠΕΙΘΑΡΧΙΑ		35 2
ΤΟ ΠΑΙΔΙ ΚΑΙ Ο ΨΥΧΙΚΟΣ ΤΟΥ ΚΟΣΜΟΣ		35 2
ΤΟ ΠΑΙΔΙ ΚΑΙ ΤΟ ΠΑΙΓΝΙΔΙ		35 2
ΤΟ ΠΑΙΔΙ ΚΑΙ Η ΣΕΞΟΥΑΛΙΚΗ ΔΙΑΦΩΤΙΣΙΣ		40 2
ΤΟ ΠΑΙΔΙ ΚΑΙ Η ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΗ ΔΙΑΠΑΙΔΑΓΩΓΗΣΙΣ		40 2
ΤΟ ΠΑΙΔΙ ΚΑΙ Η ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΤΟΥ ΖΩΗ		40 2
ΤΟ ΠΑΙΔΙ ΚΑΙ Η ΣΧΟΛΙΚΗ ΤΟΥ ΖΩΗ		30 2
ΤΟ ΠΑΙΔΙ ΚΑΙ ΤΟ ΜΑΘΗΜΑ		35 2
ΤΑ ΑΝΩΜΑΛΑ ΚΑΙ ΑΠΡΟΣΑΡΜΟΣΤΑ ΠΑΙΔΙΑ		40 2
Η ΨΥΧΙΚΗ ΥΓΙΕΙΝΗ ΤΟΥ ΜΑΘΗΤΟΥ		40 2
ΤΑ ΔΥΣΚΟΛΑ ΠΑΙΔΙΑ		35 2
ΟΙ ΦΟΒΟΙ ΤΟΥ ΠΑΙΔΙΟΥ ΚΑΙ ΑΙ ΑΠΟΤΥΧΙΑΙ ΤΟΥ		35 2
ΤΑ ΕΛΑΤΤΩΜΑΤΑ ΤΩΝ ΠΑΙΔΙΩΝ		25 1
ΤΟ ΠΑΙΔΙ ΚΑΙ Ο ΧΑΡΑΚΤΗΡ		50 3

ΑΡΧΑΙ ΚΑΙ ΕΦΑΡΜΟΓΑΙ ΤΗΣ ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΚΗΣ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ

ΑΠΟ ΤΗΝ ΣΦΑΙΡΑΝ ΤΟΥ ΑΡΡΩΣΤΟΥ ΨΥΧΙΚΟΥ ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΥ		30 2
ΘΕΜΑΤΑ ΤΗΣ ΣΗΜΕΡΙΝΗΣ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ		35 2
Η ΨΥΧΙΚΗ ΩΡΙΜΟΤΗΣ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ		40 2
Η ΑΓΩΓΗ ΚΑΙ Ο ΝΕΟΣ ΑΝΘΡΩΠΟΣ		40 2
ΑΠΟ ΤΗΝ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΝ ΤΩΝ ΑΝΘΡΩΠΙΝΩΝ ΣΧΕΣΕΩΝ ..		40 3
Η ΣΕΞΟΥΑΛΙΚΗ ΣΦΑΙΡΑ ΚΑΙ Ο ΝΕΟΣ ΑΝΘΡΩΠΟΣ		150 8
ΜΙΚΡΑ ΚΑΙ ΜΕΓΑΛΑ ΜΥΣΤΙΚΑ (Για άγόρια από 16 ετών) ..		100 5
ΜΙΚΡΑ ΚΑΙ ΜΕΓΑΛΑ ΜΥΣΤΙΚΑ (Για κορίτσια από 16 ετών) ..		100 5

(*) Είς τόν παρόντα πίνακα τῶν ἐκδόσεων τοῦ Ἰνστιτούτου ἀναφέρονται μόνον οἱ μὴ ἐξαντληθέντες τόμοι καὶ κυκλοφοροῦντες εἰς τὰ βιβλιοπωλεῖα. Κεντρικὴ διάθεσις τῶν ὡς ἄνω βιβλίων εἰς τὸ γραφεῖον τῶν «Ἀκτίνων», Καρύτση 14,